

BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE
1890-IK ÉVRE.

SZERKESZTI:
GROSSCHMID GÁBOR,
TÁRSULATI TITKÁR.

VI. ÉVFOLYAM.

ZOMBOR.
NYOMATOTT BITTERMANN NÁNDOR KÖNYV- ÉS KÖNYOMDÁJÁBAN.
1890.

BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI

TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

ÉVKÖNYVE

1890-91. ÉVRE.

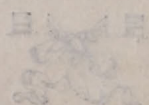

SEKRÉTÁR:

GROSSCHMID GÁBOR.

1890-91. ÉVRE.

VI. ÉVFOLYAM.

Az 1890. évi „Évkönyv“ tartalma.

	Lap.
I. Kis-Köszeg (Batina). Monografia. Irta Jung Ferenc	1.
II. Bács-Bodrogh vármegyei címerek és pecsétek. Grosschmid Gábortól	16.
III. A Tiszavidék őstörténelme. Dr. Dudás Gyulától	20.
IV. Történeti ismertetés. Rodosto és a bujdosók sírja. Második közlés. Thaly Kálmántól. Közli Grosschmid Gábor	31.
V. Kulpin története. Irta Stelzer Frigyes	40.
VI. Bács-Bodrogh vármegye történelmének irodalma. Iványi Istvántól. (Folytatás.)	46.
VII. Kis-Köszeg (Batina). Monografia. Irta Jung Ferenc. Jegy- zetekkel ellátta: a szerkesztő (vége)	49.
VIII. A bulkeszi Árpád-kori lelet. Monografia. Irta Grosschmid Gábor	60.
IX. Ujvidék művelődési történetéhez. Irta Érdujhelyi Menyhért	69.
X. 1890-ik évi ápril hó 9-én tartott választmányi ülés jegyző- könyve	76.
XI. A kiküldött választmány jelentése a vármegye monografiája megírása ügyében	80.
XII. Az 1890-ik évi május hó 31-én tartott társulati közgyűlés jegyzőkönyve	82.
XIII. Az 1889-ik évi titkári jelentés	85.
XIV. Az 1890-ik évi Bács-Bodrogh vármegye történelmi társulata tagjainak névsora	88.
XV. Bács-Bodrogh vármegyének irodalma. Összeállította Iványi István és Grosschmid Gábor (folytatás)	90.
XVI. Szent-Miska története. Bende Józseftől	97.
XVII. Bácsvármegye Zsigmond király alatt 1431—32. Irta Grosschmid Gábor	113.
XVIII. Ujvidék város művelődési történetéből. Irta Érdujhelyi Menyhért (folytatás)	138.
XIX. Bács-Bodrogh vármegye történelmi irodalma. Összeállította Iványi István és Grosschmid Gábor (folytatás)	142.

XX. Adatok Zombor város multjához és a város régi jövedelmei. Iványi Istvántól	145.
XXI. Eladásra szánt kamarai birtokok becslése. Iványi Istvántól	155.
XXII. Keresztúr községének archeológiája. Kuzmiák Sándortól	157.
XXIII. Történeti nyomok. Rónay Istvántól	175.
XXIV. Zenta az Árpádok alatt. Dr. Dudás Gyulától	178.
XXV. Bács-Bodrogh vármegye történeti irodalma. Összeállította Iványi István és Grosschmid Gábor. (Folytatás.)	189.

BÁCS-BODROGH
VÁRMEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE.

SZERKESZTI:

GROSSCHMID GÁBOR

TÁRSULATI TITKÁR.

VI. ÉVFOLYAM. I. FÜZET.

ZOMBOR.
NYOMATOTT BITTERMANN NÁNDORNÁL.
1890.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

Kis-Kőszeg (Batina).

Monografia.

Írta: Jung Ferenc. Jegyzetekkel ellátta: a szerkesztő.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

Kis-Kőszeg, köznyelven *Batina*, nem fekszik ugyan Bács-Bodrogh vármegyében, de figyelembe véve, hogy Kis-Kőszeg már a rómaiak idejében mint nagyobb telep és castrum, úgy később a középkorban mint fő átkelési hely a Dunán Bács és Baranya vármegyék között, de különösen a török hódítás idejében, mikor Vörösmart, mely Batinának legközelebbi szomszédja, és Kolluth között fordult meg a két vármegye összes kereskedése, vármegyénk történelmében mindig nagy szerepet játszott, azért méltán megérdemli, hogy monografiája a vármegye történelmi társulatának évkönyveiben helyt foglaljon.

Kis-Kőszeg falva Baranya megye keleti részében fekszik a Duna folyam jobb partján, éjszokról szegélyezve a kis Karasica folyó által és a Stajerszágból jövő dobrai hegység végnyújtványaitól körül véve.

Lakossága jelenleg körülbelül 2000 lélekre tehető, ajkuk szerint magyarok, németek és horvátok. Vallásuk szerint túlnyomólag róm. kath., vannak még reform., izraeliták, görög keletiek és egy nazarénus család.

Foglalkozásra nézve föld- és szőlőmívelők, halászok, iparosok, molnárok, hajósok, napszámosok és egy-két selyem termelő is van.

A falu területe 3826 hold 825 □ öl fensíkon és szétnyúló völgyekben fekszik festői kilátással, különösen a Dunaparton levő hegyről gyönyörű és messze kilátás nyílik a baranyai, dráván-túli és bács-bodroghi vidékre; környezete egészséges légkörrel megáldva, élénk forgalomnak örvend, dunai gőz-révátkeléssel, mely forgalmi összeköttetésbe hozza Baranyát Bács-Bodrogh megyével és az egész alfölddel.

Van róm. kath. temploma, mely körülbelül a mult század közepén az uradalom, mint a hitközség pátronusa költségén a hívók együttes munkaerejével épült; van ujonnan épült kalváriája és kápolnája, melyet Győry György, a község érdemes polgára emelt „Isten dicsőségére;“ van szép temetője; továbbá: róm. kath. jellegű elemi népiskolája, faiskolája és egy vendégfogadója.

Van továbbá postahivatala, mely takarékpénztárral van összekötve; a Duna bal partján, Bács területén ugyan, de a falu átellenében „Bezdan“ néven hajó-állomása, kereskedése, országútja, (mely mint a falu utcái többnyire eper fával van beültetve) és heti vására. Van az uradalomnak három nagy magtára, tisztviselői számára csinos épülete, kertje, elkülönített legelője, melyet jelenleg a község bir bérben és a környéken erdeje. Van e felett a községnek és az uradalomnak is külön egy kőbányája.

Kis-Kőszeg lakószai békeszeretők, magyar érzelműek, kevés kivétellel olvasni, írni tudnak, jó adófizetők, adakozók, vallásosak, vendégszeretők és munkások. Az éghajlata igen mérsékelt, szelíd és kellemes, mi a tenyésztésre kedvező. A szőlő augusztusban érik meg és szeptember végén már rendesen a szüretnek is vége van.

Földrajzi leírás tekintetében, amint már említve volt, bir egy folyammal, nevezetesen a Dunával, egy kisebb folyóval (Karasica), mely a benne található sok kárásztól kölcsönözte nevét és a mely az egész messzi környék számos patakjából származik, bir továbbá egy jelentéktelen tóval, egy magasabb hegygyel, melyet bodolyainak vagy baranyavárinak, de sokan baárinak

neveznek, mely Monostornál veszi kezdetét és 2 mértföldnyi hossza után Batinán a Dunánál végződik, tetején egy várrommal.

Ezen hegyfoknak kies vidéke kedvenc üdülési helye a környék lakóinak, főleg Zombor város polgárainak, akik itt számosan birtak és birnak szőlőket és borházakat, hol aztán víg szüreteket tartottak. Innen származott a híres bodolyai főtt ür-mös, a mely annak idejében ismeretes volt az egész Bácskában.

Az egészséges hegyi levegő, hozzá a Duna fürdésre csábító tiszta folyása, párosulva a gyönyörű kilátásos vidékkel, utolsó időben sok embert csábít Batinára, hol a fürdőidény mindig élénkebb lesz, és valóságos üdülési helyül nőheti ki magát, főleg ősz felé, mikor a pompásan tenyésző sok szőlő a szőlőcúrára önkényt kínálkozik. A lakók nem is mulasztják el vendégszeretettel és víg társas étellel az ottani mulatást kelle-messé tenni.

Politikai tekintetben Kis-Kőszeg nagyközséget képez, melynek élén a bíró esküdtjeivel és a községi választmány áll.

Történelmi tekintetben, — kivéve a római uralmat — kevés jelentőséggel dicsekedhet. Ellenben stratégiai szempontból a község szerencsés fekvéseért fontos helyet foglal el, mert az alvidéken a batinai rév az egyedüli pont, mely az átkelést a dunántúli vidékből, Baranyán keresztül Bács és úgyszólván az egész Bánáttal eszközli, de még stratégiai szempontból a magas hegy is számításba jön, mivel tiszta időben onnan szabad szemmel is messze lehet ellátni és szemmel tartani a bácsi, a dráván-túli és a baranyai netaláni hadtestek mozgalmát.

Ez Kis-Kőszeg községének jelenlegi fotografiája. Nézzük az őskorit. Nem lesz talán érdektelen, ha erre nézve Haas történelméből ide iktatjuk Baranya megyéről adott őskori leírását, mert községünk is Baranya területében fekszik, így ennek multja is azonos amazéval. „Az idők kezdetében — így ír a fentnevezett író — egész megyénk, — tehát községünk is — el volt borítva a tengertől, bizonyítván ezt nemcsak a felületén hátra hagyott iszapföld, melynek tájunk termékenységet köszönheti,

hanem a mélységben található fővény, tengeri csigák, nemkülönben több óriási csontnak napfényre jötte.“ (Itt közbeszöve fel-
említjük, hogy Batinán Schmiedt pincéje tájékán szintén talál-
tattak tengeri csigák, sőt e sorok írója is talált a hegy egyik
völgyében valamely óriási állatnak csonttrészteit, mely vagy
égbajlatunk alatt tenyésztett és az özönvízben elveszett, vagy
ugyanakkor távol földről e helyre hömpölyögve, az árok elapadtá-
val azon megmaradt. Sőt azt is állíthatjuk, hogy megyénknek
Bátán és Baranyaváron aluli része sokáig még vízborított vi-
dék maradt és csak később, elemi behatásoknak tulajdonítható
kiszáradása után lett lakható.)

Schams Ferenc „Top. Beschreibung von Peterwardein, Pest
1820.“ kiadott munkájában azt állítja, hogy Baranyavár, Mohács,
Bátta, Szegszárd, Simonytornya, továbbá Eszéktől kezdve Bel-
grádon át egész a Baba-kay nevű szikláig a Dráva és Duna
jobb partjai, továbbá, Lelesz, Mád, Mezőkövesd, Árok-Szállás,
Csongrád, Baja városok és a telecskai dombok közt egy 46
mértföldnyi hosszú és 24 mértföldnyi széles bassinben, hajdan
állóvíz, azaz tenger pangott. — Miből Schams szerint következik,
hogy akkoriban a Duna már Baja és Bátta közt ömlött a ten-
gerbe, a Dráva pedig Eszéken felül végzé folyását. De hová lón
e nagy víztömeg? Schams úgy véli, hogy valamely nagy ráz-
kódtatás, földrengés vagy földmozdulat megszakítja a Baba-kay
mellett sem magas, sem szilárd hegyeket és végre sok idő múlva
a vaskapun át is utat nyitott magának ezen összeszorult víztö-
meg, mely azután a mélyebben fekvő Olábország felé özönlött.

Ezen rendkívüli eseménynek idejét Haas szerint is megha-
tározni lehetetlen.

Valószínűen a rómaiaknak maradt föntartva e térség még
akkoron is moesáros nagy részének kiszáritása és lakhatóvá tétele.

Hogy Baranyának és vele Kis-Köszegnek, kik voltak az ős-
lakói és honnan kapta vidékünk első ős lakóit, azt meghatározni,
szinte teljes lehetetlenség. Erre nézve Haas, Herodot, Strabo,
Appianus és Justinusra hivatkozik és azt következteti, hogy

Illyrek voltak a Duna melletti, következőleg a baranyai vidéknek is a legrégibb lakosai, kik aztán a korán becsapott celták által részint kiszorítottak, részint meghódítottak.

Haas szerint: Krisztus urunk születése előtt mintegy 590 évvel kezdtek a biturgiai celták galliából kiköltözni, és pedig két csapatban, melyeknek egyike *Belloves* alatt Itáliába, a másik pedig Sigovestől vezetve, a Rajnán át a dunamelléki tartományok azon részébe, mely utóbb Pannóniának hivatott, rohant be és az itt tanyázó nemzetek legyőzte után állandóul meg is telepedett, ezek azután Dio Cassius Dalmatia és Felső Pannónia praefectusának bizonyítása szerint (49,36.) nemcsak magokat pannonoknak nevezték, hanem a rómaiak által is így hivatnak.

A tudós Schönleben felsorolja Pannónia egymás után következő lakóit, a kik azonban ugyanegy időben egymás mellett is laktak. 1. *aborigenes* azaz eredeti vagy törzslakók (Haas szerint az ősz illyr nemzetség); 2. *celt* eredetű *japodak*; 3. *hyperboraeusok*; 4. *celták*; 5. *pannonok*; 6. *tauriscusok*; és *noriceusok*; 7. *rómaiak*; 8. *vandalok*; 9. *góthok*; 10. *longobardok*; 11. *slávok és vendek*; 12. *hunok és avarok*; 13. *frankok*.

Minthogy minket a rómaiak által meghódított pannonok legjobban érdekelnek, mert ezek voltak Baranyának ismert legrégibb lakói, nem lesz érdektelen, ha vizsgálódás tárgyává tesszük a Pannónia nevet.

Haas szerint: Pannónia neve eredetét biztosan meghatározni igen nehéz. Származhatik az Pan-panis, pannustól, továbbá Pannon Moesus fiától, sőt némelyek szerint *pan* szláv szótól, mely urat jelent, honnan az következne, hogy a régi pannonok szlávok voltak. A szerző azonban őszintén megvallja, hogy ezt biztosan nem meri állítani.

A *pannon*-nép — a mint a történelemből tudjuk — hatalmas és kiterjedt volt, mely több ágra oszolva, csak akkor egyesült, ha ellenség fenyegette vagy megtámadta őket.

A pannonok eredete felől a különböző írók különbözően

vélekedtek. Haas szerint azonban legnyomósabban ítélnék azok, kik az őspannonokat illyrekkkel kevert celtáknak mondják.

Nyelvökre nézve is eltérők a vélemények. *Timon* szerint szláv volt a pannonok nyelve, ellenben mások úgy vélekednek, hogy a pannonok görög nyelven beszéltek, de *Katancsics* határozottan a pannonokat szlávoknak tartja, bizonyítékul felhozza többek közt a *vindobonensesek* arany tábláját és annak feliratát, mely hamisítatlan szláv eredetre enged következtetni.

Haas ellenben azt vitatja, hogy kétségbevonhatlanul bizonyos, hogy Pannónia lakói nagyrészt celták voltak, kik az akkori németekkel egy eredetűek, ennek folytán állítja, hogy a pannon nyelv rokon és igen hasonló lehetett a régi germánhoz. Állítását *Szalágyi* munkájával is támogatja. Mindazáltal elismeri, hogy később, midőn a pannonok gyakori érintkezésbe jöttek más nemzetekkel, nyelvök sok idegen szavat is vett fel magába és ez magyarázatot ad a vindobonensesek szláv idomú arany táblára nézve is.

A pannonok jellemzésükre nézve elmondhatjuk, hogy Augustus előtt mind külsejökben, mind szokásaikban, valamint erkölcsiükben vadak és műveletlenek voltak és ezen vadságukat megtartották még akkoron is, midőn őket a rómaiak meghódították; azonban vadságuk dacára mégis a szomszéd népeknél jobban értették a földművelést, sőt városokat és falvakat is építettek.

A pannonoknak voltak templomai, oltárai és bálványai. Áldozatra nemcsak állatokat, de embereket is használtak. Papjaikat druidáknak nevezték, kik jóslatokkal is foglalkoztak. Ők voltak a nép bírái, bölcsei, orvosai és csillagászhai. A pannonok hitték a lélek halhatatlanságát és vándorlását.

Pannon régiségeket Kis-Kőszegen is találtak, és pedig hamvudreket, korsókat, tálakat, mely leletek arra engednek következtetni, hogy a pannonok itt teleppel birtak és pedig különösen a kis-kőszegi szőlőhegy nyugati oldalán.

Baranyát — a mint az ó-kori történelemből tudjuk — és vele Kis-Kőszeget, a rómaiak Augustus korában K. e. 35 évvel

foglalták el és innét veszi kezdetét Baranyának és vele Kis-Kőszegnek római történelme. A rómaiak rövid idő alatt annyira fölvirágoztatták az egyébként igen kellemes éghajlatú és bőtermékű vidéket, hogy alig fél század alatt több nevezetes római helységet, várost és jó utakat építhettek.

A benn lakó pannonok — Haas szerint — többször megkísérlették széttörni a rabigát, mely őket a rómaiakhoz fűzte, de mindannyiszor eredménytelenül. Mikor azonban a rómaiak hatalmukat a pannonok felett végleg megszilárdították, azonnal hozzá fogtak utak építéséhez. Az utakat ellátták mértföld mutatókkal, melyekből nem egy ami időnkre itt felmaradt, és Batinán is találtatott, miből az következik, hogy Batinán keresztül is volt a rómaiaknak épített útjuk.

A rómaiak gyorsan elszaporodtak, a második században már Pannóniát két részre osztották, melynek egyike, a nyugati Noricummal határos „Felső-Pannónia,“ másik pedig, mely a Rába torkolatjától a Verbasz és Száva folyamok egybeömléseig önkényesen húzott vonal által az előbbitől elválasztva, ezen vonal is a Duna és a Száva folyamok közé terjeszkedék, következőleg Baranyát és ezzel Kis-Kőszeget is magában foglaló „Alsó-Pannónia“ nevet viselt. De Diocletian idejében Alsó-Pannónia is két részre oszlott és az új rész Pannónia Valeria nevet kapott. Galerius t. i. lecsapoltatván a Balatont, rengeteg erdőt kiirtott és ez által nagyterjedelmű földet nyert, minek következtében 308. év körül, Alsó-Pannónia csaknem feléből új tartományt alkotott, melyet Valeria hitese, Diocletian császár leánya tiszteletére Pannónia Valeriának neveztetett.

Főhelye ezen nevezetes provinciának *Sopianae*, azaz a mai Pécs volt.

A rómaiak mikor megszállották és hatalmukat végleg megerősítették Pannónián, azonnal a határukat szolgáló Dunát a barbarok ellen mindenütt megerősítették, de kénytelenek voltak ezen erősítéseket mindig kellő számú véderővel és a castrumokat, várakat mindig jó karban tartani. Ily dunai castrum ma-

radványai Kis-Kőszegen is láthatók, ezen castrumot a rómaiak idejében némelyek szerint *Bacincumnak*, Peitinger tabellája szerint *Vonatiámonak* nevezték.

Tovább menve bátran állítható, hogy *Bacincum* illetve *Vonatiámo* a rómaiak itteni uralkodása alatt nemcsak erősítés, de gyarmat is volt.

A castrum létezését elvitázhatlanul igazolják a kőalapok nyomai, melyek nagyobb területen most is találatnak és a melyek nagyobb építkezésekre mutatnak, továbbá azon evő- és ivóeszközök, edények, különféle szerszámok, érmek stb., melyek itt nagy mennyiségben találtattak és találatnak.

Az érmekre nézve felemlíthetjük, hogy találatott itt Marcus Cassius, Brutus és Julius Caesar idejéből Constantinusig sok példány, főleg Nero, Trajanus, Hadrianus és Constantius korából.

Az egyéb római régiségek közt igen nevezetes egy szobor (dombormű), mely valamely istennőt ábrázol.

Nyoma van annak is, hogy itt a II. Segély legió (legio secunda adjutrix) volt őrségnek felállítva. — Nevezetes az, hogy ezen legiónak főparancsnoka és talán Pannónia helytartója egykor Hadrián volt, ki később római császárrá lőn. A VII-ik Cohors grecorum is itt tanyázott.

Úgy látszik, hogy a rómaiak földművelésen (Hadrián alatt különösen szőlőművelésen) kívül halászattal is foglalkoztak, legalább arra mutatnak a földmunkálatok által felszínre került halászati eszközök, de találatnak már itt egyes és sokféle alakban rézdarabok is, melyek ismét arra engednek következtetni, hogy itt a rómaiak rézöntödével is birtak és ezzel mesterkedtek. Szóval a rómaiak alatt a műveltség Pannóniában nem lehetett csekély, sőt az a római katonaság, tisztviselők, colonisták, kézművesek által nagy lendületet nyert, mi által a pannonok is mindinkább művelődtek.

Nem érdektelen, mit Haas Szent Péter apostolról említ fel, ugyanis állítja, hogy Krisztus után 52—60. év körül a keresztény hitvallást e vidéken maga Szt. Péter is terjesztette, ki Ke-

lemen társaságában beutazta az egész Pannóniát s így feltennünk lehet, hogy Szt. Péter Kis-Kőszeg környékén is hirdette Jézus igéit.

Pannónia és vele Kis-Kőszeg helysége a rómaiak alatt 377. évig virágozhatott, mert a barbarok csak 374. év után törtek be és a legnagyobb kegyetlenséggel dúlták fel a rómaiaknak virágzó gyarmatait. Okul e kegyetlenségnek azt hozták fel, hogy Valentinian parancsára a dunai határszélek megerősítéseül e folyam balpartján quad földön is több várost építettek és Gabinius quad királyt orozva meggyilkolták, mi miatt a felingerelt barbarok a Dunán átesaptak és mindenüvé dúlást, halált víve, ellepték nemcsak Valeriát és így Baranyát (Kis-Kőszeggel), hanem Felső-Pannóniát is.

Bács-Bodrogh vármegyére nézve a rómaiak pannoniai uralma szinte fontos, mert bizonyos, hogy a rómaiak a Dunának bal partján is birtak castrumokat, melyek a jobbparti erődtívényekkel összeköttetésben állottak, így Kis-Kőszeggel szemben Kolluth határában, valamint lejjebb Bezdán körül, szinte vannak nyomai római erődtívényeknek, sőt a Castrum Onagrium Fröhlich Róbert szerint Begecs vidékén nagyobbyszerű erődtívény lehetett, és talán éppen ezek szolgáltak a Duna balpartján lakó barbaroknak betörési ürügyül. Fröhlich Róbert (lásd archeologiai értesítő 1889. 2. szám) értekezletében a Castellum Onagriummal foglalkozik, és azt állítja, hogy az csakugyan a Duna balpartján és így Bácsvármegyében létezett, egyszersmind kutatásai azt is kimutatják, hogy a kérdéses castellum legvalószínűbben Begecs község határában feküdt.

A római történelemből tudjuk, mily virágzók voltak több mint 400 évig Pannónia, Syrmium és Moesia mint római provinciák, minthogy pedig a Duna- és Tisza-közt ezen időszakban barbarok, különösen utolsó időben a sarmatak lakták, természetesen, hogy a rómaiak mindent elkövettek virágzó provinciáik megóvása céljából.

Legegyszerűbb megoldás lett volna e területet elfoglalni, de

a rómaiak korában valószínűen a kérdéses terület a Tisza és Duna közt valóságos mocsártenger volt, teli durva, hozzá szegény és vad népekkel, melyek meg nem érdemelték a birtokba vétel áldozatait, azért csak castellumok építése által, még pedig mind a két Dunaparton, kívánták a rómaiak magok részére a békét biztosítani. Ezen okból épülhetett a Castrum Onagrinum is, melyet Diocletian, vagy Maximinian építtetett, és pedig K. u. a harmadik század vége felé,

Mily fontosnak tartották a rómaiak Pannóniát és Syrmiumot e korszakban, kiténik abból is, hogy egymásután két syrmiumi eredetű császárt választottak, Probus és Diocletian, kik azután sokat foglalkoztak a Duna védvonala biztosításával. A rendszert Kis-Ázsiában, Nikomédiában lakó Diocletian a 293-ik egész évet Syrmium vidékén töltötte, mit bizonyára nem mulatságból tett, sőt három hadjáratot is intézett a sarmaták ellen, melyekben több mint 16 ezer ellenség megöletett. Ezt bizonyítja az akkori írók legnagyobb része és a több helyütt talált feliratok is.

Hogy Pannoniában és Syrmiumban a rómaiak tetemes hadsereget tartottak, bizonyítja a különféle legiók bélyegével talált téglák. Így magában Batinán nemcsak a Leg. II. téglái, de találtatott még egy, a muzeumban őrzött téglá Leg. VI. bélyeggel, azonfelül volt Pannóniában a Leg. II. adjutrixon kívül a Leg. V. és Leg. VIII., ezen négy Legio megfelel 40,000 főnyi rendes hadseregnek, mi akkori időben nagy haderő volt, de a mindig szaporodó barbarok ellen még sem volt elegendő.

Eddig tartott a rómaiak uralma és ezen időtől kezdve napról-napra hanyatlott a római hatalom Pannóniában, olyannyira, hogy 441. év körül a hunok Attila vezérlete alatt majdnem ellentállás nélkül foglalhatták el egész Pannóniát.

Így szakadt vége a római uralomnak és vele Vonatiamo vagy Bacincum gyarmata is romba dőlt.

A bekövetkezett népvándorlás alatt Pannónia nagy eseményeknek lett színhelye.

„Bármerre fordultak ezen barbarok — mondja egy újabb

jeles történész — útjok mindenütt vérrel volt jelölve.“ De alig telepedett le az egyik győző vagy hódító az általa meghódított vagy legyőzött tartományban, nemsokára reá már más hódítók jöttek és az előbbieneket hason kegyetlenséggel kiszorították.

Elképzelhetjük azon borzalmas idők nyomorát.

A rómaiak kiűzése után elsők voltak a hunok.

A hunokat az egykori írók, kik azonban őket nem is látták, sajátszerűleg jellemzik: Schneller szerint: „Az utálatos beesett szemű, görbe szájú hunok sajátlag lovaikon élnek, hátukon esznek, isznak, alusznak és álmodnak. — Nyers húsukat a nyereg alá teszik, itt megpuhítják és az erdőkben szedett fűvekkel és gyökerekkel meghintve eszik meg. — Fekete szövettel és erdei egérből összetoldott felső ruhával fődik testüket, fejüket és lábaikat bakkőrbe takarván; nők és gyermekeik székre követik őket. A férfiak lenyúzzák állukat és arcukat, hogy a gyűlölt szakál kinövését akadályozzák.“

Mindazáltal nem mondhatjuk, hogy a hunok teljesen barbarok voltak, sőt a történelemből tudjuk, hogy Atilla jó indulatú is tudott lenni. — A hunok hatalmukat Atilla haláláig 453-ig tudták itt csak fentartani.

A hunokat vidékünkéről a gepidák űzték ki. A gepidák után a gótok voltak itt az urak 453—526-ig; ekkor a longobardok foglalták el e helyet 526—568-ig; a longobardok ezután átengedték Pannóniát az avaroknak. Ezen avarok alatt — így ír *Hetényi* — egészen más lett honunk földje és hadsáncokból álló földvarrá változott át az egész tartomány. Ezen erősségeket akkoron ringeknek nevezték. Ide hordták az avarok kincseiket, melyeket a meghódított és legyőzött népektől csikartak ki. Az avarokat legyőzte *Károly* frank király. Egy része a keresztény hitre tért s más népekkel összeolvadt, a másik része kelet felé vonult és az ottani népek nagy hullámlásában elveszett.

Frank *Károly*, miután legyőzte az avarokat, e tartományt elfoglalta és azt a salzburgi püspöki megyéhez csatolta, így lett

tehát Baranya s vele Kis-Kőszeg község a frank birodalom és a salzburgi püspök tulajdona.

Károly császár ezután néptelen vidékünket — írja *Haas* — részint német, főleg bajor, szász, frank, részint szláv és olasz telepesekkel és kézművesekkel népesítette be.

Mások szerint már az avarok alatt telepedtek volna le a szlávok Alsó-Pannóniába, és ezek talán már *Szvatopluk* alatt küzdöttek is *Nagy Károlylyal* és ennek utódaival. De e küzdelmek folytán a szlávság annyira kipusztult, hogy midőn *Árpád* elődeinkkel ide érkezett, állítólag alig talált már e vidéken néhány szláv törzset.

Visszatérve elhagyott fonalunkra, felemlíthetjük, hogy vidékünk a frankok birtokában maradt 899-ig, tehát *Arnulf* császár haláláig; ekkor foglalták el elődeink, és pedig *Haas* szavai szerint a következőleg: Baranyának őseink általi elfoglalására nézve, *Béla* király névtelen jegyzője után csak annyit tudunk, hogy *Árpád*, miután Csepel szigetét, mely neki biztossága miatt igen megtetszék, elfoglalá 899-ben, seregét a Dunán áttette és annak egy részét *Ete* és *Bojta* vezérlete alatt elküldé (Borona) Baranyavár felé. Az említett vezérek elfoglalván minden ellenállás nélkül vidékünket, hű szolgálatukért fényesen megjutalmaztattak a fejedelemtől.

Ettől az időtől Kis-Kőszegről vajmi keveset tudunk. Említést leginkább az érdemel (de az évszámot tüzetesen nem említhetjük fel), hogy 1225. év körül a Paulinusok a kis-kőszegi hegyen igen regényes fekvésű kolostort birtak, de hogy ki alapította és meddig állott az fenn? annak kikutatása eddig e sorok írójának nem sikerült.

A XIV. században *szekcsői Herczeg Péter Károly Róbert* királytól Korpona váráért és egyéb birtokáért Szekcső és Kőszegh (Batina) várakat kapta cserébe, valamint Bodrogh és Danolch városokat örökösödés útján.

Feljegyzésre méltó továbbá az is, hogy Kis-Kőszegen a törökök előtt az *Orbasics* családnak — mint ezt a híres *Verrantius*

püspök Konstantinápolyba lett követségi útjának leírásában bizonyítja — volt itt vára. Ezen vár hibetőleg a római castrum omladékaiból épült. Minthogy a várat, melynek kőbástyái jelenleg is látszanak, hajdan egy leány birta, „*leányvárnak*“ nevezték. A népmonda szerint ezen várnak egykori úrnője *Mártha* nevet viselt és vörös hajánál fogva *vörös Mártának* is hívták. Ezen úrnő — a mint a legenda feljegyezte — nemcsak jobbágyain, hanem főkép azokon is, kik a révnél a Dunán átkeltek, égbe kiáltó zsarolásokat vitt végbe. Bevádoltatván *Mátyás* királynál, ennek kiküldött poroszlóitól magát szabadítandó, négylovas hintájával oly sebesen vágatott el a leányvárból, hogy lovastól az alatta folyó Dunába zuhant. Holtteste a vörösmarthy révnél, — ekkor tájon a rév Mohácsnál és Vörösmarthon volt — fogatott ki, miért is akkor a parton fekvő helység *Vörösmarthnak* neveztetett.

Ezen legendaszerű hagyomány most is él a nép szájában és alkalmat adott *Kuthen Lajosnak* azt egy balladába foglalva, megörökíteni. A ballada következő:

Mint óriás világ-verő király,
Kis-Kőszegnél egy hamvas szikla áll;
Ormán a vár, mely oly fényes vala,
Sötéten ül mint eltört korona.

Vár volt hajdan, most pusztá kőhalom,
S oly búsan ül a barna bére-fokon;
Nincs benne zaj, csendes, mint sírfenek,
Hol egykoron dal, s a kedv lármája élt.

A vígadóok rég elköltöztenek,
A vár ledült a sziklafő felett;
A hír, a fény, s a kéjek mámore,
A semmiség sírjába hullt vala.

De míg a vár, a bástya romba dült,
A vígadóok keblén a láng kihült;

Megőrizé szós ajkain a nép,
A várnak úrnőjéről e regét:

Leányvárnak nevezteték a vár,

— Miként ez könyvekben írva áll, —

Mert egykoron a várnak asszonya,

Mártha egy elaggott leány vala.

Kit a népek lángszín haj miatt,

A környéken vörösnek hittanak;

Vörös Mártha Leányvár asszonya,

Jobbágynai istencsapás vala!

Adót vetett a népre, oly adót,

Melynek súlyán a földre roskadott;

S kirablá mint istentelen zsvány,

Kinél a köny irgalmat nem talál!

Felrített a táj a szörnyű sarc alatt,

A koldusnak falatja nem maradt;

S nem indult meg az árva nép felett,

Mely éhezőn lábánál könyezett.

S a kincs felett — mint átkos bánya-rém, —

Ott ül a lány az éjek éjjelén;

Megcsöngeté, de a szép zengeményt,

Jobbágy-sóhaj s átok hang üzte szét.

A néppanasz holló szárnyakra kelt,

S leszállt Budán az ékes vár felett;

S Mátyás király, — ki nem tudná nevét? —

Kihallgatá a bűnnek hírnökét.

És megriadt szörnyű ítélete,

Mint vészmadár a sírok éjibe,

S sötét reptén ijesztőn vijjogva:

„Halál vár rád Leányvár asszonya!”

„Halál vár rád Leányvár asszonya!”
Visszhangozá a várnak érefoka;
S a vén leány mint alvilági vész,
Kigyúlt szemmel nagy kincsalmára néz.

S gyorsabban mint elvillant gondolat;
Tellik vele egy négy lovú fogat;
S mint kincsleidérc, a vén vörös leány,
Torz képpel a futó szekérben áll.

És mint a vész, mely rónaság felett,
Bizonytalan végtelen útra kelt:
Repült a lány a várkapun alá,
Meghalni, hol nem is gondolható.

Amint a várkapun alárohant
A zaklatott megátkozott fogat,
Habsírt talált a síró Dunán,
Mely ott alant nagy búsan folydogál!

Megrázkódott a békés nagy folyam,
Amint érzé, hogy mily halottja van;
S mint vén zsvány, kit meghatott a hit,
Megzörgeté vezeklő láncait.

S boszús szívéen a feltámadt harag,
Forr, mint a láng és keble tiszta hab;
S megingatván nehéz hullám-karát,
Az átkos kincs, leány s fogatra vág.

S ütésire a kincsek és fogat,
A mélyre le sírjokba hulltanak;
De a holt lány tán itt sem lel helyet,
Uszkal, bukik a hullámok felett.

Úszott a lány, s széthullt vörös haját,
A fellázadt hullámok szaggaták;

Ment, mint csillag, melyet Istenkezek,
Mennysországból pokolba vertenek.

Úszott a test, de ott, hol mostanán,
A part felett egy kised falucska áll,
Kifogták és a helységnek neve,
A lány nevére Vörösmarth leve.

Évek születtek, s évek haltanak,
Ledült a Lányvár az átok-súly alatt;
S csak néha zúg a bűnös régi vár,
Ha benne a vén lánynak lelke jár;

Mely nyugtalan lidércnek képiben,
Zokog, beszél a néma éjeken:

„Koldus könyek, átok s panasz-szavak
Istenhez az egekbe hallanak!”

Mennyire igaz a legenda története vagy sem, minden adatok hiányában nem mondhatjuk meg, csak azt tudjuk, hogy az most is él a nép között és hogy egy várnak omladéka most is látható a sziklák ormain, de hogy kié volt az? azt nem tudhatni.

(Folytatása következik.)

Bács-Bodrogh vármegyei címerek és pecsétek.

A mult hetekben egy földműves egy tallér alakú ezüst lemezt hozott Schwerer János úrhoz, melyen Magyarország címere volt látható: *Comitatus Bacsensis* körirattal és a címer két oldalán 1786-ik évszámmal; az illető a kérdéses lemezt a szántóföldön találták állította.

A lemezt mindenesetre pecsétnyomónak használták, az évszám pedig megmondja mikor. Ezen lelet arra birt, hogy kutassam fel Bács-Bodrogh vármegye, valamint a benne létezett és létező hiteles helyek címerei és pecsétjeinek történetét. Mindek előtt a nemzeti muzeumhoz fordultam, de Fröhlich Róbert

tanár úr szívésségéből csakhamar azon választ nyertem, hogy dacára a sok régi pecsétnek, melyeket a nemzeti muzeumban őriznek, a gyűjteményben vármegyénknek egyetlen egy régi pecsétje sem található. Most a vármegye, de különösen a régi hiteles helyek pecsétjeire nézve *Városhy Gyula* apát és kalocsai kanonok urat kértem fel, kinek kitűnő szakavatottsága biztos reményt nyújtott a sikerre. Nem is csalódtam. *Városhy* tagtársunk válasza alapján, tanulmányaim fonalán, a kérdéses címekről és pecsétokról a következőket mondhatom:

Bács vármegyének a mohácsi vész előtti időkből még eddig mi címere vagy pecsétje sem jött napfényre, sőt alig feltehető, hogy ilyennel birt, mert *br. Nyáry Albert* tanúsága szerint (*Heraldika* 85. lap) az 1550-ik évi országgyűlés előtti korból Fogaras vidéke, Hunyad, Somogy és Sáros vármegyéken kívül más nemesi intézményű helyhatóságot hazánkban nem ismerünk, mely tulajdon címeres pecséttel birt volna. Valószínű tehát, hogy Bács vármegye is címeres pecsétjét csak 1698-ik évi október 16-a után nyerte, mikor t. i. *Széchenyi Pál* kalocsai érseket *I-ső Lipót* király Bács vármegye főispánjának nevezte ki. Ekkor tájban alakult meg újból Bács vármegye, melynek első pecsétje 1699-ik évből most is megvan és bár keresztvonással megsemmisítve, a vármegye levéltárában őriztetik. Ezen címeres pecséten már Szent Pál alakja díszlik; latin körirata pedig: *Sigillum Comitatus Bacsensis 1699*. Ezen pecsétet változatlan használta a vármegye egész 1836-ik évig, ekkor a latin körírást magyarra változtatni kívánván, új pecsétet nyert: *Bács-Bodrogh vármegye pecsétje 1699, megújított 1837* körirattal. Ezen pecsét egészen azonos volt a régivel, csak hogy magyar körírást nyert és rajta az 1802-ik évben egyesített Bodrogh vármegye is meg volt említve.

Az ujonnan talált ezüst lemezen látható címer azonban felvilágosít bennünket, hogy József császár idejében Bács vármegye nem használta mindig a régi pecsétjét, de Szent Pál helyett Magyarország címerét. Tudjuk, hogy Bács vármegyének főis-

pánja II-ik József alatt egész 1785-ik évig *Hadik András* gróf volt és csak 1785. évi ápril 17-én nevezte ki József *dezséri Bachó Jánost* Bács, Torontál, Temes és Krassó vármegyék főispánjává; azt is tudjuk, hogy 1781-iki június 18-án *Hadik* még rendes tisztujítást tartott, melyen *Kovács József* választatott meg első alispánnak és csak 1786. évi július 11-én kelt császári rendelettel neveztetett ki *Latinovics János* I-ső alispánnak, így tehát a József-féle kormányzás csak akkor vette kezdetét, azért az 1786-iki pecsét is akkor keletkezett, de *József* halála után 1790-ik évi február 1-én *Bachó* ismét átadta a főispánságot elődjének, *Hadik* grófnak, kivel a régi állapot a régi pecséttel újból életbe lépett, mely pecsét folytonosan használatban maradt, habár 1836-ik évben magyar körirattal megújítva, egész 1849-ig, mikor az új osztrák császári kormány *Petrovics Pált* kerületi főnöknek nevezte ki és új, címer nélküli német feliratú pecséttel látta el. A régi 1699-ik, illetőleg 1836-ik évi pecsétet, a szerbeknek 1849-ik évi február 11-én történt betörése és a város, valamint a megyeház és levéltára feldúlása alkalmával *Karácsonyi Lipót* volt megyei főjegyző és helyettes másod alispán mentette meg és menekülése alkalmával magával Bajára vitte, honnan mint kinevezett törvényszéki bíró Zomborba visszatérvén, a pecsétet *Petrovics Pálnak*, mint a megye akkori kinevezett főnökének adta át, ki azt egész 1861. évi február 6-ig őrizte, mely napon az új vármegye *Rudics József* főispánsága alatt újból megalakulván, a február 20-án tartott tisztujítás alkalmával *Aszt Nándor*, mint a megyének egykori főjegyzője, a pecsétet *Petrovics Pál* megyei főnöktől átvevén, a főispánnak a közgyűlésben nyilvánosan átnyújtotta, ki azt azután az újonnan megválasztott első alispán, *Pál Antalnak* adta át, mely pecsét jelen is használatban van. A most napfényre jutott József-féle pecsét pedig valószínűen a levéltár feldúlása alkalmával ment veszendőbe. Hogy hogy jutott *Szent Pál* apostol Bács vármegye címerébe? arra nézve nincsen adatunk, de valószínűen *Széchenyi Pál* érsek és főispán közbejöttével választotta a vármegye *Szent Pált*

címerébe, mint a bácsi székesegyház, egyházmegye és káptalannak védszentjét.

Mi különösen a régi és új Bodrogh vármegyét illeti, annak címerét ismerjük, habár keletkezéséről szinte mit sem tudunk. 1351-ik évben Bodrogh vármegye Háj-Szt.-Lőrincen közgyűlést tartott, mely alkalommal egy birtokháborítási ügyben a királyhozi felterjesztésében a káptalan pecsétjét használja „quia notorio sigillo utenti caremus“ (mert nincsen hiteles nyilvános pecsétünk) (Zichy c. II. 447). Iványi István „Új Bodrogh vármegye“ című művében a címerről felvilágosítást ad. Bodrogh vármegye régi címerében a Duna van kitüntetve, a mint a Tisza beléje szakad; a Dunán egy arany kaesa kiterjesztett szárnyakkal úszik a Tisza felé; végre a Duna bal partján egy kéttornyú erőd a régi Bodrogh várat jelenti, melyről a vármegye nevét kapta.

Ezen címeres pecsét a vármegye bizonytalan léte miatt hol itt, hol ott lappangott, míg végre 1729-ik évi december 19-én a vármegye megszüntetett, és 1730-ik évi február 23-án az udvari kamara megkerestetett, hogy Bodrogh vármegye pecsétje, a mely akkor *Hammerschmid Ferencnél* volt, Bács vármegye alispánjának adasson által. A helytartótanács pedig megbízott, hogy ezen pecsétet az alispántól követelje be és a m. kir. kancelláriához küldje fel. Ami megtörténvén, a pecsét Bécsbe került.

Ami a hiteles helyek pecsétjeit illeti, a bácsi káptalan címeres pecsétjében a legrégibb időktől fogva mindig Szent Pál alakja volt feltüntetve. *Jerney* a magy. tört. tár. 1855. évi II. kötetének függelékében a 2-ik táblán a bácsi káptalannak három pecsétjét közli 1352., 1361. és 1439. évekből, mind a három Szent Pál látható.

A kalocsai káptalannak a mohácsi vész előtt szintén Szent Pál volt címerében. (Lásd az 1855. évi Schematismus XVI-ik lapját.) A káptalannak 1738-ban történt restauratiója alkalmával azonban *Szent Pétert* kapta címerül, melyet ma is használ, és

pedig azért, mert e káptalannak egy középkori pecsétjén Szent Pált tévesen Szent Péternek nézték. Ennek két pecsétjét közli a *Jerney* 36. és 37. számok alatt.

A háji káptalannak pecsétje még nincs kiadva. A *Zichy Codex* I. kötetének 561. lapján említi *Véghelyi Dezső*, hogy a káptalannak egy 1339-ik évi kiadványa hátlapján levő hosszúkás ép pecsét körirata: + *S. capituli sancti Laurencii D. Hoi*, belsejében pedig a *husvéti bárány* látható. Lehet, hogy így van, de a dolog kétes, a pecsét belsejében levő kissé bizonytalan alak a rostélyon fekvő *Szent Lőrinc* is lehet, és talán ezt nézte *Véghelyi* husvéti báránynak. (*Zichy* okt. I. 561.)

A titeli káptalan temploma Krisztusnak, mint az Atyaisten megtestesült bölcseségének volt felszentelve, azért 1325-ik évi pecsétjén is (*Jerneynél* 54. sz. a.) Krisztusnak ülő alakja látható ezen felirattal: *Dei sapientia*, a körirat pedig: + *S. Capituli Tituliensis ecclesiae*.

Zombor, 1890. január 20.

Grosschmid Gábor.

A Tisza-vidék őstörténete.

I.

A Tiszának, mint hazánk legnagyobb és legjelentékenyebb belső folyójának vidéke a multban és jelenben egyaránt kiváló fontossággal bír, mert a mai magyarországi nagy medence hosszanfutó gyúpontját képezte. A Kárpátok által övezett hatalmas rónaság, mely a föld átalakulási korszakaiban egy önálló tenger medencéjét képezte, a természettől is arra lőn rendelve, hogy akkor, a midőn a tér benépesül, egységes nép hazája legyen. A népek pedig, melyek e vidéket lakták, mindig a Tisza mellékén helyezték el telepeik zömét, mintegy ez által is akaráván jelezni azon határt, melyet a természet erői e folyó által reájuk gyakoroltak. A Tisza képezte hosszanfutó góciát a mai magyar medencében megtelepült népeknek, nemcsak azért, mert

a kelet felől jövő ázsiai néptörzsek e folyó mentében ereszkedtek le a Kárpátoktól a Duna és a tenger felé: de azért is, mert a nomád népek kiapadhatlan táplálkozási forrása maradt. Az ősnépek nemzetgazdászataiban a természeti tényezők viszik a főszerepet, s a folyóknak nemzetgazdászati hatását felismerni egyáltalán lehetetlen.

Földrészünknek Ázsiából bevándorolt lakossága, az eddigi kutatások szerint, legnagyobbbrészt a Duna mellékén költözött nyugat felé; a folyam volt tehát azon hatalmas útvonal, mely a nálunk tájékozatlan keleti néptörzseket újabb telepeikre kalauzolta.*) A Dunának tehát, mint egykori nemzetközi irányvonalnak, nagy régészeti és történeti jelentősége van, mert a népek sűrűn lakták partjait, s úgyszólván minden nyugatra költöző nép hagyott ott hátra valami emléket. A Dunának azonban egyetlen oly mellékfolyója sincs, mely annyira hasonló jelleggel bírna, mint a Tisza. E folyónak őskori jelentősége a Duna valamennyi mellékfolyóiénál nagyobb, mert egyrészt a mellékfolyók közt terjedelem és vízbőség tekintetében is legelől áll, s másrészt, mert a Dunához, mint fő vándorlási útvonalhoz, kétségkívül mint a legnagyobb és legnevezetesebb mellékút vonal csatlakozik. A Duna mentében vándorló népek ugyanis mind az orosz síkokon át indultak nyugatra s onnan vagy a folyam torkolatáig ereszkedtek le, vagy pedig a Kárpátok bérceit áthágva, a Tisza mellékére költöztek. A folyó torkolatáig leereszkedett népek a Duna-melléken indultak éjszak-nyugat felé, azok azonban, akik a Kárpátokon át indultak hosszú nyugati útjukra, a Tisza-melléken át húzódtak a Duna által képviselt európai útvonalhoz. A Tiszának tehát már csak a nyugatra vándorolt s ott állandóan megtelepült népek szempontjából is, mint mellékútvonalnak, kiváló fontossága volt; s még inkább nagy e folyó fontossága azon népekre való tekintetből, a melyek nyugatra nem költöztek, hanem a hajdankorban a mai magyar medence területén ütöttek tanyát.

*) Pulszky T.: A rézkor Magyarországon. Budapest 1883.

A Tisza tehát úgy az ezen vidéken időközönként átköltözött, mint a mai magyar medence tájain állandóan megtelepült népek szempontjából egyaránt kiváló őstörténeti fontosságú, mert a Kárpátok alján aligha fordult még nép valaha, mely e folyó partjain ittlétének némi nyomát nem hagyta volna. Midőn azonban a Tisza-vidék őstörténetéről szólnunk, nem csupán a történet előtti idők itt megfordult népeivel, hanem azon sorssal is kell foglalkoznunk, a melyben e táj az ember megjelenése előtt részesült. A vidékek őstörténete, vagy történelem előtti kora általában két önálló korszakra osztható. E korszakok egyike az, a melyben az ember még nem szerepel, a másika pedig az, a melyben már szerepel, de reája vonatkozó minden történeti traditio nélkül.

Az első korszak tehát pusztán geológiai aerát képvisel, melyben az emberi mozgalmaknak semmi helye s mely pusztán a Tisza-vidék talajának s jelenlegi felszínének alakulására vonatkozik. Az eddigi kutatások szerint bizonyos, hogy a mai magyar medence a geológiai harmad (mioceni) korban képződött s az, mint süppedési terület, állandóan víz által borítottatott. A negyedkor diluviuma, özönvize, e beltengeren csak annyit változtatott, hogy fenekét egyengette az által, hogy a természeti forradalmak áldozatául esett sziklatörmeléket (homok és lösz), továbbá a hegyeken élő állatfajokat (elephas primigenius, bos primigenius stb.) ide letemette. A negyed vagy quaternär korszak közepe táján, az u. n. alluvialis korban tengerünk lassankint apadásnak indult, s mint némely tudós geológ véli, azért, mert a Fekete tengernek, mellyel az összeköttetés már ekkor megvolt, medencéje lassankint alább szállott.

Az ennek következtében beállott apadás dacára óriási víztömeg borította e vidéket, melyet az ide szögellő folyók, a Duna, Dráva, Száva, Tisza, Maros és ezek mellékfolyói vizeikkel folyton gyarapítottak. E folyók azonban nemcsak vizet, hanem más anyagot is hoztak a medencébe, melyek azután az itteni tenger fenekébe üledtek. A tengernek belső mozgása s

a folyók hatása alatt alakult a nagy magyar medence felszíne olyanná, a milyen ma, mert e terület egész vonala fent és lent egyaránt a vízképződmény jellegét mutatja. A tengeri áramlatok alkották meg azon az alföldön éjszaknyugatról délkeletnek húzó völgyeket, melyek ma vagy egészen vízmentesek, vagy kisdudorok medreit képezik. A magaslatok, melyek hosszanti elnyúlnak, a természetes löszből, vagy homokból álló domborok, mind vízképződési eredetűek, s úgy látszik, hogy itt nem egyes eruptív erők, nem földrengések, hanem a víz természetes áramlásai vitték a főszerepet. A hullámzó talaj tehát, mellyel leginkább a Tisza alsó vidékein, főleg Közép-Bácskában találkozunk, pusztán áradmáyi képződmény, vagyis nem platonikus, hanem neptunikus eredetű.

De a folyóknak szintén óriási részök volt abban a munkában, mely a negyedkori tenger fenekét olyanná tette, milyen manapság a magyar medence vidéke. Eltekintve a diluvium által ide temetett különböző ásvány-, növény- és állat speciesektől, kétségtelen, hogy úgy a Duna és Tisza, mint mellékfolyóik, roppant mennyiségű homokot, iszapot, lösz és kavicsot hoztak ki magukkal a hegyekből, mely anyagok a medencében fajsúlyaik szerint helyezkedtek el. Csak némely helyeken találjuk azt, hogy a fajsúly szerinti elhelyezkedés meg nem történt s ezt pl. ott, hol ma is a homokot találjuk legfőkéül, valami rendkívüli behatásnak, erőszakos forradalomnak kell tulajdonítani.

II.

Ha a mai medence középső vonalán, a Duna-Tisza-közön a talajt lefelé vizsgáljuk, azt találjuk, hogy itt mindenütt lösz, homok és kavics váltogatják egymást, mi arra mutat, hogy itt ezen anyagok valaha szabadon mozogtak, s csak idő folytán üllepedtek le fajsúlyaik szerint. A Tisza-Dunaköz területe világos jellegét hordja magán azon hatásnak, melyet képződésében reá a két folyó gyakorolt. E két folyó roppant mennyiségű kavicsot, homokot és löszet kordolt magával, s ezen anyagokat nemcsak saját medrébe s partjaira rakta le, hanem azokból egy természetes

vízválasztót is alkotott. Ezen vízválasztó Váctól lefelé Ceglédén át Kecskemét felé húzódik, s folytatása egész a Bácskaságba terjed. Ezen a hosszan nyúló magaslat, mely Ceglédig majdnem egész hegyvidék képét mutatja, kavics- és homokból áll, mit a Duna és Tisza hordott össze. A vízválasztó délibb részein a felszínen homokat találunk, s mint ezt a kunsági részekben és Szabadka határában láthatni, Szabadkától délre pedig csak a hatalmas Telecska nevű fölhát-alakjában összetorlódott löszet találjuk. A Tisza-Dunaköz egész területe e vízválasztó tartozékát képezi s ezzel teljesen azonos alkatrészekből áll. A Tisza két partvidéke is a kavics, homok és lösz rétegeit rejti magában, melyen legfelül a recent-kor humusát, vagyis a televény földet találjuk.

A kavics réteg, mely a kavicsos homokkal is váltakozik, legmélyebben, átlag mintegy 50—200 méternyire fekszik a felszíntől s zárvány gyanánt ősszállati maradványokat (csontok, csigák stb.) tartalmaz. Még több zárvánnyal bír a másik, vagyis a homokréteg, mely szürke, kék, vörös színekben szokott váltokozni. Ebben lelke a legtöbb ásatag ősszállati maradványokat mint ezt a Tisza egész vonalán olykor-olykor kiemeltetni szokott hatalmas méretű emlős állati csontok, csigák, kagylók stb. tanúsítják. E réteg vastagsága néhol közel 220 méternyi. A homok felett a löszet, a köznéven u. n. sárgaföldet találjuk. A lösz szintén hegyi eredetű kőzetrészek elmállásából eredt, mely óriási tömegben sodortatott az alföld medencéjébe. Ezen anyag, amelyen a jelenkori városok és falvak épültek, a tenyésztésre alkalmatlan, de kitűnő építő anyagok (tégla, cserép) készítésére. Terjedelme e rétegnek nem éppen nagy, 6—12 méter között változik s zárvány gyanánt igen sok apró csigát tartalmaz. A lösz képezi a diluviális talaj legfelsőbb rétegét s felette a recent kor rétege a humus foglal helyet. A humus vastagsága helyelyenközzel váltakozik, néhol alig egy lábnyi, másutt pedig több méternyi terjedelmű. Ahol azonban rendkívüli vastagságú televény földdel, ott nem az egykori vegetatio nagyságát kell bámulnunk, hanem csupán csak azt kell constátálni, hogy ott egykor termé-

szetes vagy mesterséges mélyedések léteztek, melyekbe a túlvas-tag humus emberi kéz vagy a természet külön erői (eső, szél) által hányatott.

Minthogy a televény föld képződési kora a Tisza-vidéken legnagyobb részt idősebb annál a kornál, melyben itt az első emberi törzsek megjelentek, természetes, hogy az itt alakult őskori társadalmak nyomait e rétegben is találhatni. E televény földön nőt azon dús legelő, mely mint a Tisza-vidék vegetációjának része, állandó táplálékkal kecsegtette a beköltöző nomád népeket. E vidéken a geológiai negyedkor elején a jelenleginél sokkal zordonabb éghajlat uralkodott, s a szerves élet valószínűleg csak ekkor kezdett dúsabb virágzásnak indulni, midőn a continentalis jegesek eloszlása után egy egyhőbb mérsékletű aera köszöntött be. Az enyhébb aera beálltával csakhamar dús virágzásnak indult e vidék flórája, melynek természetes tápott a folyó bő vize s az általa hordott zsíros tartalmú iszap-anyag nyújtott.

A humustalaj alatt elterülő rétegek szintén nincsenek egyenletes vastagságban, a mit a vizeknek hatása, továbbá az időközben itt-ott beállott zavarok alapján könnyen megmagyarázhatni. Némely helyeken, mint említők, a humus a lösz alatt is nagy szerepet játszik, a mennyiben az agyaggal keverve gyakran roppant mélységig terjed. Vidékünk talaj viszonyait közönségesen csak az ásásokból s a folyó partjainak szakadékaiból vagyunk képesek hozzávetőleg tanulmányozni, miért is e tekintetben geológiai szempontból felette fontos segédeszköz e téren az ezen vidéken is mindinkább sűrűbben létesített artézi kutak fúrása. A szentesi artézi kút fúrása például azt bizonyítja, hogy itt a Tiszavidéken a lösz alatt levő homok és agyag váltakozó rétegei a diluvium- és alluviumhoz tartoznak, vagyis azon korban üllepedtek le ezen helyen, midőn az alföldet még víz borította. E réteg Szentesen nem kevesebb mint 220 méter mélységre terjed lefelé, e mélységben pedig a különböző kőületeket tartalmazó harmadkori réteg az u. n. levantei emelet üllédeke következik. Ezen geológiai harmad-, vagyis neogén kori üllédék

némely tudósunk már a régebben készült püspökladányi kút fúrása alkalmával is constatálta, s úgy látszik e réteg lehetett a vidékünket egykor borított ős tenger feneké. A szegedi kút fúrása alkalmával napfényre került talajrétegek szintén azt mutatják, hogy itt az agyag és homokrétegek hatalmas mélységre, 250 méteren túl terjednek, s hogy ezen üledék létrejöveteléhez sok századra volt szükség. A zombori kút fúrása csak megerősíti a fennebbi adatokat.

III.

A negyedkori vizek lehúzódása és talaj megszilárdulása után jelent meg e vidéken az első ember, ez az időpont azonban sokkal későbbi annál, a mely az embernek Európában való megjelenését jelöli. Magyarázatul szolgál erre nézve azon körülmény, mely szerint a Tiszavidéke igen mélyen fekszik s így csak igen későn, a mai magyarországi részek közül pedig csak utoljára lett vízmentessé. És ebből önként foly, hogy hazánk magasabban fekvő vidékei régebbi tanyái az embernek a mi vidékünknel, mert ama vidékeken, mint az erdélyi hegyhasadékokban felfedezett leletek mutatják, az ember itt a csiszolt kőkorból (neolít) a rhinocerosszal s a barlangi medvével egy korban élt.

A Tiszavidék első lakói, mint azt az eddigi kutatások sejtetik velünk, Krisztus előtti V. vagy VI. században jelenhettek meg. Ezen őslakók eredetét és nemzetségét nem ismerjük, de valószínű, hogy ezen hun-szkytha népcsaládhoz tartoznak, a mely a legrégibb korban földrészünk keleti felét lakta. Joubanville és más etnografusok e népcsalád egyik ágát, a szarmata-jászokat (jazyges), tartják a Tiszavidék legrégibb lakóinak, akik ismeretlen időkben ereszkedtek le a hegységekből ide a síkra.

A vidékünkön előforduló legrégibb emlékeket tehát a szarmata-jászokkal kell kombinációba hoznunk, mert valószínű hogy a Tisza két partján más nép előbb nem lakott. Ha e vidék legrégibb lakója csakugyan a szarmata-jazyg nép volt, úgy e nép itt a kőorból kezdve egész a vaskorig hagyott hátra emlékeket, mert az már történelmileg bizonyos, hogy a törzsek egész a népvándorlás koráig itt laktak.

Tudva van — mert hisz ezt az illető szakreferens az 1876. évi budapesti nemzetközi congressus alkalmával is constálta — hogy hazánk határain belül a esiszolatlan kőkorból való leletek eddig még nem kerültek napfényre. *) Régiségeink csak a esiszolt kőkorig, az u. n. neolith korig nyúlnak vissza, a mi mindenesetre magában véve is tisztos régiség. A kőkor nagy cyklusának második szaka, a neolith korszak is legősibb kulturperiódust képez az emberiség történetében, s mindenesetre arról tanuskozik, hogy a mai magyar föld ezred évek óta tanyája az embereknek.

A Tiszavidéken kőkori leletek nem ritkák. Eddig hivatalos tudomás szerint Tószegen, Csókán és a Török-Becse melletti Borgyason találtak ilyen tárgyakat, más egykorú csont és cserép tárgyakkal vegyest, vagy azok nélkül. A kő tárgyak jelenléte azt igazolja, hogy e vidék az őshajdankorban már birt némi kereskedelmi forgalommal, a mennyiben a kőzetfajokból levont következtetések alapján bizonyos, hogy a tiszavidéki kőszerszámok anyaga részint a szerémségi, részint a tiszántúli, részint pedig a felső tiszavidéki hegységekből való. A tószegi őstelep az 1876. évi ősrégészeti congressus kül- és belföldi tagjai által tüzetesen megvizsgálatván, az az olaszországi ú. n. terramárekhoz sok tekintetben analog jellegűnek találtatott, miből némelyek, nevezetesen Pigorini olasz régész és mások, azt vélték következtetni, hogy a telep alkotói valamely árja népcsalád valamely tagjai valának, akik idő folytán innen tova vándoroltak s Italiában a Pó folyam völgyén telepedtek le, a hol az ú. n. terramárekat alkották. Tény, hogy Tószegen az őstelep rétségen terül el, sőt a cölöp-építészetnek nyomai is mutatkoztak, ami az olaszföldi terramárek jellegére vall.

A kőkori őstelep a Tisza kiöntéseiben, a rétségekben állottak, s ezt nemcsak Tószeg, hanem a torontálvármegyei Csóka község határában levő ú. n. Kremenyák nevű őstelep is iga-

*) Tördelés és pattogatás útján készült esiszolatlan kőeszközeink nagy számmal vannak (l. Nemzeti muzeum. Régiségház I. terem), de csak jobbára esiszolt tárgyakkal találtak.

zolja, melyre először e sorok írója hívta fel a figyelmet.**) A Csokai nagy rétnek a községből nyugatra eső részén, közvetlenül a szőlők alatt egy hosszas, éjszokról délre nyúló, mintegy másfél méter magasságú földhát terül el, melyen gyakori ásatások nyomai láthatók. E földhátan, melyet a nép Kremenják néven nevez, a régebbi időben számtalan tűzkődarabot találtak, melyek különböző alakúak és jellegűek valának. E tűzkődarabokból sem szakember kezébe, sem valamilyen gyűjteménybe nem került egyetlen példány sem ugyan, de minthogy az öregeknek még élénk emlékében vannak e leletek, minthogy a hamu és nagyszámú cseréptöredék, mit a Kremenjákon észlelhetünk, a praehistorikum kétségtelen jele: bizonyos az is, hogy e földhát a hajdankorban őstelepként szerepelt. Hasonló földhátak a Tisza mentén sok helyütt találhatók, azt azonban még nem tudjuk, ha valjon akadtak-e ezekben köleletekre? Az eddig ismert tiszavidéki őstelepek között minden tekintetben kiváló a Török-Becse közelében levő ú. n. borgyasi földhát, melyen még a mult, sőt még a jelen században is egy kisebb helység állott. A borgyasi hatalmas magaslat a rétségek között terül el, archeologiai fontossága azóta vált köztudomásúvá, mióta a hetvenes években bizonyos töltésezési munkálatok alkalmával több régiség került felszínre, s mióta dr. Szentkláray török-becsei lelkész és akadémiai tag e telepet behatóbb kutatás tárgyává tette. Hogy Borgyas földje régiség dolgában classicus föld, ez — úgy látszik — rég tudva volt, a mennyiben arról már a híres Marsigli gróf is megemlékezett, aki tudvalevőleg az 1690-es években járt e vidéken. Jegyzeteiben és térképein e hely neve „Borgios“ alakban fordul elő.

A Borgyasi praehistorikus leleteket dr. Szentkláray Jenő ismertette***) a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat egyik ülésén, s ide vonatkozó dolgozata azóta a társulat orga-

*) Ide való jelentésem olvastatott a délmagyarországi tört. és régészeti muzeum-társulatnak 1885. évi ápril hó 15-én Temesvárott tartott ülésén. Megjelent a Tört. és Régészeti „Értesítő“ 1885. évf. 158—160. l.

**) „Tisza-vidéki őstelep.“ Temesvárott, 1877.

numában, sőt külön lenyomatban is megjelent. Az ezen dolgozatban felhozott adatokból tudjuk, hogy a borgyási földhát egyike a Tisza-vidék legrégibb telepeinek, s hogy az itt felszínre került köleletek egészen analog jellegűek hazánk neolithkori egyéb emlékeivel.

A Tisza-vidék őskorára nézve nem kevésbé fontosak azon leletek, melyek szintén nemrég Szeged határában kerültek napfényre. A várostól északkeletre levő ú. n. Öthalom egy része az 1879. évi árvizet követő reconstructio alkalmából felásatván, nagyszámú sírokra akadtak a munkások, melyekből sok őskori és népvándorláskori tárgy került elő. Az őskori tárgyak nem nyúltak fel a kőkorig, de annál több volt a réz és bronz tárgy, melyeket annak idején az Arch. Értesítőben részint Pulszky Ferenc, részint pedig a leletek összegyűjtésével megbízott s korán elhunyt ifjú régészünk, Varázséji Gusztáv ismertetett. Hogy a szeged-öthalmi sírok anthropologiai tekintetben mily fontosaknak bizonyultak e vidék, sőt az egész alföld őskorára nézve, ezt dr. Lenhosseknek az Akadémia kiadásában megjelent jeles műve tárja elénk.*)

Vége a Zenta környékén levő néhány őskori telep és temetőből e sorok írója által felásatott embermaradványok és tárgyak, melyek a népvándorlás korából, vagy csak kevéssel az előző időből származnak**), szintén a mellett tanuskodnak, hogy a Tisza-vidék praehistorikus korában e táj állandóan s meglehetősen sűrűn volt benépesedve. A zentai u. n. lapos, kis- és bákta halmi leletek békés földművelő népre engednek következtetni, a miből világos, hogy e terület indöközönkint nem csak egyes átköltöző harcias népnek volt olykor-olykor ideiglenes tanyája, hanem bizonyos őskultura állandó székhelyéül is szolgált.

Ma még sokkal kevesebb lelet áll rendelkezésünkre, hogy sem a Tisza-vidék őskorát azok alapján csak hozzávetőleg is megvilágítani tudnók, mert mint mindnyájunk előtt ismeretes, a

*) „Szeged-öthalmi ásások“ stb. Budapest. 1886.

**) Dudás Gy. Bács-Bodrogh megye. Régész. Elmékei (Zenta, 1886.)

tárgyak melyek e táj őskorából hozzánk jutnak el, legnagyobb-részt véletlenül kerülnek napfényre s vagy veszendőbe mennek, vagy ha épségben maradnak is, provenientiájuk ismeretlensége következtében ha nem is a tudományra magára, de az ezen vidék őskorával foglalkozó búvárra nézve jobbára holt kincsek maradnak. E téren tehát az eddiginél számosabb, behatóbb, s az egész vidékre kiterjedő szakszerű kutatásokra van szükség, mert különben inkább csak combinációk és sejtelmek, mintsem pozitív axiómák lesznek azon állítások, miket e vidék őskoráról hangoztatunk.

Az eddigi nyomok alapján is világos azonban, hogy a Tiszafolyó két partja már a legrégibb időben tanyája volt az embernek, s hogy e tájon nemcsak a nyugatra költözködő különböző népek szálltak meg némi pihenőre, hanem bizonyos néptörzsek itt a népvándorlás korát megelőzőleg már állandóan is laktak. A goth, kelta és szarmata-jazyg népek félreismerhetlen maradványait találjuk itt, s ha ma még a leletek egyes tárgyait nem vagyunk is képesek egy-egy bizonyos ember-racehoz fűzni, annyi bizonyos mindenesetre, hogy e folyó vidékének kulturája a legősibb kulturák sorába tartozik.

A további szorgos és szakszerű kutatás van hivatva e vidék őskorát megvilágítani; a további buvárlatok feladata a Tiszának, ez ősi folyónak partjain egykor lakott népek etnografiai jellegét és historiai jellegiségét legalább hozzávetőleg megállapítani. A rétek félreeső zugaiban emelkedő s az őstelep jellegével bíró magaslatok, a folyó partjait szegélyező hatalmas halmok egyaránt hirdetik, hogy a Tisza melléke már a hajdankorban nevezetes kulturteleppé lőn, s hogy az itt élt népek társadalma nem minden nyom nélkül tűnt el. Az egymásra következő emberöltők számos népet láttak megfordulni e vidéken, számos népnek adott menhelyet, táplálékot s erőt e folyó. S a népek, melyek itt több vagy kevesebb ideig tanyáztak, miveltségük színvonalán álló productumaik, házi eszközeik, fegyvereik vagy gazdasági eszközök nem egy példányát hagyták hátra, a miknek nyomaira

az eddig felfedezett őstelepekben és sírokban akadtunk. Ezek további felkutatása, összegyűjtése, s tudományos bírálata alapján lehet csupán reményünk arra, hogy a Tisza-vidék őskorát borító homály lassankint el fog oszlani, s hogy a folyó kanyargó partjain emelkedő sírhalmok néma lakóinak korát, nemzetiségét s kulturális fejlettségét valahára megállapítani s megfejtetni sikerülend.

Dudás Gyulától.

Történeti ismertetés.

Rodostó és a bujdosók sírja.

Thaly Kálmántól.

II.

Rodostóból Thaly kísérelővel Konstantinápolyba visszatért, még néhány hírneves bujdosónak: mint II. Rákóczi Ferencnek, Zrinyi Ilonának, gr. Bercesényi Miklósné sz. gr. Csáky Krisztinának nyugvó helyeit felkérteni.

Zrinyi Ilona hamvai tudvalevőleg a galatai Szt. Benoit templom sírboltjában voltak eltemetve.

A galatai egykor a jezsuitáknak tulajdonához tartozó Szt. Benoit egyháza román stílusban épített régi genuai építmény, a hegy oldalba van építve úgy, hogy déli fala magas, ellenben éjszaki fala, honnan a bejárat van, alacsonyabb; a magas déli fal a templom talapzataig üres fülkékre van osztva és sírboltoknak szolgál. A templomot XIV. Lajos francia király 1672-ik évben restauráltatta. A templom ezen idő óta francia védnökség alatt áll, ez volt bizonyára az ok, miért kívánta Zrinyi Ilona, Tökölyi Imre neje magát ide temettetni.

Hű titkára Komáromi János leírja, mikép tétetett 1703-ik évi február hó 18-án a jobblétre szenderült fejedelmi nő holtteste Izmidtől két óránnyira fekvő szép villájában a koporsóba, és mikép szállíttatott az el Galatába, a fent leírt templomba, hol sírja felett szép fehér márvány lapot helyezének.

Húsz év múlva egy másik előkelő magyar bujdosó nő: gr.

Bercsényiné született gr. Osáky Krisztina holtteste szállíttatott 1723-ik évi április hó 26-án Rodostóból a galatai Szt. Benoit templomba. Hogy az 1725-ik évben elhalt Bercsényi Miklós szinte neje mellé kívánta magát temettetni, bizonyítja 3000 piaszternyi kegyes alapítványa, melyet a Szt. Benoit templom részére tett és pedig az ő, mint neje lelki üdvére mondandó 300 misére, ezen felől nagyértékű templomi drágaságokat hagyományozott, nemesak a galatai, de az unghvári és brunoci templomoknak is, melyekből egy szép és értékes monstrantia most is megvan az unghvári templomban. Ezen adományoknak alapító levele Mauri érsek kancelláriájában protokolláltatott. És a három ezer piasztert részint készpénzben, részint drágaságokban Pater Cachand jezsuita atya vette át és nyugtázta. A VII. Pius pápa által 30-ra leszállított misét most is mondják a galatai Lazaristák gr. Bercsényi Miklós és neje lelki üdvéért, noha csak az utóbbi van ott eltemetve. Miért nem temették a később 1725. évben elhalt gr. Bercsényi Miklóst neje oldalához, hanem a rodostói kis görög templomban, Mikes nem tudta megfejtetni.

Tíz év múlva 1735. évi ápril 8-án Rákóczi Ferenc is elhunván, mivel hogy édes anyja mellett kívánt temetkezni, hű kamarása Mikes Kelemen azon évi július 4-én bebalzsamozott holttestét Konstantinápolyba szállította és a ládát a koporsóval azon hó 6-án a galatai Szt. Benoit templomba vitette. Itt a koporsót a jezsuita atyák a holt test azonossági felismerése végett felnyitván, egyuttal édes anyja Zrinyi Ilona koporsóját is felnyitották, de ennek tetemei már annyira elporladtak, hogy csak koponyája maradt épen, melyet kiemelvén, fia koporsójába zártak, és azután együtt eltemették, mikor pedig a fejedelem címeres feliratos fehér márvány síremléke elkészült, anyja sírlapját eltávolítván, ezt fektették a közös sír fölé, de édes anyjának a másik feliratos emlékkövét meghagyták, mely most is a falban létezik, Rákóczié pedig a talapzatban.

E síremlék és a közös sírűreg a Szt. Benoit egyház déli oldalhajójának vagy kápolnájának keleti vége felé a boldogságos

szűz Máriának szentelt oltár előtt terül el, a bemenettől jobb-kéz felől.

Valamint Bercsényi, ugy Rákóczi és Tökölyné Zrinyi Ilona is, a galatai Szt. Benoit egyháza javára, a lelkiüdvükért tartandó misék fejében jelentékeny kegyes alapítványokat tettek, — melyek-ről az alapító levelek a barátok zárdája levéltárában őriztetnek.

A mostani zárda főnöke Pater Lobry, ki lelkes francia, hallván Thalytól Rákóczinak francia összeköttetéseit, mindig jobban buzgólkodott, hogy Thalynak, és társainak levéltári kutatásaik-ban szolgálhasson; egész közlékenyen elmondá, hogy hagyomány szerint ez előtt mintegy ötven évvel a templom javítása alkal-mával, a munkások észlelték, hogy Rákóczi sírlapja a talapzat-ban kissé besüppedt, azért felemelvén azt, a téglabóthajtást egy helyütt leszakadva találták, a nyíláson lemásztak a sírüregbe, hol két koporsót találtak, melyeket felnyitván, az egyikben egy erőteljes férfi tetem, a másokban pedig egy gazdagon felöltözött női alak feküdt, egészen ép állapotban, a női tetemet a papok a sírfelirat szerint Zrinyi Ilona tetemeinek tartották; ne hogy láрма legyen belőle, a templomot bezárták, de a munkások nem hallgattak; a hír elterjedt, és a nép annyira nyughatatlankodott, hogy a követség közbejárása folytán a koporsók épen hagyása mellett a sírbolt ismét befallaztatott, miről azután jegyzőkönyv-vétetett fel.

E jegyzőkönyvet akarta Thaly a kolostor levéltárában fel-keresni, de ez nem volt lehetséges, mert noha Pater Lobry a leg-udvarisabb ember volt, de a levéltárban kutatót, minthogy az a szerzet szabályai szerint tilos, meg nem engedte, de maga részéről mindent megígért, egyszersmint utasította Thalyt a le-véltárnokhoz Pater Sinához, egy igen öreg beteg baráthoz, ki akkor a Taxim kórházban betegen feküdt, aki amaz ötven év előtti sírfelbontásnál személyesen jelen volt, és a dologról töb-bet fog tudni. Azonban a jegyzőkönyvet, dacára, hogy azt az öreg Sina is kereste, megtalálni nem lehetett, de az öreg levél-tárnok is erősítette, hogy a sírfelnyitás 1839. év nyarán tör-

tént. Pater Lobry megígérte, hogy tovább is fogja kutatni a magyarokra vonatkozó iratokat, egyszersmind Thaly társát, Bárcazyt, egy másik 80 éves szerzeteshez utasította, ki szinte jelen volt a felnyitásnál és éppen most tért vissza Smyrnából.

Nem is volt könnyű a levéltárban a kutatás, mert a zárda a mult században többször leégett és ilyenkor az iratok és könyvek minden rend nélkül a biztos boltíves helyiségekbe halomra hányattak.

Az öreg archivarius igen zavaros jelentést tett az általa keresett és talált adatokról, csak az bizonyult belőle, hogy szerinte Zrinyi Ilona a jezsuiták kolostorai részére alapítványt tett és hogy Rákóczit 1735-ik évben temették el a Szt. Benoit templomban. A kérdéses sírfelbontásra nézve a következőkre emlékezett:

1839-ik évi junius 23-án kézművesek dolgoztak a boldogságos Szűz kápolnájában (a templom déli mellékhajója), itt két sírt fedeztek fel, az egyikben két koporsót találtak, melynek egyikében egy egészen ép holttest feküdt. Dacára, hogy a főnök mindent elkövetett, hogy az eset titokban maradjon, a munkásokat nem lehetett akadályozni, hogy ne beszéljenek, minek következtében több napig nagy néptömeg tolongott a zárdába. Ezen ép holttest egy hercegasszony holtteste volt, mi bámulatra ragadta a hívőket; a görög lakosság erővel el akará azt a Szt. Benoit egyházból rabolni, állítván, hogy Zrinyi Ilona görög szent volt, tehát a hamvak őket illetik. Végre a török katonaságnak kellett rendet csinálni. Azután a koporsót megint lezárták és a sírüreget befalazták. Ugyanezt mondja Klapka György is hallokozás után emlékirataiban. Az öreg Pater Methodius pedig ezen esetet illetőleg azt állítja, hogy Zrinyi Ilona holtteste egy egész hónapig maradt közszemlére kitéve és csak azután három püspök által beszentelve, lett újból visszahelyezve.

Az 1839-ik évi sírfelbontók nem tudták, hogy Zrinyi Ilonának, Mikes Kálmán szerint, ki Rákóczi Ferenc temetésénél jelen volt, már csak koponyája volt akkor feltalálható, és így a

Rákóczi sírboltjában talált ép holttest más nem lehetett, mint gróf Beresényi Miklósné Osáky Krisztina grófné holtteste, mit a gróf Beresényi-féle 1725. október 10-iki később feltalált alapítványi oklevél is bizonyít. Ezen esemény híre messzire elterjedt, és számosan zarándokoltak a hívők közül a szentnek képzeti holttesthez.

Pater Lobry hasztalan kereste ugyan a kérdéses jegyzőkönyvet, de nyomára jött, hogy az, az 1862-ik évben Pater Methodiusnak adatott ki és többé vissza nem került.

Most Thaly ismételve elküldötte Bárczayt, hogy keresse fel ujonnan a Taxim kórházban az öreg Pater Sina archivariust, és kérdezze őt még egyszer ki Rákóczi koporsójára nézve, de az öreg barát megneheztelve visszautasítá kérdéseit, mondván: ne kételkedjenek az urak, Rákóczi ott fekszik, a hová temették, eléggé bizonyítja ezt sírköve. Egyszersmind Bárczayt a pérai Santa Maria zárdába utasította. A beteg barát csakugyan rövid idő múlva meghalt. A Santa Maria templomban pedig hiában keresgéltek, mert ott a magyarokat illetőleg mi nyomra sem akadtak.

Mindezekből kitűnik, hogy Rákóczi sírja 1839 óta felnyitva nem volt, és így a fejedelem hamvai ott pihennek háborítatlanul máig, saját külön sírűregében, a címeres, feliratos emlékkő alatt. Egyébként Pater Lobry nem hiszi, hogy a szerzet a hamvakat kiadná, mert ez a rend szabályaiba ütközne.

Hogy hogy jött Beresényi Miklósné koporsója Rákóczi Ferenc sírűregébe, arról is felvilágosítást nyújtanak a későbbi események. Ugyanis tudjuk, hogy Beresényiné kívánsága volt Zrinyi Ilona közelében temetkezni; férje, ki nejét gyengéden szerette, kívánságát teljesítendő, tette az ismert alapítványokat, egyszersmind az elhunyt hamvait csakugyan a Szt. Benoit templomban el is temettette, és sírja felett egy, a Zrinyi Ilonához hasonló fehér márványkövet emeltetett. De ezen feliratos sírkő elpusztult. Ugyanis: a Szt. Benoit egyháznak volt még egy, ma már csak neve emlékében ismert oldalkápolnája, a Xav. Ferenc tiszteletéről nevezett. Ez valahol a boldogságos Szűznek szentelt

déli hajó nyugati sarkán állt vala, s Bercsényi grófnét 1723-ik évben azon boltív alá temették, mely e kápolnát a chorustól elválasztá. De az 1730-ik évi tűzvész a Szt. Ferenc kápolnáját annyira megrongálta, hogy azt többé fel sem építették. Az égő boltozat lezuhant és az izzó tömeg nemcsak a fehérmárvány sírkövet mészsze égette, de a koporsót is megrongálta, a holttest maradványait azután a jezsuita atyák a déli hajó oltára elé, balról — Zrinyi Ilona koporsójának átellenében — helyezték más üregbe. Így jutottak azok Rákóczi közelébe.

Ezek után Thaly meglátogatta a ferikői magyar sírkertet, hol két régi Rákóczi-féle sírt talált, az egyik volt dr. Lang Ambrus, a fejedelem orvosáé, a másik egy francia címerrel ellátott, valószínűen egy francia udvaroncáé.

Tökölly Imre sírjának felkeresése végett Thaly még rodostói útja előtt 1888-ik évi október 5-én indult el gőzhajón Konstantinápolyból az ázsiai partra, Skutari és Kadiköj (a régi Chalcedon) külvárosok között elterülő Haider basa nevű külvárosba, és innen vasúton Izmid felé, mintegy húsz mértföldnyire be Ázsiába. A vidék gyönyörű, valóságos földi paradicsom, nemcsak a természet mindennemű áldásával bővelkedve, de az emberi kéz szorgalma és ipara által is kitűnve. Festői villacsoportok, öntözött kertek, gazdagon termő szőlők, gyümölcsösök voltak láthatók, bármerre tekintettek. A bithiniai öböl fénylő tükre, a brussai Olymp hatalmas hegyeivel, tündéri változatokat idézett elő. Végre elérték a bekanyaruló öböl ázsiai végét, a regényes alakú Illyés próféta hegyét, útjuk célját.

Az útba eső gebzei várromok remek fekvése meglep mindenkit, ezen romokat nevezik ma is Hannibal sírjának, ki ide menekült a rómaiak ádáz gyűlölete elől Prussias bithiniai királyhoz, de a rómaiak itt sem hagyták nyugodni, körülkerítették a várat, győzelmük elől végleg menekülni akarván Hannibal, mérget ivott, itt temették el és itt omlottak később sírjára a várnak bolt ívei. A pusztuló romok még láthatók; sűrűn benőve

cyprus és sötét zöld babér bokrokkal magaslanak azok ki a gyönyörű tengerpart vidékébe.

Szegény Tököly Imre gyakran átrándult ide Izmidből me-rengni Hannibal sírján, saját szerencsétlensége felett.

A tengeröböl végén elérték Izmidet, a hajdani Nicomédiát, Diocletian, a hatalmas római császár legkedveltebb egykori lak-helyét. Az izmidi hegyek és az óriási szent Illyés hegye között egy kies völgy nyúlik a tengeröböltől mélyen be Ázsiába, min-denütt tündöklő a természet regényes csodáival és az emberi ipar alkotásaival, ezen édenszerű vidéken állott Tökölynek „*Virágok mezeje*“ nevű csiflikje (villája) teli viraggal, csörge-dező hús pisztrángos patakjaival, körülvéve regényes magas he-gyeektől; felette egy puszta várrom, köröskörül szőlő, gyümölcs, tehérlő olajfa-berkek, tele fácán, fogoly és más vaddal. Itt élt Tököly, itt halt meg Zrinyi Ilona. A Sultántól kapott lakóházak ben voltak Izmid városában, de mindketten inkább itt laktak egy szerény major-féle házban, mint Izmid szűk utcáiban. Izmidnek fekvése még szebb Rodostó fekvésénél, Komáromi nem győzi eléggé dicsérni a vidék szépségét, a város festőileg emel-kedik, a tengerpartról felfelé egész a hegy gerincéig. Környe-zetében pedig dúsan termő buzaföldek váltakoznak, számtalan kert, szőlő, illatos narancs és citrom fákkal. Tököly idejében az öbölben élénk volt még a forgalom, de most, a kis vasút lett a kereskedés közvetítője a fővárossal.

Déltájban érkezett Thaly társával Izmidbe, hol már az előre felkért állomásfőnök várta őket, az indóháztól a főnöknek egy kísérről adott segédtsíztjével a temetőbe siettek.

A várakozó tulipántosan kifestett ekhos tatárkocsiba beülve, robogtak a tenger part feletti hegyoldalon fekvő örménytemetőhöz.

Komáromi diarumában körülményesen leírja az akkor (1705.) még új temető fekvését, és azon helyett, hová benne Tökölynek sír-ját ásatá, *egy hideg forrás mellé*, hová sétálni és üdülni szeretett járni. Itt a sír felett egy nagy felírásos fehér márvány monumentu-mot emelt, a monumentum felett pedig egy cserepes tetőt csináltatott.

De az akkori új temető nem sokáig szolgálhatott, a számos karavánok közlekedése egy új út nyitását tette szükségessé, mely épp az örménytemetőn keresztül vezetett, úgy hogy az örmények közel a régihez egy másik temetőt kaptak, melybe a régi temetőből nevezetesebb halottaikat átvitték. Az oda szállítottak között volt Tököly koporsója is.

Az új örménytemető bejáratánál megállottak, hol őket már a fekete taláros és magas süvegű örmény pap, több nép kíséretében várta. A humánus pap azonnal elvezette Thaly kíséreit a temető legszebb helyén fekvő Tököly sírhoz. Ő, valamint a szemtanuul szolgáló sírásó elmondta, hogy az átszállítás mintegy 60 év előtt 1828—30-ik évben történt, mit az örmény egyház kötelességének tartott, mert a régi temetőben a sírhelyet Tököly udvari emberi örök időkre megvásárolták, azért is mind ekkoráig a sírt kegyelettel ápolták. Az akkor még ifjú sírásó elmondta továbbá, hogy a kórakások közt levő erős tölgyfadeszkákkal fedett keményfa koporsó, a temetés után 125 év múlva, a felvétel alkalmával még egészen épnek találtatott, azért a hamvakat ugyanazon koporsóban hagyták és csak még egy másik láda forma koporsóba helyezve bocsátották le az új sírba.

A mostani sírkert déli oldalán egymáshoz közel két óriási százados terebélyes platánfa áll. Ezek egyikének, a bejárathoz közelebb keletfelé állónak, hatalmas lombsátora alatt terül el a bujdosó kurucz király ódon síremléke.

A sírt Thaly meglepetésére teljesen épen és gondozva találta, ott feküdt a régi kő-kereten az idők által mohosodott Komáromi által leírt fehérmárvány feliratos sírtábla is, leginkább meglepte őt az öntött vasból készült mintegy 20 éves, félig meddig csúcsíves magas rácsozat, mely a sírt környéskörül minden rongálástól védi. Az élénk zöld festés új gondozásra mutatott.

A kérdésre ki gondoza a madzsar király sírját? azonnal feleletül kapták; „Az angolok“ uram a kik itt temetkeznek mellette! És csakugyan, környéskörül a szabad protestáns Albion

fiainak sírjai voltak láthatók. Ezek gondozzák a saját nemzete által elfelejtett egykori hős sírját is.

Később tudomására jött Thallynak, hogy a Szmirnába szakadt Hódmezővásárhelyi Nagel István 1870. évben, úgy előbb báró Vecsera konstantinápolyi nagykövetségi tanácsos is javíttatott a síron.

A sírlapon a címer még ép vala, de a hant reliefű magas betűi a feliratnak az idő befolyása által annyira megrongálvák, hogy azokat alig lehet olvasni. A Komáromi által említett forrásra nézve az öreg sírásó azt a felvilágosítást adta, hogy igen is emlékszik arra a régi temetőben és annak körözetét képező kövek is áthozattak az új temetőbe. Fel is mutatta azokat, de nem csak ezen kegyelet lepte meg Thallyt, de egy másik körülmény is. Az agg sírásó elmondta, hogy Tököly hamvait mikor átszállíták nem e helyre temették el, és síremlékét nem e helyen állíták fel, — hanem kissé amodább, nyugatnak. Sőt a hamvak most is ott és nem a sírkő alatt fekszenek; mert azt az angolok saját temetőjük díszítésére később hozatták ide, de a koporsót magát régi helyén hagyták és nem bolygatták.

Kérvén a sírásót, hogy jelelné meg pontosan a helyet hová a temetés történt, ő azt rögtön meg is tette. A másik nagy platánfához vezetett, és attól nyugati irányban egyenest a két sírdombsor közötti úton tízet lépven, két sírhalom közt lapos téren megállapodván mondotta: Ide temették uram az átszállításkor a madzsar király hamvait.

Erre megkérte Thally a mellette álló örmény lelkészt, jegyeztesse meg a helyet, hogy az öreg halála után meglehessen találni a sírt, mert talán keresni is fogják még azt valaha Madzsarisztanból.

Nem maradhattak tovább, mert a vasúti indulás órája közelegett, megköszönve a sok szivességet, Thally és kísérői ismét beültek döcögős tatár kocsijukba és vissza hajtattak, a már várakozó és prüsszögő vasúti vonat pályaudvarába; hol szinte elbúcsúzván, felültek és elindultak.

A lealkonyuló nap biborfényt vetett a gyönyörű tájképre, mint pirosuló ezüst tükör csillámlott fel a síma márvány tenger tündéri látványa, mintegy ellentétet képezve a távolban kékellő hóborított magas ormú Olymp setéteredős lejtőivel.

Lassan, lassan az esthajnal is elhalaványult és setét éj lett, mire Thaly Kálmán társával megérkezett Perába.

Ezzel eleget tett Thaly a holtak iránti kegyeletnek úgy, mint honfiúi kötelességének és méltán megérdemli érte köszönetünk nyilvánítását.

Zomborban, 1890. évi január hó 31-én.

Grosschmid Gábor.

Kulpin története.

Bácskában általánosan elfogadott vélemény, hogy Kulpin községe Kölpöntől, a honfoglaló magyar vitézek egyikétől, kapta a maga nevét. Ugyanis a legrégebb magyar chronista, Béla király névtelen jegyzője, könyvének XLI. fejezetében ezeket írja: „Azután pedig Árpád vezér és nemesei innen (Csongrádról) kiindulván, Titelig jövének, a népet hódítva. Innen megindulva a szalankameni révhez jövének, és az egész Tisza s Duna alján lakó népet igájok alá hajták. Innen megindulva, a bodrogi részekre jutának, és a Vajas folyó mellett tábort ütének és azon részeken a vezér nagy földet ada minden lakosaival együtt Tasnak, Lél atyjának, és anyai nagybátyjának *Kölpönnek*, Botond atyjának.“ — Anonymus ezen helyét annak magyar fordítója, Szabó Károly, magyar akadémikus¹⁾ a következő megjegyzéssel kíséri: „Kölpön (Culpun) nevét Bács alsó részében, hol a Vajas ér foly s ő magának földet foglalt, maig is föntartja Kulpin nevű falu Ujvidéktől nyugotéjszakra mintegy három mértföldre. E helység régi okleveleinkben Cwlpwn, (Kölpön)-nek írva gyak-

A Kölpön név szójárásilag Kölpén és Kölpinre őlt lett a mai Kulpin.“ — Szabó Károlynak ezen

névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről. Fordította Szabó, az 55. lapon

jegyzete által félrevezetve írja Fridrik Tamás közkézen forgó műve²⁾ 215. lapján: „Árpád nagy birtokot osztott ki fővezérei között, Tasnak, Lél atyjának és Kölpönnek ezen táj jutott, ki itt letelepedett és várat építtetett, melynek neve „*Kölpön vára*“ volt, de a mely később Kulpinra változott, fontos szerepe volt e várnak a 12. században, a bizanci császár elleni hadjáratban, mely szinte a törökök által tétetett tönkre.“

A közölt idézetekből könnyen kivehető, hogy Anonymus Kulpinnak nevét Kölpön vitéztől nem származtatja, világos továbbá, hogy Szabó Károly és Fridrik Tamás nem tudják, hol feküdt a hajdan oly híres Kölpön vára, holott figyelmesen olvasva Szalay Lászlónak „Magyarország története“ című nagy művét, rájöttek volna, hogy ama vár nem feküdt Bácskában, hanem azon szerémi falu közelében, melynek most *Kupin* vagy *Kupinova* a neve, a mely falu nagyobb térképeken Mitrovica (hajdan Szávaszentdemeter) és Zimony közt körülbelül feleúton a Száva balpartján feltalálható.

Kölpen nevének Kulpinra történt változása nyelvészetiileg könnyen magyarázható. Ugyanis a szerb nyelv sajátága, hogy a mássalhangzók halmazát nem szereti, hanem rendszeren az l és d betűket kilöki, például a bolgár *roglatica* és a tót *szadlo* a szerb nyelvben mint *rogatica* és *szalo* ejtetnek ki, Buda pedig mint Budin. Ezen az úton lett Kölpenből Kupin.

Hogy Szalay László Kölpen várának fekvésére nézve nem volt tévedésben, igazolja a történeti eseményeknek egész sora, például: 1462-ben Ali beg hadai átkelvén a Száván, elsőben *Kölpent* és *Szentdemetert* elhamvasztották, és 12,000 foglyot maguk előtt hajtván, a kifosztott Szerémséget büntetlenül elbagyni készültek, de Futaknál (azaz Futak átellenében a szerémi oldalon), a Rozgonyi testvérek fogadták őket, s megszabadítván a foglyokat, véres csatában — négy ezer török maradt a csatamezőn — a zsákmányt visszafoglalták.³⁾

²⁾ Bács-Bodrogh vármegye stb. Szegeden, 1878.

³⁾ Szalay László: Magyarország története. Pest, 1863. III. kötet 218. lapján.

Szolimán 1526-ban július 8. Szerbiában táborozván, hidat veretett a Száván, melynek építése öt kilenc napig a Száva túlsó (jobb) partján marasztotta, s mely híd július 19-én, midőn már készen állana, az árvíz által annyira megrongáltatott, hogy helyre állítása, ismét 8 napi munkába került. E közben a *Szerémségbe* hajókon átszállított kisebb csapatok *Kölpent* s több erősségeket elfoglaltak stb.⁴⁾ Ezen idézetek, úgy hiszem nem hagynak kétséget az iránt, hogy Kölpén vára, egy időben a Brankovicsok birtoka, a mostani Kupin a Száva balpartján.

Ellenben régi okmányok tanúsága szerint a bácsmegyei Kulpinnak Kölpön vitézhez és Kölpén várához nincsen semmi köze, régi neve nem volt Kölpön sem Kölpén, hanem egy 1345. február 28-án kelt okmányban Kwlpynak írva találtatik. Ezen utóbbi szó Kölpinek is olvasható, de valószínűbb, hogy *Kulpin*-nak ejtetett ki. Ez a két okmány az országos levéltár kamarai részében őriztetik.

Az első okmányt⁵⁾ a kövi-i káptalan (most Kúva dűlő Begecs mellett,) állította ki, és azt bizonyítja benne, hogy előtte a Csák nemzetségből való Pósfí Ugrin fia Miklós megjelenvén, kijelentette, hogy kulpi nevű bácsmegyei birtokát Ujlak város (most Ilok) birájának adományozza.

Pósfí Ugrin ősei ezen birtokot IV. Béla királytól (1235—1270.) adományképen kapták, és ott a Szentháromság tiszteletére templomot építettek, melynek romjai Kulpintól nem messze a Szilbásra vezető út mentén most is láthatók és Kliszának neveztetnek — (Klisza a görög ekklesiának — templom — török fordítása.) 1345-ben azonban a Pósfí család Kulpinnak csak egy harmadrészét birta már, másik két harmadának tulajdonosai voltak Bertalan, István és Demeter testvérek, Alpári Pongrácz fiai, („filii Pongráci de Alpar.“)

Pósfí Miklós adományozását jóváhagyták a szomszédok, nevezetesen: 1. a már megnevezett Alpári testvérek, 2. Sáfár

⁴⁾ Ugyanott, 559. lapon.

⁵⁾ Acta Neoregestrata, Fasc. 1711., Nr. 8.

István, Barnabás és Gergely, taranyai nemesek, kik közül István, akkor a visegrádi vár öre, vagyis „castellanus-a“ volt, 3. Egressy János, Márton és Gergely, 4. Matyóka Gergely, 5. Kürtössy Barnabás és István testvérek, 6. Szilbásy Ipoly fiai Miklós, Balázs és Benedek, 7. Pusztaszentmihályi Höm Demeter, Tamás, Simon és János unokatestvérek.

Az 1418. évi okmány címe „Metalis Reambulatio Possessionis Kwlpj in Ctu. Bachiensis“, mely határjárás Perényi Péter Comes és Judex Curiae parancsára herceg Ujlaky Imre macsói bán kérelmére megejtetett.⁶⁾ Ekkor már az egész Kulpi Ujlaky Imre birtokában volt, hanem határai némileg változtak, mert az okmányban mint határos birtokok (conterminae possessiones) említetnek: Nádas-Kürth, Pusztaszentmihály, Szilbás, Egyházas-Szentiván, Kis-Szentiván és Egres.

Az itt említett helynevek nem hagynak semmi kétséget aziránt, hogy mind a két okmány a mostani Kulpinra vonatkozik, mert hiszen a legtöbb dűlő megtartotta régi nevét. Alpár most éppen úgy, mint hatszáz évvel ennek előtte Kulpintól délkeletre terül el, Szilbás pedig az ellenkező oldalról. Pusztaszentmihály Bodroghmegyének 1717. évi összeírásában mint falu szerepel még,⁷⁾ de már 1719-ben Szilbással egyesítették, régi nevét mint dűlő mind ez napig megtartván. — Egyházas-Szentiván a deszpót-szentiváni határnak azon része, hol a régi egyháznak, most szintén Kliszának hívott romjai láthatók. Kis-Szentiván hasonlóképen a szilbási határba olvadt, s mint dűlőnek mostani neve Málo-Szelo (azaz kis falu.) Taranya egy kis része a deszpót-szentiváni, nagyobb része a torzsai határba jutott,⁸⁾ Nádas-Kürth most Krivodolicsnak, azaz görbe völgynek neveztetik, és csakugyan kürt alakú és hajdan bizonyosan nád termett benne, mert most is vizenyős években nem szántható.

Kulpi neve még a török korban változott át Kulpinre,

⁶⁾ Acta Neoregistrata, Fasc. 1518., Ns. 4.

⁷⁾ Acta Neoreg., Fasc. 1710., Ns. 29.

⁸⁾ Bécsi kamarai levéltár, In Hungaricis, ad 86. B., ex Febr. 1771. Fasc. 32. Mappa der Baeser Cammeral-Herrschaften in 56 Stück, az 54. térképen.

mikor a magyarság itt majdnem egészen kiveszett és a szerbek tetszés szerint beözönölhettek. A török defterek⁹⁾ szerint Kulpinban 1590-ben: 20 harácsot azaz fejadót fizető szerb család lakott,

A dunai határőrvidék szervezésekor Kulpin lakatlan maradt. Ezen körülményt felhasználva, az Illokon és Palánkán lakó katonatisztek, mint 9 más pusztát, úgy Kulpint is Palánkához anektálták, és saját céljaikra felhasználták. Ezt látván az akkor fenállott Bodroghmegye, 1718. évi ápril 14-én Ujvidéken tartott közgyűlésén, Kulpinra 115 frt 16 kr adót vetett ki.¹⁰⁾

Az 1722. évi egyházi összeírás szerint¹¹⁾ Kulpinban 105 ház vagyis család találtatott. Ámde ezen családok legnagyobb része 1743—1745. közt a határőrvidék felosztásakor Oroszországba kivándorolt, és ott egy Kulpinnak elnevezett új falut alapított, úgy hogy Kulpin 1745. elején majdnem egészen lakatlan maradt. Ezen körülményt felhasználva és megjutalmazni akarván kitűnő szolgálataikat, Mária Terézia Kulpin egész területét 1745. július 10-én Sztratimirovicsi Vucskovics Bogicsnak és három fivérének, Jánosnak, Tamásnak és Miklósnak adományozta és őket egyuttal a magyar nemesek közé felvétette. Ezen testvérek mind végig csak Vucskovicsoknak hivattak, és csak utódaik vették fel a Sztratimirovics nevet, holott elődeik Petrovicsoknak is neveztettek. A nemesi oklevélben a legöregebb fivér neve „*Bogich Vucskovich a Stratimirovich*“ írva találtatik.¹²⁾

A Vucskovicsoknak csakugyan sikerült számos szerb családot az Oroszországba való kivándorlástól visszatartani. Minthogy azonban sokkal több munkáskézre volt szükség, mint a menynyit előtaláltak, jobbágyokul szívesen fogadtak el más vallású családokat. — Kulpin mint falu 1772-ben nyerte mostani alakját, a mikor az egész határ újra felmérve és rendezve lett. Ekkor találtatott Kulpinban 4 magyar kath., 23 evang. tót és 104 szerb

⁹⁾ A bács-bodroghmegyei tört. társ. évkönyve, 1885. III. köt.

¹⁰⁾ Acta Neoreg., Fasc. 1710. Ns. 29.

¹¹⁾ Lásd Nikolits Izidor cikkét a Letopisz Matice Szrpszke 100. és 101. kötetében.

¹²⁾ A családi irattárban, Sztratimirovics Vladiszláv úr szívességéből.

család, összesen körülbelül 600 lélek. 1822-ben lakott itt 30 kath., 462 evang. és 1036 szerb, összesen 1528 lélek. 1881. találatott 108 kath., 1654 evang., 1140 gör. kath., 39 nazarénus és 34 izraelita, összesen 2975 lélek. Ezek közt volt magyar 53, német 199, tót 1496, oláh 1, ruthen 1, szerb 1080, külföldi nyelvű 10, beszélni még nem tudó 135.

A Vueskovicsok, azaz most Sztratimirovicsok multjára vonatkozólag írja Sztratimirovics György tábornok,¹³⁾ hogy ők Balsics zentai zsupánnak (fejedelemnek) utódai és ígéri, hogy ezen és más, a család multjára vonatkozó állításait, a velencei állami levéltárban lemásolt okmányokkal a sajtó útján legközelebb igazolni fogja. — A mint hazájuk, az Északi-Albania és Déli-Montenegro tenger melléke, a törökök által meghódított, a velencei köztársaság szolgálatába állva, ennek zászlói alatt folytatták a harcot a kereszt ellenségei ellen és a csatátereken szerzett érdemeik elismeréséül, 1440-ben a velencei köztársaság aranykönyvébe mint velencei nemesek lettek bevezetve. Egy ága a Vueskovicsoknak Velencében maradt és a dívó szerb szokás szerint a családnak egy Jóvó nevű tagja után a Jovovics nevet vette fel. Egy másik ága a Vueskovicsoknak, most már Sztratimirovicsoknak, Kattaróból Oroszországba került és itt szintén a csatátereken szerzett érdemei elismeréséül, Sztratimirovics Antal a hercegi címmel és nagy kiterjedésű birtokkal lett kitüntetve.

Hazánkba a Sztratimirovicsok ősei az 1737. év őszén Hercegovinának Zagorje nevű vidékéről jöttek be, oly célból, hogy a bécsi kormánynak, a kitört török háború alkalmából, Hercegovinának a törökök ellen való fellázítását felajánlják. Átlépven a határt, Felső-Karlócon felkeresték gr. Herberstein tábornokot, ki gr. Eszterházy József horvát bánhoz, ez pedig Bécsbe küldte őket a kormányhoz, hol ajánlatuk 1738. március 10-én azon feltétel alatt fogadtatott el, hogy Hercegovina és Albánia legtekintélyesebb keresztény férfaitól írásbeli nyilatkozatot hozzanak,

¹³⁾ Letopisz Matiea Szrpszke. 143. füzet. 109. lapon. Ujvidék, 1885.

melyben köteleznék magokat az előnyomuló keresztény sereget fegyveres kézzel támogatni. Ezen feltételeknek elég lett téve, 1738. aug. 18-án 26 legtekintélyesebb hercegovinai és albán törzsfőnök aláírta a kívánt nyilatkozatot, és rövid idő alatt ama tartományokban a felkelés szervezve lett.¹⁴⁾ Ámde az 1738—1739. hadjárat a keresztény fegyverek szégyenletes kudarcával végződött, és ennek folytán nemcsak a hercegovinai felkelők hagyattak sorsukra, hanem az ide menekültek is a legnagyobb nyomorban sínlődtek. A Vucskovics testvéreknek is teljes hat éven át kellett várakozniok, míg Hercegovina fellázításáért a kilátásba helyezett jutalmat Kulpin adományozásával megkapták.

A Sztratimirovicsok közt kimagasló alakok: 1-ször István, 1790—1836., tehát majdnem egy félszázadon át karlovidi metropolita. 2. György, a most is élő tábornok, a bácskai szerbeknek 1848—49-ben vezére. 3. Radivoj és 4. Danilo, nagy népszerűségnek örvendő megyei tisztviselők.

Száz éves virágzás után a Sztratimirovicsok felett is megnehezült az idők járása, a mennyiben majdnem az egész kulpini uradalom vétel útján kamjonkai Szemző János, utánna fia Mátyás birtokába ment át, tőle ismét vétel útján a Dungserszki család tulajdonába jutott.

Steltzer Frigyes,
kiszácsi evang. lelkész.

Bács-Bodrogh vármegye történelmének irodalma.

A ki vármegyénk multja leírásával foglalatoskodott, csak az tudja mily nehéz annak adatait felkutatni és összeszedni. Már 1881-ik évben igyekezett Iványi István azokat mennyire lehetséges összeállítani és közzé tenni; azóta e téren sok történt, és jó szolgálatot vélek tenni, ha azokat nem csak ismétlem, de a mennyire tehetem, ki is bővitem.

I. Általánosabb vagy nagyobb területre vonatkozó tört. és földirati munkák és cikkek.

1. Bács és Bodrog vmegye. Vencel Guszt. — Egyet. magy. encyclop.

¹⁴⁾ Nord Albaniens und der Hercegovina Unterwerfungs-Anerbieten an Österreich 1737—39. Irta Langer J., Bécs, 1880.

V. köt. 98—113. lap (történeti szempontból a vármegye multja, a főispánok.)

2. Bács Bodrog vmegye. Falk Miksa — Egyet. m. enc. V. 90—98. lap (főleg földirati s jelenlegi állapotok).

3. Bács Bodroggal egyesült vmegye. Fényes Elek. — Magyarország sat. statis. és georg. tekintetben. Pest 1844, 2. kiad. II. köt. 28—71. lap. — Ugyancsak Fényestől Magyarország leírása. Pest 1847. II-ik rész 222—242. lap.

4. A Duna vidékéről lásd Hunfali: A magy. birodalom termész. viszonyai III. kötetéből a minket illető részt.

5. Magyarország helyrajzi története sat. püspöki megyék szerint rendezve. Rupp Jakab. Pest 1870—1876. — Ebből a III. köt. a bácsival egyesült kalocsai főegyházmegyeről szól.

6. Bács vmegye nevééről. Auborn. Bács Bodr. évnegy. folyóirt. I. év 75. lap (vesd össze: Ujvidék 1879. évfoly. 13. számát).

7. Adatok Bács megye történetéhez. Radics György. (Ez szól a római sáncokról.) Ujvidék 1879. évi 33—34. sz. (v. ö. Ujvidék e. év 5. sz. — encyel. V. 99. lap.)

8. Bács és Bodrog hajdanához. Rónay István. — Bács-Bodr. évn. foly. I. 147—154. lap.

9. Bács és Bodrog vmegyék multjáról. Dudás Ödön. — Szabadkai Közlöny 1876. évf. 21. és 46. sz. (Rupp Jakab könyvére észrevételek.)

10. Vármegyénk hajdana. Iványi István (a magyarok előtti korról) — Szabadka és Vidéke 1878. évf. okt. 6. sz.

11. Bács megye története (a legrégib időktől az 1780-as évekig.) Steltzer Frigyes. — Ujvidék 1879. évf. 7—11. és 13—26. szám.

12. Bodrog vmegye. Pesty Frigyes. — Az eltűnt régi vármegyék I. köt. 219—253. lap. (A mohácsi vész előtti kor és a 18. század elején Bács vm. elleni pör. — Ez ntöbbira v. ö. Ujvidék 1879. évf. 26. és 1880. évf. 1. sz.)

13. Bács-Bodrog vmegye földrajzi, tört. és statist. népszerű leírása. Irta Fridrik Tamás, Szeged 1878. (térképpel.) Ennek megismertetése: Ujvidék 1878. évf. 52. sz. és Bács-Bodrog évn. foly. I. 185—188. l.

14. Bács vm. évszázadjai. Szép Ferenc. Ujvidék 1837. v. ö. V. oszt. 1. sz.

15. Adatok a Bács vmegyei volt katonai helységek történetéhez. Iványi István. — Bácska 1881. évf. 20—21. sz. (Ebben 4 okmány tartalma s szövege foglaltatik; — v. ö. e tárgyról: Ujvidék 1879. évf. 23. sz.)

16. Bács vmegyei katonai helységek polgáriásítása. Iványi István. — L. Bácska 1881.

17. Egy régi irat a volt tiszai határőrsegről. Steltzer Frigyes. — Bács-Bodrog évn. f. II. 81—91. lap és Ujvidék 1779. évf. 24. sz.
18. A Tiszán inneni koronai kerület multja, jogviszonya. Dudás Endre.
19. A volt koronai kerület története. Fridrik Tamás. — Bács Bodrog évn. f. II. 73—80. lap.
20. Bács-Bodrog vmegye leírása (a tanuló ifjúság számára írt földrajz.) Radics György. Zombor. 1876. (térképpel.)
21. Egyházi viszonyaink a XI. században. Horváth Mih. után Dudás Ödön. Bács-Bodrog évn. f. I. 73—75. lap.
22. Vestigia dioecesis Bachiensis e saeculo XV. Dr. Guil Fraknoi — Schematis. cler. Adioec. Coloc. 1879. év 40. lap.
23. Natales Aeppatus. Coloc. et Bachiensis ecclesiarum can. unitarum. Budae 1846. — Irta Horváth Mihály e. S. P.
24. Historia ecclesiae Metropolitanae Colocensisset. Kalocsán 1800. 2. köt. — Irta Katona István.

II. Térképek és helységek jegyzéke.

1. Mappa inclitor, cottum. Bács et Bodrog (Győry Ferenc főispán tiszteletére készítette) a vmegye főmérnöke: Bauer Antal 1825. — Nagy alak 95 cm. magas és 85 cm. széles. — Ugyancsak Bauertől van ezen térkép 2: 5 arányban (37 cm. és 32 cm): Ichnographia universorum territorum com. Bács et Bodrog sat.
2. Görög: Magyar atlas, Bécs 1802—1811. a 13. tábla Bács-Bodrog térképe (igen részletes.)
3. Hatsek Ignác. A magy. szt. korona birodalmának vármegyei térképei, Budapest 1880.
4. Vannak még térképek Fridrik Tamás (I. 13.) és Radics György (I. 20.) fenemlített földrajzaiban is.
5. Repertorium univers. terren. cot. Bács et Bodrog sat. Bauer Antaltól 1826.
6. Bács-Bodrog megye leírása. Radics György. — A szabadkai főgymn. értesítője 187 $\frac{2}{3}$. tanévben 19—24. l. (Tisztán statiszt. adatok; Bauer térképe szerint az egyes helyek földrajzi fekvése és az egyes helységeknek és pusztáknak az 1826. évi összeírás szerint kimutatott földmennyisége és osztályozása.)
7. Adalék Bácska helyrajzához. Steltzer Frigyes. — Ujvidék 1879. évi 43. 45—52. és 1880. évi 1. számában. (Okmányok tartalma 1138—1722. évről, a helységnevek feltüntetésével.)

Tartalom.

	Lap.
I. Kis-Kőszeg (Batina). Monografia. Irta : Jung Ferenc. Jegyzetekkel ellátta : a szerkesztő	1.
II. Bács-Bodrogh vármegyei címerek és pecsétek. Irta : Grosschmid Gábor	16.
III. A Tisza-vidék őstörténete. Irta : Dudás Gyula	20.
IV. Történeti ismertetés. Rodostó és a bujdosók sírja. Thaly Kál- mántól. Közli : Grosschmid Gábor	31.
V. Kulpin története. Irta : Steltzer Frigyes	40.
VI. Bács-Bodrogh vármegye történelmének irodalma Iványi Istvántól	46.

A BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TULAJDONA.

BÁCS-BODROGH
VÁRMEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE.

SZERKESZTI:

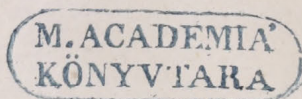
GROSSCHMID GÁBOR

TÁRSULATI TITKÁR.

VI. ÉVFOLYAM. II. FÜZET.

ZOMBOR.
NYOMATOTT BITTERMANN NÁNDORNÁL.
1890.

Tájékoztatásul.

A Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társulat 1883-ban alakult azon célból, hogy e vármegye történelmét egész kiterjedésében s minden ágában művelje.

E társulat **pártoló tagja** lehet minden történet- és régiségkedvelő, aki ez iránti szándékát írásban egyik elnöknél vagy a titkárnál személyesen, vagy valamely társulati tag által bejelenti és a társulat pénztárába évenként 3 frt tagdíjat fizet. A kötelezettség három évre szól. Aki ennek lefolytával a titkárnál nem jelenti be írásban kilépését, az további három évre marad e kötelezettség alatt.

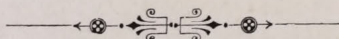
Működő tagok azok, kik **tettlegesen** elősegítik a társulatot célja elérésében, felolvasásra munkákat küldenek be. S e címen a tagdíjak befizetése alól felmenthetők.

Alapító tag egyszer mindenkorra legalább 50 frt alapítvánnyal járul e társulat céljai előmozdításához.

A társulat minden rendű tagjai fel vannak jogosítva az őket megillető társulati címek használhatására.

A társulat elnöke Schmausz Endre vármegyei alispán Zomborban, alelnöke Iványi István főgymn. tanár Szabadkán, titkára Grosschmid Gábor Zomborban, pénztárnoka Pozsonyi Béla Zomborban.

A társulat tagjai tisztelettel kéretnek, hogy folyó és mult évi tagdíjaikat **Pozsonyi Béla** társulati pénztáros-hoz mielőbb beküldeni szíveskedjenek, hogy a következő füzetben nyugtáztathassanak.

Kis-Kőszeg (Batina).

Monografia.

Irta: Jung Ferenc. Jegyzetekkel ellátta: a szerkesztő.

(Vége).

Feljegyzésünk ideje most elérkezik a mohácsi gyásznapi 1526.

A mohácsi vésznél Kis-Kőszeg csak gyászos és néma szemlélője volt, mindamellett a török dúlást Kis-Kőszeg is meg-sínlette, amennyiben állítólag a törökök pusztították el a batinai várat. — De ezen várnak ez időben semmi szerepe sem volt.

Szomorító ugyan, de érdekes, mit Baranyáról 1553-ban Törökországba mint követ utazott Verantius szerémi püspök írt utazási naplójában: „Kőszeg (Batina) után Vörösmart és Laskó mezővárosok mellett hajóztunk el . . . Oh jó Isten, mily szo-morúnak látszott nekünk mindenütt a legjobb és legterméke-nyebb vidék, mily elhagyottak, míveletlenek a szántóföldek és szőlők, tuskével mennyire elborítvák és mily ritka minden he-lyen a szántó-vető, mily kevés a marha és mily általános a pusztaság! Hajónk ráé kormányosa beszélé, hogy míg magyar parancsolt itt, egy-egy faluban annyi volt a földmivelő, mennyi most harmincbe is alig található“ stb.

Egy szóval Buda elestével Baranya és vele Kis-Kőszeg is a török vaspálcája alá görbedt. — Hogy mily sorsa volt akkor községünknek és ezzel lakóinak, arról nekünk vajmi kevés fo-galmunk lehet; a nyomorúság általános volt a szónak teljes értelmében.

Hogy Kis-Kőszeg, azaz Batina, a török hódítás korában végleg elpusztult, leginkább bizonyítják az újabb időben közzé-tett török defterek, (számadások) ugyanis ezen defterek 1544., 1545., 1557., 1569., 1570. és 1571-ik években (lásd a m. t. Akadémia által kiadott XIV., XV., XXIX., LXXXIV. és CXXXII. sz. alatti deftereket) lettek felvéve és mindannyi Kis-Kőszeg vidé-kének adóztatásáról szól, de egyikben sem fordul elő Kis-Kő-szegnek vagy Batinának neve. Főszerepet játszik bennök Vö-

rösmart, mely mintegy fél órányira fekszik Kis-Köszegtől és a törökök által hol Felesmartnak, hol Felesmartának, hol Velesmartnak, de mindig városnak neveztetik és mindig szinte városoknak nevezett, Laskó és Danocse, (Danofese) társaságában emlittetik.

A török hódítás idejében Vörösmart a szekesői, illetve a mohácsi, későbbben azonban ismét a szekesői szandzsákhoz tartozott. Néha azonban, mint Pécshez tartozónak is tűnik fel, sőt Pécs is többször, mint Szekesőhöz tartozó emlittetik. Ezen szandzsákon keresztül vezetett a stambuli országút, mint nevezetesség emlittetik benne a híres hosszúságú eszéki hid.

Vörösmart házainak száma mindig 120 marad, kapui száma pedig 200, ellenben Laskónak házai 195, Danofesée 154, Mohács pedig 195 számmal vannak felvéve, a kapuk száma ezeknél is 200.

Ezen arányban van a házadó is kivetve. Megjegyzésre méltó, hogy a házbirtokosok és az adózók neve is többször bennfoglaltatik a defterekben és kizárólag magyar. Az egész kerület 664 ház után 33290 akaszt fizetett. Egy akasének értéke mintegy egy frank, de belértéke változott.

A többi adózás fajainál feltűnő a bortermelési és kereskedelmi, valamint a hal adó. Így 1543-ik évben, vám és transitó adót fizetett Vörösmart 13557, Laskó 3590 és Danofese 3368 akaszt.

1557-ik évben fizetett Vörösmart marha és egyéb vámok, úgy kikötői, átkelési, vásártéri, boros hordóktóli és egyéb apróbb vámok és kapuk után adó fejében 12706 akaszt.

A bortermelés utáni adó Vörösmarton következőkép van felvéve:

1569-ik évi június 15-től 1570-ik évi június 3-ig 3000 pint után egy pintért 10 akaszt számítva 30,000 akase.

1570-ik évi június 4-től 1571-ik évi május 24-ig 3000 pint után pintért 11 akaséval számítva 33,000 akase.

1571-ik évi május 24-től 1572-ik évi május 12-ig ugyan-

annyi pint után pintét 16 akcséval számítva 48,000 akcsét, mind a három évre összesen 111,000 akcsét.

Ezen kivetésből kitűnik, hogy az adókivetés kellő időben történt és hogy számba vétetett a termés minő és mennyisége.

Nemkülönben feltűnő ezen defterben, hogy Vörösmart bortermelés adója felszámításánál Ujfalu helysége Vörösmarttal együtt emlittetik, noha bortermelési adója külön számíttatik fel, évenként 7696 pinnal és így három évre 269,956 akcsével.

Könnyen feltehető, hogy ezen Ujfalu a mi Kis-Kőszegünk, mert más közelfekvő helység Vörösmart körül nem létezett és így a pusztulása után újból keletkezett Kis-Kőszeget valószínűen Ujfalunak nevezhették.

Mindezekből kitűnik, hogy Vörösmart és környéke a török hódítás idejében jelentékeny bortermelő vidék volt és hogy kereskedése is a kikötő, átkelési és vám adók után ítélve nagyobb szerű volt, amit különösen a Dunarévnek tulajdoníthatunk, mely az akkori időben a bácsvármegyei jómódú Kolluth községe és Vörösmart között közlekedett, ezen körülmény szolgált előnyére Kolluthnak is, mely csak hordó adó fejében évenként 10,000 akcsét fizetett.

Érdekes a szegények házáinak összeírása is és pedig Laskón 111, Vörösmarton 57 és Danofcsén 84 házzal, melyek úgy látszik adót nem fizettek.

Az átkelési körülményt 1696. évben Savoyai Jenő herceg is felhasználta, mert a zentai ütközet előtt a Dunán könnyebben élelmezhető seregét megosztotta és részben Vörösmarton, részben pedig Kolluthon gyűjtötte össze és csak a sereg indulása előtt, mikor már a raktárakról a Duna balpartján gondoskodva volt, pontosította azt össze Kolluth határában, honnan azután a Dunával párhuzamosan félkör vonalban haladt a Tisza felé.

A törökök a magyarokat vagy elűzték, vagy ezek menekültek el előlük, a törökök azonban az önként kínálkozó szlávoknak adtak előnyt, kik részint már itteni lakók voltak, részint pedig ide telepítették és ezek itt, mint hűbéresek és török alatt-

valók szerepeltek, kik hűbéri adó fejében tartoztak a töröknek részint készpénzzel, részint terményekkel szolgálni.

E korszakból, a törökök idejéből is találunk Kis-Kőszegen emlékeket, melyek a földmunkálatok által napfényre kerültek. — Találtatnak itt: Ösontvázak, koponyák, melyeknek méretei török fajúnak bizonyulnak. Ezenkívül nagy mennyiségben tört kardok, sarkantyuk, handzsárok, pénzdarabok, sőt egy sír ásása alkalmával egy török síremlék is találtatott, mi arra enged következtetni, hogy a törököknek itt állandó fészük volt temetővel.

A törökök kiűzése után voltak egyesek, kik annyira megkedvelték eme helyet, hogy elűzésük alkalmával nem követték haza honfitársaikat, hanem állandóan itt maradtak és ezek az ittlévő szlávokkal úgyannyira megbarátkoztak, hogy viseleteiket, vallásukat felvették, velük összeházasodtak, végre nyelvüket és szokásaikat is elsajátították.

Az ezektől származó ivadékok teljesen magukon hordják a török típust. — Magasok, szikarak és hosszúnyakúak de megneveik is török hangzásúak, pl. Pundžin, Orkič, Živič stb.

Baranyamegye csak 1686-ik évben Lotharingi Károly által Mohácsnál nyert győzelem után szabadult fel a török járom alól, de a rendezés csak tiz év múlva Jenő hercegnek zentai győzelme után vette kezdetét. Baranya vármegye keleti része a Duna mentében végleg el volt pusztítva, a volt birtokosoknak pedig híre sem maradt, azért a területet a kincstár vette birtokába, III. Károly király azután e birtokokat érdemes tábornokoknak ajándékozta, mint volt Batthyány (Boly), Eszterházy (Dárda), Veterani (Berente), Brenner (Szt.-Lőrinc), Soucher (Siklós), de az oroszlánrészt (Bélye) Jenő herceg kapta, ki halála után összes birtokait a királyi háznak hagyomány útján visszaadta. Így szállott azután örökösödés útján a bélyei uradalom is mostani tulajdonosára Albrecht főhercegre.

Verantius püspök a fentebb már említett iratából biztossággal állithatjuk, hogy községünknek a legrégibb neve „Kőszeg“ volt és ezen nevét a török idejéig kizárólag használta, mi

megint arra enged következtetni, hogy községünkben a magyarok bevándorlásától a törökök idejéig a lakosok túlnyomólag magyarok voltak, mert miként is lehetett volna akkor a falunak tisztán magyar hangzású neve?

Azt azonban felemlítettük már, hogy a törökök sorvasztó uralkodása alatt a magyarok Kis-Kőszegről részint elűzettek, részint menekültek. — Minthogy ezáltal falunk hiányt szenvedett a lakosokban, emiatt az önként kínálkozó szlávok és horvátok szívesen fogadtattak és pedig valószínűen vagy Kolluth, vagy Béregb, vagy Szántováról jöttek, kik e helyekre, főleg Zsigmond és Mátyás királyok idejében telepedlek le és hogy mennyire helyes ama feltevés, hogy a kis-kőszegi szlávok a fentebb említett helyekről vándoroltak ide, mutatja azon nemzeti szokás, viselet, faji rokonság és összeköttetés, mely e községek között még mai napig is fennáll. — Nem zárom ki ama lehetőséget is, hogy Kis-Kőszegen a törökök idejéig magyarok mellett szlávok is lehettek.

Az 1521—1523-ik évi dézsma összeírások, úgy e Zichy Codexben található okmányok tanusítják, hogy Bács-Bodrogh vármegye, de különösen Kolluth községnek lakói a mohácsi ütközet előtti időben kizárólag magyarok voltak, mert alig találhatni azokban itt-ott egy szláv nevet, nemkülönben az 1544-ik évben felvett török defter is bizonyítja, hogy Vörösmart és vidékének lakói akkori időben szinte magyarok voltak, így tehát csak a magyarok menekülése vagy pusztulása után jöhettek a törökök által pártfogolt déli szlávok és pedig Bácskába úgy, mint Baranyába. Igaz különben, hogy Cothmann jelentése szerint 1763-ik évben Koliuthon a sokacok 200 házat birtak és hogy onnan csak a németek telepítése alkalmával költözködtek el, ezek is átmehettek Batinára.

Nagyon valószínű azonban, hogy Kis-Kőszeg „Batina“ nevét ama szláv telepítvényesektől nyerte, ezt pedig onnét következtetem, hogy telepítvény szlávul „Padinát“ jelent és a szójá-

rás, változás után, mi helyneveknél gyakran előfordul, manap Batinára változott.

Hagyomány szerint Kis-Kőszeg „Batina“ nevét onnét nyerte volna, hogy állítólag a régi jobbágy, hűbér világban az uradalom a bot büntetéseit hajdui által Kis-Kőszegnél az átkelési révnél osztatta ki azok számára, kik arra rászolgáltak és idejövetelük alatt, ha valaki azt kérdezte volna tőlük „hová mennek?“ lakonikus rövidséggel azt felelték „na batinu“ — ami magyarul annyit tesz: „botra vagy bot alá.“ — „Batina“ szláv szó, magyarul botot jelent. — Így nyerte volna Kis-Kőszeg a Batina nevet.

Az is lehetséges, hogy Kis-Kőszeg nevét a hegyormárol nyerte, mely formailag csakugyan a hegy szögben végződik. — „Kis“ melléknevét pedig alighanem azért vette fel, hogy különbség legyen a vasmegyei „Kőszeg“ és e helység között.

Jelenben falunk általánosan mind az iskolában, mind hivatalosan Kis-Kőszeg néven szerepel, de a köznép Batinának nevezi.

Hogy az itt lakó németek mikor vándoroltak ide, azt nem lehet tüzetesen meghatározni, sőt maguk a bevándoroltak ivadékaik sem tudják biztosan meghatározni, a községnek pedig úgy, mint a plébániának nincsenek régi iratai, sem levéltára, melyből valami bizonyosabb megtudható; — feltehető azonban, hogy Kis-Kőszegre is épp úgy, mint a szomszédos Bácskában, a német bevándorlás 1760-ik évtől származik. — A bevándorlók részint elsasi, lothringeni, meklenburg-schwerini és badeni tájakból jöhettek be, kik mindnyájan róm. kath. vallásúak voltak s kizárólag halászzattal foglalkoztak.

Megemlítésre érdemesnek tartom azt, hogy alsó Baranyában a törökök kiűzése után a németeket leginkább a pécsi püspök, a pécsváradi apát, Veterani, Batthyány és Sauska telepítette be.

Jenő herceg már 1736-ik évben meghalt és így az 1760. év körül jött németeket ő nem telepítette Kis-Kőszegre, az ő

idejében is a sokféle délszláv milyenek voltak a szerbek, bunyevácok, sokacok, bolgárok, horvátok, sőt albánok is özönlöttek Dél-Magyarországba és így a németek bevándorlása csak később történhetett.

Ezen időben még a halászoknak önálló mestercéhjük nem volt, hanem részint Apatin községbe vagy máshová vitték inasait felszabadítani, míg végre nagy áldozatok árán megszerezték az erre szóló privilégiumokat I. Ferenc királytól, ki tulajdon neve és királyi pecsége alatt állíttatta ki az arra szóló veres bársonyba kötött okmányt 1821-ben.

(Milesimo octingentesimo vigesimo primo.)

A céh-egylet azonban 1822-ben alakult csak meg és ezen időtől kezdve gyakorolták jogaikat, inasait maguk szabadították fel, a legényeket vándorlásaik után mesterekké avatták, szóval egyletüket vezették és kormányozták. 1845-ik évben már községünkben 80 céhbeli halász találtatott. A halász-céh egy értékes és szép zászlóval bír, mely a templomban őriztetik. — A régi bevándorolt német családokból alig él még egy-két család. Az újabb generáció azonban már utóbb vándorolt ide és pedig többnyire Apatin, Monostorszeg és a közellevő falvakból.

A magyar faj a kiűzetésük után a többi nemzetiségek közt a legkésőbbben telepedett itt le másodszor, de az időt iratok hiányában tüzetesen nem lehet megállapítani, azonban azon körülmény, hogy a magyarok nyelv tekintetben a templomban egyrangúak voltak már a régmúltban a horvát és németekkel, arra enged következtetni, hogy midőn Kís-Kőszeg a török dúlás után ismét községgé alakult, de különösen a templom építés idejében, már a magyarok is szép számmal lehettek újból falunkban, kik a közterhekben, nevezetesen: a templom építésben részt vettek, annyi azonban több a valószínűségnél, hogy a kis-kőszegi magyarok itten való másodszori telepedésüknek ideje a szomszédos Bezdán városával (1745.) azonos. — Állításomat támogatja azon körülmény, hogy a kis-kőszegi magyarok faj-, nyelv-, szokás- és népviselettel tökéletesen megegyeznek a bezdániakkal.

A horvátok — mint régente — úgy jelenleg is föld- és szőlőmiveléssel, fuvarozással, állattenyésztéssel foglalkoznak. De az utóbbi foglalkozás a legelő elkülönítés és a földosztás óta jelentékenyen csökkent.

A németeknek kizárólagos foglalkozása a halászat, de ezen foglalkozás az utóbbi időben nagyot hanyatlott. A halászok céhének utolsó szabadalma 1821-ik évből származik, volt idő, mikor a halász egy éjjel egy kis vagyont szerzett, ekkor a bérlők meggazdagodtak, a jólét az egész faluban észlelhető volt, mert a német halász szükségleteinek beszerzése végett a többi mesterembereknek is bőven juttatott. — De mióta a halászati ipar pang, egy bizonyos nyomás (mely napról-napra nagyobb mérvű lesz) észlelhető a pénzügyi állapotokon, ehhez járul a naponta jobban szaporodó községi pótdó, a közterhek, a mindig jobban emelkedő halászati bér stb., mely okok nyomasztólag hatnak az egész községre.

A magyarok fő foglalkozása a szőlőmivelés és a jellemző aratásba való menés. Ez abból áll, hogy aratás idején az egész magyarság öregje-fiatalja beszegődik valamely birtokoshoz és egy bizonyos részért learatja, csűrbe hordja az egész évi termést. — Ezen munkája azután biztosítja neki egész évi kenyérét és adóját.

Az évnek többi részét, illetőleg idejét napszámban tölti el, ezenkívül elmegy hajósnak, bejárja Linetől Orsováig a Dunát, szállít kavicsot, hord homokot, hajót vontat, vagy végre a legrosszabb esetben elmegy kubikolni.

A magyar munkájában kitartó, szívós, szorgalmas és ami fő: egészséges.

Ily tulajdonokkal azonban a szláv fajnak általános többsége nem dicsekedhetik és mondhatni, hogy amióta szakítottak a patriarchális életmódjukkal, inkább hátrafelé, mint előre haladnak jólétükben.

De mindamellett a napi ekzsisztenciájuk maiglan és a község szerencsés fekvése által a jövőben is biztosítva van, amennyi-

ben itt naponta van új, meg újabb foglalkozás, mely által a község nagy része kenyerét megkeresheti; a hajó rakodás, kötözés, borszállítás, kavicsbordás, dereglyezés, hajózás, halszáritás, Ferenc-esatorna tisztítása, szőlő- és más földmíves munka, fuvarozás és a főhercegi uradalomnál való különféle napszám stb. mind oly foglalkozás, mely naponta egymást követi és soha sem szűnik meg.

És ha számításba vesszük, hogy egy fuvaros naponta 8—9 frtot, a gyalogos pedig 1 frt 20 krt kereshet legrosszabb esetben is, az előbbi naponta 3 frtot, a második pedig 60 krt és étellemezést kap, akkor bátran mondhatjuk, hogy községünk iránt a gondviselés, dacára, hogy az egy bérbe vett regálejogon kívül más jövedelmi forrása nincs, nem bánt mostohául, sőt elég jól gondoskodott iránta.

Ami a három ajkú nép közt az egyetértést illeti, az — ez idő szerint — példás. Volt idő, midőn egymás között a torzsalkodás és viszály felütötte fejét, de ez ma már enyészőben van és remélhető, hogy a műveltség, mely naponkint tágabb tért hódít a lakosok között, megszüntet minden viszályt az egyenlőség, testvériség kultusza által.

Ami a három ajkú népnél a viseletet, ruházatot illeti, azt a következőkép írhatom le:

A magyarnak ünnepi öltözete a következő: magas sarkú, patkós esizma, hozzá magyar zsinóros nadrág kékes posztóból és ugyanazon színű mellény és bélelt dolmány, fejükön kis pörge kalap. — A leányok és asszonyok izlésesen öltözködnek. — Bokor ugró, többnyire vörös színű szoknya, ezüstös mellény, hozzá nyakukon a derék körül nagykendő és a fejükön fej-ék gyanánt szolgáló piros pántlikából készült pártá, hajuk szalagos fonatban esüng fejükről.

A németek viselete: pantalon, mellény, kabát, kalap, esizma vagy cügos cipő, szóval egész polgárius öltözetel birnak a német nőkkel együtt.

A horvátok: gatyában, ingben, mellényben, kalap alatt nyáron, télen bocskorban, bundában sapka alatt járnak.

A nők pedig ingben, derekukon övvel nyáron, télen bundába öltözködnek.

Már most áttérve a község határterületére, felemlítjük hogy:

Szántóföld tesz . . . , . 288 hold 1327 □ ölet.

Kert 39 „ 1271 „ „

Rét 564 „ 718 „ „

Erdő 797 „ 648 „ „

Nádas 357 „ 152 „ „

Legelő 473 „ 199 „ „

Megjegyzendő, hogy 1871-ben a legelőnek nagy része felosztatott.

Adót Kis-Kőszeg lakosai következőképen fizetnek:

Föld-adó 2171 frt 50 kr.

Házbér-adó 136 „ 42 „

Házosztály-adó 710 „ 80 „

Kereset-adó 1479 „ 99 „

Tőke-kamat-adó 321 „ 16 „

Ált. jöved. pót-adó 1495 „ 52 „

Hadmentességi díj 291 „ — „

Fegyver-adó , 29 „ — „

Kis-Kőszeg lakói középszámítás szerint évenként természetlenek:

Bort 5390 hektolitert.

Buzát 380 mmázsát.

Árpát 100 „

Zabot 250 „

Kukoricát 400 „

Babot (borsót) 100 „

Cukor-répát 60 „

Burgonyát 150 „

Szénát 1500 kocsit.

A község italmérési jogát három évre kivette az államtól és azt kocsmá épülettel együtt kiadta 4600 frtéért alhaszonbérbe.

A községnek van rendszeresített járási orvosa, jegyzője, két tanítója és plébánosa.

Tanköteles 6—12 éves fiú van 94, leány 105.

Ismétlő iskolába jár fiú 41, leány 40.

A régi iskolaház 1879-ik évben renováltatott. — Az iskola épületben van két tanterem, a rendes tanítónak lakása melléképületekkel, a segédnek egy szobája.

A róm. kath. templom 1758-ban épült, plébánia hivatallal a község 1780-ban láttatott el, azelőtt mint filiális Darázshoz tartozott.

Az annyira óhajtott és égető szükséggé vált útnak kikövezése 1889-ik évben eszközöltetett.

A birtokosok között van egy féltelkes és 25 negyedtelkes.

A faluban 250 rendesen épült ház van, a hegyek közt ugyanannyi létezik, a házak szaporulata olymértű, hogy alig van már a községben egy talpalattnyi hely, hova még új házat lehetne építeni.

Kis-Köszeg az 1848—49. évi küzdelmekben tetemes részt vett és igen élénk színhelye volt a különböző harcoknak, mert mint átkelési helyet, hol a császáriak és szövetségeseik, hol a magyarok tartották megszállva, mely körülmény nem kevésbé nyugtalanította a lakosokat, kik a harcolók önkényétől sokat szenvedtek.

A lakosok mindenkor magyar érzelműek voltak és nem látták szívesen sem az osztrák, sem a horvát csapatokat, ellenben a magyarokkal folytonos összeköttetésben álltak, mi miatt az osztrák tisztek nemcsak nehezteltek, de üldözték is őket, sőt két ottani gazdát halálra is ítélték, de azután megkegyelmezték. Az osztrákok ellenében nem egyszer csellel is éltek, így egykor a németeknek álhírül adták, hogy a magyarok Monostorszeghnél átkeltek és őket hátulról akarják megtámadni, mire azok kiűritették Batinát, ekkor a magyarok nem egyszer átesaptak és sok bort, élelmiszert és hadiszerelvényt vittek a Dunán át zsákmányul.

Még most is lelkesedve emlegeti a nép, mily szépek voltak a magyar huszárok és gúnyolva említik Jelasicsnak Jézus-Mária huszárait.

A két ellenfél a Duna két partjáról nem egyszer farkaszemet nézett egymással; a magyarok különösen nem szivelték a granicsárokat (határszélieket) és mikor egy ízben azok szálolták meg Batinát, át üzentek a lakosoknak, hogy másnap megtámadják a helységet, azért vonuljanak ki házaikból, ez meg is történt, az első gránát lövés felgyújtotta az uradalmi magtárt, hanem a folytonos ágyúzás nagy kárt okozott a községnek is, mert a paplakot és több magánházat igen megrongálta. Az ellenség ágyúit a kálváriánál és Lalosevics szőlőjében állította fel.

Batinán át menekültek a zombori és vidéki szerbek 1849. évi március 31-én Nugent gr. császári alezredes vezetése alatt Baranyába és onnan a Szerémségbe, menekülésük vadfutás volt, csak Nugent állott meg Bóly körül maroknyi rendes katonaságával, honnan azután a szinte menekülő Latinovics Károlyt Bács-Bodrogh vármegyére rendező biztosnak visszaküldötte.

A bulkeszi Árpádkori lelet.

Monografia.

Minekelőtte ezen nevezetes lelet ismertetését, illetőleg magyarázatát megkezdeném, szükségesnek tartom *Bulkesz* helység határának vidékét és történetét, amennyire az a történelem által eddig felderítve létezik, előzőleg ismertetni.*)

Bulkesz falu határa Bácsvármegye alsó részében, közel Palánkához és így nem messze a Dunától Szilbás és Kulpin alatt terül el.

Mindenek előtt figyelembe kell vennünk, hopy Bulkesz vidéke a középkor kezdetén már Magyarországnak műveltebb és vagyonosabb részéhez tartozott. Tanúsítják ezt Bács várának

*) Kutforrásaim: a) Pesty Frigyes Magyar Helynévtára 49. l. b) Steltzer Frigyes Geschichte der Bácska: Keszi cikke 16. l. c) Iványi István Helynévtára 48. és 49. l. d) Archeologiai Értesítő 1890. 2. füz. e) Feszler Geschichte der Ungarn I-ső rész.

nagyobbsterű romjai és a régi kalocsai érsekek és bácsi püspököknek ezen vidékeni állandó tartózkodásán kívül a Bácsban és Futakon tartott országgyűlések, Mátyás király bíraskodása a bácsi várban, a gazdag és nagy birtokosok, mint voltak az érsekeken kívül; a Gara, Ujlaki, Hunyadi, Maróthi családok, különösen Corvin János és utánna Török Imre és Bálint. Megemlíthetők a számos zárdák, káptalanok, melyek nagy befolyást gyakoroltak e vármegye alsó részében. Különösen a titeli, bácsi, háj-szt.-lőrinci káptalanok. De nem kell felejtenuk más részről, hogy a német krónikusok szerint a magyarok az Árpádok idejében, kevés nagyobb építményekkel birtak és a mezei élethez előszeretettel ragaszkodtak, azért lakhelyeik ritkán épültek tartós anyagból,*) különösen, hogy nagyobb építkezéseik csak az Árpádok után az Anjouok idejében keletkeztek, mit a bácsi vár romjai is igazolnak, mert Bács vára csak Károly Róbert király alatt nyerte, romjaiban is látható mostani alakját.***) Bács-Bodrogh vármegyében pedig a kő tökéletes hiánya csak elősegítette a rossz építkezést, azért az itteni várak is többnyire csak fából épültek és hamar pusztultak, földből felhányt bástyaikkal egyetemben.

Bulkeszről, a vármegyének ezen ősrégi magyar helységéről a XIII. század közepe idejéből a *Fráter* család kezén levő okmány adja a legelső hírt. Ugyanis ezen család ősei bácsi vár jobbágyok voltak. A legrégibb közölök Marcel, kinek két fiát, Kelement és Mártont, V. István ifjabb magyar király IV. Béla fia, atyja életében még 1263-ik évben a neki tett szolgálatért *Kezi* nevű földnek örökségi joggal adományozásával jutalmazta meg, egyszérsmind 1265-ik évben nemességre emelvén, az addig a bácsi vár ispánság alá tartozó „*Kezit*“ annak köteléke alól felmentette.

Ezen föld, mint az okmány mondja, nyole falu számára is elegendő területtel bir. A kérdéses földnek szomszédja volt, nyu-

*) Feszler Geschichte der Ungarn I. Theil 285. l. Freisingeni Otto De reb. geslis Friderici I. a. a. O.

**) Lásd Henszelman die Grabungen des Erzbischofs Dr. Ludwig Haynald.

gatról *Szt.-Jakab* és *Zyh* vagy *Zyl-Bách* (a mai Szilbás). Utóbb István király meghagyta a kőí káptalannak, hogy ezen földnek határait állapítsa meg. A káptalan egy, állítólag 1276-ban már Istvánnak 1272-ik évben történt halála után kelt jelentésében számol be eljárásáról és ebből tudjuk meg, hogy ama fentemlített nyolc falu csakugyan létezett is a „Keszi földön“, névszerint: *Szentiván Keszi*, *Boldogasszony Keszi*, *Sávoly Keszi* vagy *Boul Keszi*, *Keresztényteleke*, *Egres*, *Szentpéter*, *Kastélytelke* és *Matyuka kürt*. A káptalan küldöttje maga mellé vette *Halad Fülöpöt de kúrth*, *Dobra Tamást*, *Sávolyt de Keszi* és *Venceslaust de Thegefalva* stb. és a helyszínén bejárván a határokat, a beiktatást elvégezte. — Ezen nyolc faluból most csak Szt.-Péter van meg Petrovác néven és megmaradt még Sávoly-Keszi neve is, bár változott alakban Bulkesz faluban.

A Kezi vagy Keszinek nevezett egész földterületen fekvő 8 falu az idők folytán külön birtokosokat kapott és azoktól kapta megkülönböztető nevét; így azon falu, mely Sávolynak jutott: Sávolykeszi vagy Boulkezy (Bwlkezi) nevet nyert. A Boul név a Sávoly névből származott és pedig megrövidítés által, ugyanis a Sávoly szó vége „voly“ könnyen Bulra változhatott, mert a keleti nyelvekben, főleg pedig a szláv idomban a B és V betű ugyanazonos és a középkori bizonytalan írásmódban az U és O betű gyakran cseréltetik, így lett Sávolykesziből Volykeszi, Volykesziből Bolykeszi, Bolykesziből Bwkezi, Boulkezi, Bulkesza végre Bulkesz. A földet kapott Kelemen és Márton rokonai között csakugyan volt is egy Sávoly nevű (Sávól et Torzol de generi Dobra).

1311-ik évben a bácsi káptalan Dénesmestert, Balad fiát, Matuka birtokába vezette be.

Kulpin 1418-ik évi határjárásában a (Deszp) Szent-Ivánról Keszire vezető útról is van szó. S így ezen Keszi név alatt csak Kulpin szomszédja Bulkesz érthető. A XV. század elején Bulkesz a Garáké volt. 1430-ik évben megerősíti Zsigmond király Gara Miklós végrendeletét, melyben nejének és fiainak

többi között Bácsmegyében: Baakát Belkeszit és Kiskeszit adja. 1464-ik évben Bwkezi Gara Jobé volt; mindezekből kitűnik, hogy e két utolsó névalakban is csak Bulkesz rejlik. Ferdinand király 1559-ben a gyulai várkapitánynak meghagyja, hogy a zavaros időkben a várhoz foglalt több helységet Keszi Lőrincnek és Szoláth Miklós és Mátyásnak, mint törvényes uraiknak adja át. A helységek közt elősoroltatik Sávolykeszi máskép Bewkeszy is.

Bulkeszt a török defterek is felemlítik a bácsi nahieben, 1554., 1570. és 1590-ik években és pedig 2, 5 és 7 adózó házzal. — A török hódoltság végével kir. kincstári pusztá lőn, de 1723-ik évben a közeli palánkai határőrvidéki milícia elfoglalta. 1717-ik és 1737-ik években a pusztá neve már Bulkesz volt, az utóbb mondott évben Bulkeszának is írták, de már 1728-ban benépesített pusztá volt, ekkori időtájban 1740-ik év felé a szerbek Vulkesz falvának is nevezték. 1745-ik évben a milícia megszűntével ismét kincstári birtok lett, de csak 1786-ban telepítettett be rendszeresen nagyobbbrészt ágost. hitv. németekkel s pedig 1100 lélekkel, 230 házban.*)

A Keszi részekből Szentivánkeszi a mostani Deszpot-Szt.-Iván, melynek határába Egres is beolvadt. Voly vagy Boly Kesziből pedig a török időben lett Bulkesz, Szt.-Péterből a mostani Petrovác, Kastélyteleke vagy m. k. Heccegteleke a futaki részben a glozsáni határban kereshető; mindezen területek a XV. század végén Corvin Jánosé voltak és általa 1505-ik évben végrendeletében kedvencének *Török Imrének* hagyományoztaták és pedig Futakkal együtt.

A XVI. század elején Szerémi tanúsága szerint, Futakon török foglyok segítségével Török Imre Sárkány Ambrussal egy nagy zárdát kezdetek építeni, de már akkor mondták az építő foglyok, „kár ezt építeni, mert nemsokára eljönnek testvéreink és mindent földig lerontanak“, most is láthatók a törmelékek az ó-futaki út mellett.

*) Lásd Bácska 1886-ik évi 48-ik számát.

1456-ik évben V. László király Futakon országgyűlést tartván, ez alkalommal Futakot „Várnak“ nevezték, De eddig mi nagyobbyszerű épület maradványai sem voltak feltalálhatók, sőt Szerémi, ki Futakon nagyon ismerős volt, nem tesz arról említést, azért valószínűen az országgyűlést nem Futakon, hanem a hozzátartozó Kastélyteleken tartották, hol egy nagyobbyszerű épület nyomai nemrég még láthatók voltak.

A régi Keszi területen létezett *Egres* és *Egyház-Szt.-Iván* most nemcsak Deszpot-Szent-Iván területéhez, de részben Kulpinhoz, részben Bulkesz határához is tartoznak. A régi Keszi földhöz tartozott még a mostani Szilbás határa is, melynek nevét 1263-ik évben „*Zyl-Bach*“ (Szélbaesnak) írták, mely valószínűen akkor a *bácsi* vár birtokának szélét képezte és így *Szilbás* község nevét nem a szilva gyümölcsétől nyerte, csak régi neve torzítottatott el; most területébe ékkép beszögellik *Bulkesz* határának egy kis része, de ezen beszögelő terület csak a mult század végefelé a telepítés alkalmával hasítottatott ki a bulkeszi határhoz és hajdan a szilbási határ területéhez tartozott. Egres, Kürt, Szilbás, Kulpin a XV. században az Ujlaki hercegek birtoka volt.

A mondottakból kitűnik, mennyi változáson ment keresztül a régi „Kesziföld“ határa és területének felosztása.

Folyó 1890-ik évi január 20-án Röder Frigyes bulkeszi földesgazda a falu határában fekvő telkén szántás alkalmával ekevasa pengése által figyelmessé téetvén, akkor rómainak tartott két téglára bukkant és minthogy alattuk valami kincset rejleni vélt, a téglát nagy vigyázattal emelte ki, az alsó téglának bevéssett betűi rögtön szemébe tűntek, azért, ha a kincsre nézve csalódott is, mégis elvitte a téglákat a község evangélikus lelkészéhez Kottler Ottóhoz, ki csak a mult év végével foglalta el helyét, azért állítása szerint mitsem tudván a vármegye Történelmi és Régészeti Társulata létéről, Neidhoffer György bulkeszi kereskedővel együttesen mind a két téglát szorgalommal becsomagolva felküldték a nemzeti muzeum régiségi osztályához, mely

a ritka és nevezetes leletet vétel útján magáévé tette és így az most, mint országos ritkaság, a Nemzeti Muzeumban őriztetik, miről dr. Hampel József jeles régészünk által értesülvén, annak megtekintésére siettem, mely alkalommal Hampel úr nemcsak egész készséggel kalauzolt, de szíves volt egyszersmind a lelet zinkograf matricát a társulat Évkönyvébeni közzététel végett a társulatnak ingyen átengedni.

A lelet körülményeiről utólagosan vizsgálódván Kottler Ottó lelkész és Neidhoffer György uraktól a következő felvilágosítást nyertem:

A szántóföld, melyen a kérdéses lelet találtatott, egészen róna, most szántva és bevetve van, de kő, téglá vagy egyéb töredék nem található sem felületén, sem körülötte. Szántásközben az emlék, mintegy 10 centiméter mélységben találtatott. Ugyanis a szántó mélyen szántva, ekéje vasával kemény tárgyat érintett, a szokatlan acélpengés figyelmessé tette, azért utánna nézett és így találta meg a vízszintesen fekvő két nagy téglát, melyeket azután kiemelt. A téglák egymáson feküdtek, a feliratos téglá az üres téglalappal volt fedve.

Tulajdonképeni népmonda vagy hagyomány a község lakói közt nem létezik, de Rőder Frigyes földjétől, hol a téglák találtattak, mintegy 400 ölnyire fekvő Hoffman Henrik földjén égett tégladarabok nagyobb mennyiségben találhatók, sőt annak szomszédos Harfinan Jakab földjén egy emelkedés is látszik, melyen át út vezet és mely a kocsi alatt tompa hangot ad. Ezen a földön nemrég üres régi buza és köleskása vermeteket is találtak. Egyik öreg falusi lakos azt hiszi, hogy ezen a magaslaton valaha görög keleti vallású templom létezett, mert az emelkedés keletnyugoti irányú. Harfmanné hozzáadja az egészhez, hogy szántás közben még jelen is többször találnak nagyobb köveket, de feliratot még egyikén sem találtak, azt hiszi különben, hogyha majd rigolirozni fognak, sok követ fognak még találni.*)

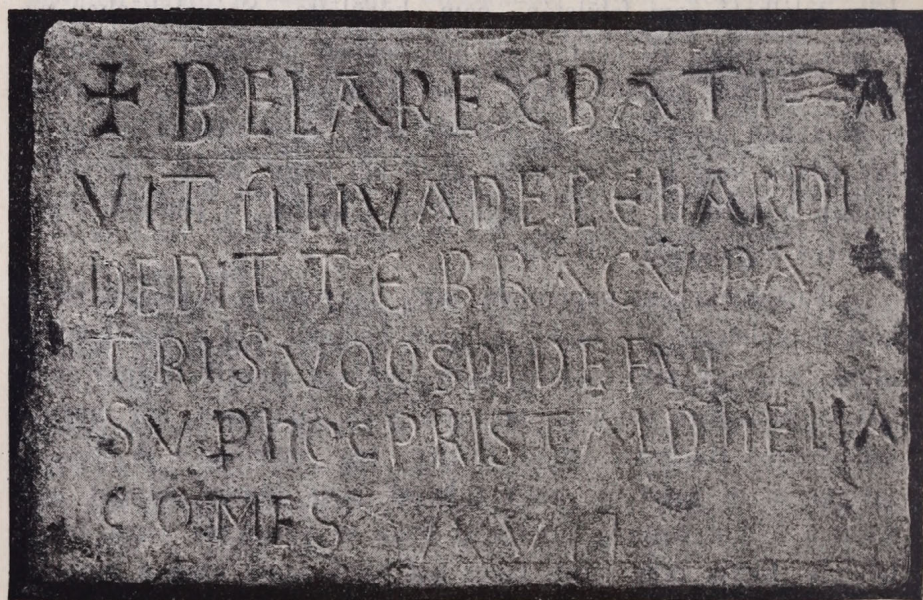
*) Utolsó időben Grubi Henrik bulkeszi lakos beküldött négy kis római bronz érmét: Constans 337—350. Valens 364—378. Nagy Theodosius 379—395. Arcadius (bizony-

A dülő neve, melyben a kérdéses szántóföld fekszik „Obere Wiesen“, mely a község határának nyugoti irányában nyúlik el, ez azon kis határrész, mely csak az 1780-as években csatoltatott a bulkeszi határhoz és azelőtt a szilbási határhoz tartozott, most is csak, mint egy nyelvalakú éket képez a gajdobrai és szilbási határ között.

Az „Adelehardt“ név tökéletesen idegen a falu lakói közt.

A talált keményre égetett, majdnem kongó téglák méretei következők: hossza 45.5 cm., szélessége 29.5 cm., vastagsága 6.2 cm.

A Nemzeti Múzeum igazgatósága szívességből adjuk alább a feliratot fényképi felvétel után.

Első tekintetre láthatni, hogy a felirat teljes és hogy abból mi sem hiányzik.

talán) római császároktól, melyek a bulkeszi határban különféle helyeken szántás közben találtattak. Ugy három magyar érmet: Zsigmond 1387—1437. Rudolf 1576—1608. II. Mátyás 1608—1619. királyoktól, melyek szinte szántás közben Harfman János földjén találtattak, talált a nevezett ugyanott még egy arany érmet is, melyet nem ismervén, a petrováci vásáron egy ismeretlen izraelitának három forintért eladott.

Ha más hasonló emlékekkel összehasonlítjuk, legtöbb hasonlatosságot találunk a vörsei emlékek feliratos betűivel; noha vannak különbségek is. Ilyen az A és A, ilyen az E és E, ilyen a h betű, továbbá a V betűnek U betű helyetti használata. Különösen jellemző a gömbölyű OZ, mely a feliratban elő nem fordul, holott a vörseiben már megvan és a IV. Béla alattiakban folyton használtatik.

A bulkeszi felirat betűi leginkább hasonlítanak a dalmáciai és egyéb olaszthoni XII. és XIII. század felírásainak betűihez, ha pedig a vörsei felirattal hasonlítjuk össze, akkor azt kellene állítanunk, hogy a felirat leginkább a XII. század első, mint második feléből származik, de annyi mindenestre bizonyos, hogy a készítő művész olasz ember volt.

A felirat olvasása minden nehézség nélküli, csak a végsző homályos.

A felirat ez:

† BELA REX BATIZA

VIT FILIUM ADELEHARDI.

DEDIT TERRA CUM PA-

TRI SUO OSPIDE FUI.

SUPER HOC PRISTALDUS HELIA

COMES (TESTAVIT)?

Az egész felirat irtografiája kétségtelenül olasz emberre vall.

A „batizavit“ szóból hibázik a p betű, a „terra“ szót nem tette accusativusba, mert azt az olasz nyelv nem ismeri, a „fui“ szónál elhagyta a t betűt, de különösen olaszos az „ospide“ szó a latin „hospes“ helyett, végre az Elias nevet szinte olaszosan az olasz aspiratio h betűvel „Helia“-nak írja.

Ezen sajátzerűségek figyelembe vétele mellett fejthetjük meg az értelmet; a felirat azt beszéli, hogy „Béla király keresztapja volt Adelehardus fiának, ebből az okból adományozott keresztfiának birtokot, mikor apjának vendége volt.“ A végén találjuk az akkori szokásos hitelesítési záradékot: t. i. „erről az adományról Illés Comes tanuskodott, mint királyi ember.“

A felirat jellege szerint kétséges, melyik Béla király korából származik az emlék? lehet az II. Béla idejéből épp úgy, mint III. Béla, sőt IV. Béla korából is, mert a felirat, hely és idő feljegyzése nélküli levén, más pozitív adat hiányában a keletkezés idejét lehetetlen határozottan kijelölni. Pauler Gyula figyelmeztetése szerint IV. Béla idejéből ismerünk már egy Elias Comes pristaldust és így az is lehetséges, hogy a felirat csakugyan IV. Béla korából származik. Ennek ellenében a felirat betűi inkább korábbi időre vallanak.**) Hogy az emlék II. Béláé lenne, azért nem valószínű, mert II. Béla vak volt és nem igen utazott a királyné kísérete nélkül, kinek jelenlétét nehezen hagyták volna érintés nélkül a feliratban. Részemről leginkább III. Béla korszakát és így a XII. század második felét vélem a kérdéses emlékkő keletkezési idejének lenni, már azért is, mert III. Bélának sok dolga volt a velencei hosszantartó hadvitel miatt az ország alsó vidékein, különösen Dalmáciában, valamint a byzanci ügyek miatt Slavon és Horvátországban, sőt Futakon a velenceiek szemmeltartása végett állandó hadsereget is tartott, azért bizonyára sokszor tartózkodott az ország alsó részeiben és nehezen tehető fel, hogy a király csak a keresztelés végett utazott volna Bulkeszre, vagy mint akkor mondták Keszire. De volt még egy másik Béla is, IV. Bélának második fia, kit atyja V. István ellenében pártolt, ki ugyan nem viselt királyi címet, de mint Horváth-Slavonország hercege királyi hatalmat gyakorolt.***)

De ninesen kizárva azon lehetőség sem, hogy a lelet nem Bulkeszt illeti és hogy az más vidékre szól, végre, hogy a lelet sohasem jutott igazi rendeltetési helyére.

Feltűnő az Adelehard német név is, mert a mohácsi vész előtti összeírások, valamint a török defterek is azt bizonyítják, hogy Bácsvármegyében a XVI. századig kizárólag magyarok

*) II. Béla uralkodott: 1131—1141-ig, III. Béla uralkodott: 1173—1196-ig, IV. Béla uralkodási ideje: 1235—1270-ig, közbe esik fiának, V. Istvánnak, uralkodása, illetőleg trónkövetelése 1262-ik évtől.

**) Lásd IV. Béla dekretumát 1267-ik évből. Feszler I. köt. 412. l.

laktak és csak a török hódoltság idejében tódultak be tömegesen a déli szlávok, így tehát Adelehardnak idegennek kellett lenni, de mindenestre tekintélyes birtokosnak, hogy egy királyt vendégének fogadhatott.

Fráter Kelemen és Mártonnak V. István király alatti donációjuk 1263-ik évből származik, ekkor kapták ők *Keszi földjét* és így mind a három, II., III. és IV. Béla király idejében Keszi még Bácsvára birtokának területéhez tartozott, mert csak 1255-ik évben mentette fel V. István Keszi földjét a bácsi várispánság köteleke alól és így valószínűen a leleten nevezett Adelehard a bácsi, illetőleg kalocsai érsek hűbérese volt és Keszi földjét tulajdonául alig birta, hacsak épp ezt nem adományozta Adelehard fiának egyik vagy másik Béla király, vagy az ifjú Béla hereceg. Sőt az is megtörténhetett, hogy V. István adományát, ki sohasem volt Bácsvármegyének IV. Béla idejében királya, atyja el sem ismerte és annak ellenében adományozta a földet Adelehard fiának, ez az atya és fia közti háborús, zavaros időben mind megtörténhetett és nehezen fog felderítést nyerni.

Grosschmid Gábor.

Ujvidék művelődési története.

Irta: *Érdűhelyi Menyhért.*

Egyes városok és népek életrevalóságát mi sem tanúsítja biztosabban, mint azoknak a művelődés iránt való érdeklődése. Üssük fel a történelem évkönyveit, azok meggyőznek bennünket ez állítás igazságáról, hogy minél inkább érdeklődött valamely nép a tudományok iránt, annál erősebb és hatalmasabb volt és ellenkezőleg; minél közömbösebb volt a szellemi fejlődés iránt, annál inkább hanyatlott. Maroknyi népek, csekély népességű városok, melyek a közművelődésért lelkesültek, hatalmasok és virágzók valának, míg a művelődés iránt fogékonysággal nem bírók, csenevésztek. — Ha ez áll — a mi fölött aligha kétel-

kedhetik valaki — akkor Ujvidék rendkívül gyors fejlődésének egyik alapokát kulturális történetében kell keresnünk, mert a mai Ujvidék, ezen műveltség, ipar és kereskedelem tekintetében egyaránt tekintélyes város, a török háborúk után jelentéktelen falu volt, s alig másfél század alatt annyira fejlődött, hogy ma Dél-Magyarországnak egyik legélénkebb és legvirágzóbb városa.

És valóban minden időben nagy volt e város lakosságának a kultura és közművelődés iránt való érdeklődése, mindazt, mi a szellemi haladás előmozdítására szolgál, elismerésre méltó nemes lelkesedéssel karolta föl polgársága. — Ha a multnak emlékeit kutatjuk, azok között számtalan okmányra akadunk, melyek az ujvidéki polgárság kulturális törekvéseinek fényes tanubizonyságai. Ezen állításomat félreismerhetlenül bizonyítják a mult idők okiratai, melyeket az ujvidéki városi és kalocsai érseki levéltárban ez ügyben találtam, kétségbevonhatatlanul beigazolják azon állításom igazságát, hogy Ujvidék polgársága a kultura iránt minden időben dícsérendő lelkesedést és érdeklődést tanusított.

Hosszadalmas volna kimerítő bőséggel tárgyalni e nemes törekvéseket, — melyek különben is inkább a város közönségét érdeklik, — azért értekezésemben csak azon momentumokra fogok szorítkozni, melyekben e törekvések kulminálnak, t. i. a középiskolai oktatás érdekében kifejtett, ismételten megújuló mozgalmakra. Lehető rövidséggel méltatni fogom a város polgárságának azon 100 évnél tovább tartó ernyedetlen törekvését, mely a gimnázium szervezésére irányult.

* * *

Mikor az 1748. évi királyi diplomával a péterváradai sánc (Fossatum Petrovaradiense) Ujvidék nevet nyerve a szabad királyi városok sorába emeltetett, a város képviselőtestülete azonnal megindította a tárgyalásokat a magyarországi kegyes tanítórend tartományi főnökével és a Ferenc-rendűek provinciálisával egy Ujvidéken fölállítandó algimnázium ügyében. Minthogy pedig a liberáció kieszközlése alkalmával a város kiadásai tetemesen megszaporodtak, a gimnázium szervezéséhez szükséges pénz-

összeg hiányzott, ez okból a képviselőtestület őfelségéhez fordult azon kérelemmel, hogy egy a piaristákra bízandó hat osztályú gimnáziumnak a királyi kincstár költségein való szervezését elrendelni kegyeskedjék. E folyamodvány kapcsán a királyi helytartótanács 1774. évi január 17-én a kalocsai érsekséget ez ügybeni véleményadásra hívta fel. Az érsek pártolólág terjesztette fel az ujvidékiek kérvényét, mindazáltal a helytartótanács tagadólág válaszolt, mint ez az 1775. évi február 13-án kelt leiratból látható: mert csakhamar tudatta a tanácscsal, hogy „ő Ujvidék városának kérelmére, melyet a város kebelében föllállítandó gimnázium ügyében őfelségéhez benyújtott s melyet őfelsége ezen helytartótanácscsal közölni kegyeskedett, legalázatosabb javaslatunk alapján őfelsége legkegyelmesebben azt kegyeskedett határozni, miszerint a város kérelme ezúttal nem teljesíthető. Kelt a magyar királyi helytartótanács ülésében. Pozsonyban, 1775. évi febr. 13. Fekete György gróf s. k. Skerlecz Ferenc s. k. Somssich Lázár s. k.“ — Ez elutasító határozat után pár év múlva ismét megújították az ujvidékiek kérelmökét. Azon alkalomból, hogy a pécsi tankerület királyi tanfelügyelője a királyi rendeletek értelmében Ujvidék város területén magyar, német és szerb tannyelvű főelemi iskolák föllállítását sürgette. Erre nézve az 1778. évi július 6-án tartott tanácsülés következőképen határozott: „Ámbár a főelemi iskolák tankönyveit a görög keleti tanulók is használhatják, mindazáltal a katolikusok és görög keletiek részére 4—4 tanítói állomás külön rendszerezítése volna célirányos, és pedig mindkét részre évi 1600 frttal. Ámde így latin iskoláink még sem lennének s ez által azon polgárok, kik gyermekeiket a magasabb tudományokban, latin iskolákban óhajtanák taníttatni, ezután is távol eső városokba kényteleníttetnének küldeni azokat, s ott tetemes költsékezéssel taníttatni, a nélkül, hogy szülői gondviselésöket rájuk kellőképen kiterjeszthetnék.“ — A tanácsülési jegyzőkönyv a további tárgyalások folyamán azért is bővebben kifejti a tanács azon szolgáltatokat, melyeket Ujvidék város a közérdek előmozdításában s a haza

szent ügyének védelmében mindenkor oly készségesen teljesített, hivatkozván azon kiváltságokra is, melyeket Mária Terézia királynőtől ép e szolgálatainak elismeréseül nyert, mely érdemeinek legmagasabb helyről történt méltatása vala a szabad királyi városok sorába való emeltetése; és azért, mint mindenkor, úgy ez alkalommal, úgy most is hazafias kötelességének ismeri a legfensőbb rendeletek hódolatteljes engedelmességgel való teljesítését; mindazáltal úgy óhajtaná azt életbe léptetni, hogy a város java, közérdeke és gazdasági szempontja figyelembe vétessen; ez által a város közjava a helyi érdekek kívánalmainak megfelelőleg mozdíttassék elő s e mellett gazdasági szempontból is előnyös legyen a városra nézve. Ezt pedig az által véli a tanács elérhetőnek, ha a város iskolaügye a kegyesrendűek vezetésére bízatra olyképen, hogy a főelemi iskolákat is kegyesrendűek vezetnék s e mellett az alapítandó algimnáziumot is ellátnák tanerőkkel. E célból a tanács négy kegyesrendű atyát a főelemi iskolák vezetésével óhajt megbízni, öt tanárt pedig, kiknek egyike igazgató is lenne, a gimnáziumban alkalmazni, mert a legfelsőbb rendelet értelmében a 4 katolikusok és a 4 szerbek részére felállítandó 8 elemi tanítói állomás költsége 1600 frtra rúgna, míg ellenben, ha a kegyesrendűek látnák el mind a két felekezet főelemi iskoláit együttesen, az csak 800 frtot igényelne; a latin iskoláknak 5 tanára pedig, 150 frt díjjal számítva, csak 750 frtba kerülne, és így a kegyesrendű tanárok összes fizetése csak 1550 frtot tenne ki, és egyúttal a tanulók nemcsak a tudományok tanításában, de jó erkölcsi nevelésben is részesülnének, ily értelemben határozott is a város tanácsa.

Ha már a legfelsőbb rendeletek értelmében a róm. katolikusok részére 4 és a szerbek részére szintén 4 főelemi tanítói állomást szervez a város, egyenkint 200 frt évi fizetéssel, az összes évi kiadás 1600 frtra fog rugni; míg ez esetben, ha piaristák alkalmaztatnának a főelemi iskolákban, kik mind a katolikus, mind a szerb ifjúságot oktatnák, 4 tanítói állás rendszeresítése egyenkint 200 frttal, összesen 800 frtot venne igénybe,

a latin iskolák 5 tanárára pedig egyenkint évi 150 frtot számítva, azok ellátása összesen évi 750 frtot igényelne s így a 4 főelemi és 4 gimnáziumi osztály tanítóinak összes évi fizetése 1550 frtban állapíttatnék meg. Tekintve továbbá azon körülményt, hogy a kegyesrendűek vezetése alatt a város ifjúsága jó erkölcsi nevelésben részesülne, ez által mind a tudományok, mind a jó erkölcsök hatalmas lendületet nyernének a városban. Ezeknek kimerítő tárgyalása után következő megállapodásra jutott a város tanácsa: „A fönnebbiek folytán kellő megfontolás után elhatároztuk, hogy a tisztelendő kegyesrendű atyák a városba bevezetessenek és a főelemi s a latin iskolákat a retorikáig bezárólag átvegyék, a gyermekeket vallásuk sérelme nélkül mind egyenlő szeretettel oktassák; a tanárok fizetésének terhe pedig a város közpénztárára háruljon. Egyuttal abban is megállapodtak, hogy a katholikuskoknak ezután ne legyenek külön tanítóik, a görög szertartásúak pedig az isteni tisztelet szükségleteinek tekintetéből saját két elemi iskolájok föntartására, illetőleg a két külön tanító fizetésére szükséges összeget a város közpénztárából kapják. Minthogy továbbá a városnak jelenleg nincs alkalmas iskola-épülete, sem a tanárok számára alkalmas lakása s ily épületeket jelenleg szorult pénzügyi viszonyai miatt nem is képes állítani, a tanács megkereste a pécsi tankerület királyi tanfelügyelőjét, hogy a várost négy, vagy legalább három évig új iskolák fölállításával ne méltóztassék terhelni.“ — Ugyanezen ülésben azon kérelmét nyilvánította a tanács, hogy épületek miatt a 4 tanító szervezését jelen teljesíteni képes nem lévén, engedje meg a pécsi kerületi kir. tanfelügyelőség, hogy ámbár készséggel óhajt eleget tenni azon legfelsőbb rendeletnek, mely a szab. kir. városokban 4 főelemi tanítói állásnak, egyenkint évi 200 frt javadalommal való szervezését parancsolja, de mivel ez idő szerint az épületek hiánya miatt azt teljesíteni nem képes, kéri a pécsi tankerület kir. tanfelügyelőjét, miszerint a folyó évi november 1-ig egyelőre csak két tanítói állás szerveztesen és azoknak a város házi pénztárából való javadalmazását

megengedni méltóztassék. Együttal az iránt is megkérte tanfelügyelőt, hogy a kegyesrendűeknek a város tanügyeivel való megbízatására s azoknak a város házi pénztárából való fizetésére vonatkozó legkegyelmesebb királyi jóváhagyást eszközölje ki. Ily értelemben terjesztette föl a tanács határozatát a pécsi kir. tanfelügyelőhöz, időközben azonban egy incidens folytán e terv megváltozott s az ügynek egész folyama más irányt vett. Ugyanis Pejacevich Márk báró Ruma mezőváros részére iskolai célokra 15,000 frtos alapítványt tett, mely alapítványát örököse és unoka-testvére Pejacevich József gróf Ujvidék részére akarta átengedni a gimnázium dotációjára; ez ügyben fordult tehát Ő felségéhez, kérve őt, hogy a kérdéses alapítványnak az Ujvidéken felállítandó gimnázium szükségleteire való fordítását megengedni kegyeskedjék. Együttal a tanácscsal egyetemben Patacsich Ádám kalocsai érseket is megkérték, hogy kérelmüket a királyi felségnél közbenjárólag támogassa. — Ez újabb kísérlet is sikertelen maradt; Ő felsége a helytartótanács véleményének meghallgatása után elutasította a város kérelmét. Azonban a város lelkes polgárságát annyi törekvés sikertelensége korántsem kedvetlenítette el. Pár év múlva ismét egy kedvező alkalom kínálkozott, melyet a polgárok haladéktalanul megragadtak, hogy a gimnáziumot a város részére megszerezhessék. Ez újabb kísérletre alkalmat nyújtott azon leirat, melyet 1782-ik évben a királyi helytartótanács a városi tanácshoz intézett, melyben ezt véleményes jelentésre szólította fel a város területén levő lelkészi és segéd-lelkészi állásokra vonatkozólag, esetleg azoknak az újabban tetemesen gyarapodott tanulmányi alapból való segélyezése vagy szervezése iránt. A város képviselőtestülete örömmel ragadta meg ez alkalmat s a fönlemlített leiratra válaszolva, oda nyilatkozott, hogy a város területén csak három katolikus pap végzi a lelkészi teendőket s minthogy pedig a lelkészettel foglalkozó egyének e csekély száma a katolikus lakosság számához mérve, aránylag csekély, a katolikus hitközség e szükségleten oly módon óhajta segíteni, hogy város területén egy

algimnázium állíttatnék, melyben szerzetes tanítók oktatnák az ifjúságot s ezáltal a hitélet is lendületet nyerne a városban.

Ez volt az utolsó kísérlet, melyet nemsokára örvendetes siker követett, habár nem is oly alakban, amint azt a város kontemplálta, mert szerzetesek által vezetett gimnáziumot nem kapott ugyan, annyiban azonban mégis eredményre vezettek ez ostromló kérvények, hogy Ujvidék 1788-ban a tanulmányi alaptól dotált algimnáziumot kapott.

Ha most végig tekintünk a kérvények sorozatán, melyekben Ujvidék város közönsége évek hosszú során fáradhatlan könyörgött a gimnáziumért és annyi elutasítás dacára meg nem szűnő lelkesedéssel küzdött egy közép tanintézet létesítése érdekében, elismeréssel kell adóznunk e város nemesen gondolkozó polgárai törekvése irányában, mely a szellemi művelődést oly nagyra becsülte s annak minden időben oly nagy fontosságot tulajdonított. Igaz, azon körülmény, hogy a gymnáziumnak a tanulmányi alap terhére való föllállítását kérvényezték, provokálja azon ellenvetést: hogyha Ujvidék polgársága annyira lelkesült a gimnáziumért, miért nem állította föl azt saját költségén? ámde ez ellenvetés elenyészik, ha tekintetbe vesszük egyrészt a városnak nagymérvű kiadásait, melyek tetemes adósságba sodorták akkor, midőn a haza oltárára és a királyi trón védelmére fiait és pénzét föláldozta, mely áldozatkészségének s önmagát kifosztó nagylelkűségének napnál fényesebb bizonyosságai azon kiváltságok, melyeket a koronától nyert hazafias érdemeinek elismeréseül. Másrészt tekintetbe kell vennünk azon körülményt is, hogy a város katolikus lakói jobbára szegény iparosok és kereskedők voltak, kik 1739. évben Belgrád eleste alkalmával menekültek ide, kik szorgalmas iparuk- és munkásságukkal már eddig is hozzá járultak a város gyors fölvirágztatásához; de a szervezési költségek maguk már elegendők voltak a város anyagi erejét kimeríteni. Náluk a jóakarat nem hiányzott, de a nagyrészen szegény menekültekből álló lakosság anyagi viszonyai nem voltak arányban azon tetemes ki-

adásokkal, melyeket az ország hadi szükségleteihez való hozzájárulás és a város szervezése igénybe vett.

Itt tehát a fáradhatatlan jóakarató buzgóságot kell méltányolnunk, mely a polgároknál éppen nem hiányzott; a nagymérvű áldozatok, melyeket Ujvidék a közjó érdekében hozott s a gyors fölvirágzás, mely itt a város keletkezése után rövid idő múlva szemlélhető volt, eléggé bizonyítják lakóinak életrevalóságát. A szellemi haladás iránti érdeklődés csak újabb bizonyítéka ez állításnak. Azért merem állítani, hogy e város lakossága a kultúra iránt mindenkor nagy érdeklődést tanúsított, ez okból az iskolák ügyét is oly lelkesedéssel karolta föl, a közjólétnek hatalmas emeltyűjét fölismerte a tudományban, a kulturának alapvető iskoláját és teljes erejéből igyekezett azt előmozdítani, mit a gimnázium ügyében ismételt kérelmezései elegendőleg beigazolják.

Végre is, annyi könyörgés és annyi küzdelem után sikerült a polgárság óhaja és 1788-ik évben megnyerte a város a várva várt gimnáziumot.

(Folyt. köv.)

Jegyzőkönyv.

Felvétellett 1890-ik évi ápril hó 9-ik napján Bács-Bodrogh vármegye történelmi és régészeti társulatának Zomborban Schmausz Endre elnök előlése alatt tartott választmánya részéről, dr. Lovászy Márton, Pozsonyi Béla, választmányi tagok, Bittermann Nándor pénztárnok és Grosse Schmid Gábor titkár jelenlétében.

1. Az elnök megnyitja az ülést, bemutatja a pénztárnok által mult 1889-ik évre készített és a számvizsgáló bizottság által átvizsgált számadásokat.

A bemutatott mult évi számadások szerint az 1888-ik évi pénztári maradék kitett 527 frt 64 krt, ehhez adván az összes 1889-ik évi bevétel, 335 frt 35 krral, a társulatnak cselekvő állapota a mult év végével volt 862 frt 99 kr., mely összegből levonván a valódi kiadást 439 frt 64 krt, marad az év végével 423 frt 35 kr., mely összeg következőkép volt elhelyezve: alapítványi tőkében 100 frt, takarékpénz-

tárban elhelyezett tőkében 315 frt, pénztári maradvány 8 frt 35 kr., összesen 423 frt 35 kr. Ha most ehhez hozzáadjuk a hátralékban maradt tagdíjakat 789 frttal, a társulat összes vagyona 1212 frt 35 kr-ra rúgna, mely összeg azonban az eszközöndő hátralékos tagdíjaknak apadásba hozatalával tetemesen változik.

Mint hogy pedig a bemutatott és átvizsgált számadások az átvizsgáló bizottság által hibátlanoknak és helyeseknek találtattak, a szokott felmentvény a pénztárnok múlt évi számadásaira nézve a közgyűlés által megadatni véleményeztetik.

2. A folyó évi költségvetésre nézve tekintetbe vévén, hogy az alapszabályok 9-ik §-a értelmében több társulati pártoló tag kilépett és többen elhaláloztak, az előirányzat a következő arányban ajánlatik megállapíttatni:

A bevétel:

100 tagnak rendes tagdíja	300 frt.
A hátralékokból beszedendő	100 „
Alapítványi kamat	5 „
Takarékpénztári kamat	16 „
Folyóiratokért	15 „

Összesen: 436 frt.

Ennek ellenében a kiadás megállapítandó volna:

Nyomatványi költsége	270 frt.
Posta a szétküldésre	20 „
Új butorzatra	20 „
Titkári átalány	50 „
Előre nem látható szükségletre	50 „

Összesen: 410 frt,

mely előirányzat megállapítás végett a társulat közgyűlése elé terjesztendő.

3. A társulati új tagok felvételére és kitörlésére nézve határoztatik:

Működő tagoknak felvételnek:

a) Gräff Nikáz, b) Fridrik Tamás, c) Gertinger Pál,
d) Kuzmiák Sándor, d) Érdujhelyi Menyhért.

Törlendők pedig az elhalt Pesty Frigyes tiszteletbeli és a szinte elhalt Dudás Ödön működő tagok nevei.

Mint hogy pedig a pártoló tagok sorából többen elhaltak, többen pedig az alapszabályok 9-ik §-a értelmében az idei, mint második ciklus végével a tagságról írásban vagy az átküldött társulati Évkönyv utolsó füzeté visszaütasítása által lemondva, a társulat kötelekéből kiléptek, a következő pártoló tagok azok jegyzékéből feltétlenül törlendők és netalántáni tagdíj hátralékaik apadásba hozandók:

1. Kertész Nándor 9 frt. 2. Jablonszky József 3 frt. 3. Mikovics Kálmán 12 frt. 4. Pfeiffer István 18 frt. 5. Lehoczky János 12 frt. 6. Balogh György 6 frt. 7. Fridrik Tamás — frt. 8. Antunovics József 18 frt. 9. Szalay József — frt. 10. Dimitrievics Milos — frt. 11. Solymosy Lajos — frt. 12. Rezsnyi Aurel — frt. 13. Carl Bálint 3 frt. 14. Gräff Nikáz 12 frt. 15. Markovics Sándor 9 frt. 16. Németh Mátyás 12 frt. 17. Székely Simon 6 frt. 18. Wilhelm Adolf 15 frt. 19. Latinovits Gyula 15 frt. 20. Schneider Károly 18 frt. 21. König Gábor 12 frt. 22. Jancsó Ödön 12 frt. 23. Széchényi Jenő 15 frt. 24. Geiger A. Mór 9 frt. 25. Káplán Antal 9 frt. Összesen 225 frt.

A nevezetteknek 225 frtot kitevő hátraléki összege leüttetvén a mult év végével fennlevő 789 frt tagdíj hátralékból marad az év folyamán beszédendő hátralék 564 frt, ezen összeghez hozzáadva a mult évi pénztári maradékot 423 frt 35 krrel, a társulatnak ez évrei cselekvő vagyona 987 frt 35 kr.

Meghagyatik egyszersmind a pénztárnoknak, hogy a fennebbi 225 frt tagdíj hátralékot a jelen évben kiadásba, illetőleg apadásba helyezze.

Ezekon kívül a jövő 1890-ik évre a pártoló tagok sorából kitörlendők ugyan, de olykép, hogy tartoznak a terhükre eső tagdíj hátralékot három havi záros határidő alatt megtéríteni; ezeknek névsora a következő:

1. Mérei Ágoston 3 frt. 2. Prokesh Ignácz 3 frt. 3. Schossberger József 3 frt. 4. Esztergami Sándor 3 frt. 5. Bernheim Samu 9 frt 6: Korosi János 3 frt. 7. Löbl Zsigmond 6 frt. 8. Tones Gusztáv 6 frt. 9. Tóth Lajos 18 frt. 10. Szűts Lajos 15 frt. Az utóbbi kettő az év végéig.

Ezekre nézve meghagyatik a pénztárnoknak, hogy a nevezettek hátralékaikat záros határidő alatt bekövetelje.

Az utolsó Évkönyvi füzetet visszatartások vagy a hátralék beküldését megtagadók közül egyszerűen a fizetésre felhivandók anélkül, hogy tagságuk töröltetne:

1. A szabadkai izr. község 6 frt, 2. A temerini olvasóköri 12 frt, 3. Kolozsvári Sándor 12 frt, 4. Ráics Miklós 12 frt, 5. Ujvidéki kaszinó 3 frt, mert állítólagos előbbi kilépésüket nem bizonyították és a tagsági aláírásit ívet nemesak aláírták, de az Évkönyv minden füzetét kézhez is vették.

Végül a következők, mint pártoló tagok a névjegyzékből ugyan kitörlendők, de tartoznak hátralékaikat három hó alatt annál bizonyosabban megtéríteni és a pénztárnokhoz beküldeni, mert különben a társulati alapszabályoknak 9. és 16. §§-ai alapján az esedékes tagdíj hátralék pör útján fog behajtatni. Ugymint:

1. Antunovics Mátyás kitörlendő, de 15 frt hátralékot a fen-

nebbi határozat értelmében megtéríteni tartozik, mert az aláírási ívet aláírta és az Évkönyv füzetait 5 éven át elfogadta vagy a netalán kimaradtakat nem reklamáta.

2. Birkás Gyula törlendő ugyan, de 15 frt hátralékát hasonló okból, hasonló feltétellel megfizetni tartozik.

3. Bittermann József törlendő, de 15 frtot tartozik hasonló megfizetni, mert az ívet aláírta, szabályszerint ki nem lépett, a füzeteket pedig megtartotta.

4. Nemkülönben Lang József jövőre törlendő, de mert az aláírási íven magát aláírta, a füzeteket a legutóbbi kivételével elfogadta, 18 frt hátralékot a határozat értelmében megtéríteni tartozik.

5. Ugyazinté Pertics Mihály jövőre törlendő, de 15 frtnyi hátralékot a határozat értelmében megtéríteni tartozik, mert az ívet aláírta, eddig törlesztését nem kérte és a füzeteket elfogadta.

6. Hasonlag törlendők a jövő 1890-ik évre, Szalay Károly, 7. Ábrahám Mihály. 8. Harlekovies Gyula és egyenkint mind hárman 9 frt hátralékot megtéríteni tartoznak, különbeni beperlés mellett, mert szinte az ívet aláírták, eddig ki nem léptek és a küldött Évkönyv füzetait elfogadták.

9. Végre Zittl Róbert az 1890-ik évi jegyzékből törlendő, de tartozik 12 frt tagdíj hátralékát lefizetni, mert az ívet aláírta, eddig ki nem lépett és a füzeteket elfogadta.

Miről mind a 9 fennevezett tag a titkár útján értesítendő.

Mindezek alapján az előbbi évi 156 pártoló tagból 45 tag töröltetni rendeltetvén, marad ezen évre a régiekből 111 pártoló tag.

Ellenben Városy Gyula és Bende József kalocsai kanonokok és apátok, úgy Latinovics Géza magukat a pártoló tagok sorába felvétetni óhajtván, a választmány a társulatba belépésüket örömmel fogadja és mindhármát a pártoló tagok sorába iktatja, egyszersmind az utóbbi által az előbbi Évkönyvek füzetéért beküldött 15 frt az ülésben a pénztárnoknak bevételbe vétel végett átadatott. Miről mindhárman külön úton is értesítendő. Számba vévén tehát az újból felvett és kitörölt tagokat, van a társulatnak 2 alapító, 2 tiszteletbeli, 28 működő és 114 pártoló, összesen tehát 146 tagja.

4. A közgyűlés határideje meghatározására nézve:

Tekintve, hogy a múlt 1889-ik évvel a harmadik évfolyam végét éri és így a tisztujtás ideje bekövetkezett, a közgyűlés határnapjára nézve, mely alkalommal a tisztujtás is megtartandó, annak határidejéül jövő június hó eleje tüzetik ki, a napnak tüzetes meghatározása pedig elnök úrra bízatik, ki azt a titkárság útján közzéteendi.

5. A titkár jelenti, hogy Berényi Dániel apát és bajai plébános úr

szíves volt Grassalkovics Antal grófnak nálalevő életnagyságú arcképét a társulatnak díjmentesen átengedni.

Melyért a nagyontisztelendő apát-plébános úrnak a választmány részéről köszönet nyilvánítandó, a titkárnak kötelességül tétetvén a kép elhozatala és elhelyezése iránt gondoskodni.

6. A beküldött dolgozatok és értekezletekre nézve határoztatik:

Hogy Jung Ferenc működő tag monografiájának, úgy dr. Dudás Gyula értekezetének a „Tiszavidék őskoráról“, valamint Grosschmid Gábor művének a „Vármegye címereiről“ felolvasása a közgyűlésre halasztasson, azonban addig is a most nyomtatás alatt levő Évkönyv első füzetében, mennyire a szükség megkívánja, felhasználtassanak.

7. Minthogy a dolgozatok a működő tagok részéről gyéren érkeznek be: Nehogy az Évkönyv füzeteinek kiadása fenakadjon, a társulati titkár megbizatik a működő tagokat újabb értekezletek és dolgozatok mielőbbi beküldésére felhívni.

8. Iványi István, dr. Dudás Gyula és Grosschmid Gábor, mint a vármegye monografiája megírása módozatának tervezetére kiküldött alválasztmány beterjeszti részletes tervezetét, a monografia írása, szerkesztése és költségeit illetőleg.

A bemutatott véleményes jelentése az alválasztmánynak, a kidolgozott tervezettel együtt felolvastatván, az minden irányban helyesnek találtatott és a választmány által is elfogadtatott, azért is az 1885-ik évi 10593-ik sz. a. felhívás következtében, a felhívó alispán úrnak azon kérelemmel benyújtandó, hogy a kidolgozott tervezetet maga részéről is elfogadván a vármegye közönségének mutassa be és hathatós pártfogása mellett elfogadásra ajánlván, annak mielőbbi létesítését eszközölje ki.

9. Budapest város tanácsa átküldi az általa kiadott „Budapest régi-ségei“ című fényesen kiállított mű első füzetét:

A főváros tanácsának a társulat iránti figyelemért köszönő átirat küldendő. Felolvasás után jóváhagyatva aláíratott.

Grosschmid Gábor
társulati titkár.

Vármegyei monografia ügyében.

A kiküldött alválasztmánynak jelentése, a társulat választmányához a millenium ünneplésére megírandó vármegyei monografia ügyében.

Tisztelt társulati választmány!

Megyénk alispánja, Schmausz Endre úr ő nagysága még 1885-ik évi 10593-ik alispáni szám alatt a vármegyei történelmi társulat elnökségéhez a következő felhívást intézte:

„Bács-Bodrogh vármegye közönsége a f. é. ápril 28-án tartott törvényhatósági közgyűlésében engem az iránt bízván meg, hogy a megye monografiájának elkészíttetése iránti módozatokról neki előterjesztést tegyek, azon feltevésben, hogy a megyei történelmi társulat engem ezen feladatom teljesítésében készségesen támogatand, oly kérelemmel járulok a megyei történelmi társulat — mint az idevonatkozó előterjesztésem előkészítésére első sorban hivatott megyei szakegylet, miszerint egyik legközelebbi választmányi ülésében ezen megkeresésemet érdemleges tárgyalás alá venni s annak alapján a monografia megíratásának, saját felfogása szerinti módozata, a monografia programja és az azzal járó tiszteletdíj és egyéb kiadások iránti véleményes javaslatát velem további eljárás céljából mielőbb közölni szíveskedjék.“

Ezen felhívás következtében többen voltak, kik a monografia megírására nézve a társulat kebeléből egyénileg nyilatkoztak, mert a társulat kebeléből e célra kiküldött Czirfusz Ferenc, Iványi István és Steltzer Frigyesből álló választmány sohasem ült össze és így együttesen nem nyilatkozott. Ezen vélemények között mindenesetre legbehatóbb Iványi Istvánnak ugyanazon 1885-ik évi szeptember 12-én nyilvánított egyéni véleménye, mely a társulat I-ső Évkönyvének III—IV. füzetében meg is jelent, ezen tervezetet a nyilatkozó ugyanazon évi szeptember 26-án Szabadkán tartott társulati közgyűlés alkalmával nemcsak kibővítette, de részletezte is. Ezen véleményes tervezeten kívül, nyilatkozott még Pozsonyi Béla választmányi tag, de különösen csak Czirfusz Ferenc választmányi tag adott konkrét és részletes tervezetet, mely nemcsak a II-ik évi Évkönyv I-ső füzetében, de a „Bácskának“ azon évi 25-ik számában is megjelent és általában kevés változással Iványi tervezetét elfogadta.

Ezen tervezetek megjelenése után már öt egész év folyt le anélkül, hogy a monografia egy lépést is haladt volna előre, sőt a nyilatkozott egyes vélemények tárgyalás alá sem kerültek.

Végre alispán úr, úgy is mint a történelmi társulat elnöke, az ügyet véglegezni óhajtván, a mult hóban újból felszólította a társulat választmányát, hogy akár a már megjelent vélemények alapján, akár önállólág a monografia módozatát, illetőleg az első felhívásban foglalt pontokra nézve, egy újabb részletes tervezetet készítvén, azt a választmány útján a társulat elnökének mielőbb mutassa be.

Ezen második felhívás következtében Iványi István alelnök elnöklete alatt dr. Dudás Gyula és Grosschmid Gábor társulati titkár a választmány részéről megbízattak, hogy a monografia mikénti megírásának részletes tervét a fennebbiek alapján újonnan elkészítvén, azt a választmánynak mutassák be.

Alólirottak áthatva feladatuk nehézsége öntudatával, de egyszersmind szem előtt tartván annak fontosságát is, a már fennlevő véleményes javaslatok áttanulmányozása után, a következő fő elvekben állapodtak meg:

1-ör. A monografia a vármegyének nemcsak történeti multját, de főleg jelenét karolja fel, hogy az minden időre hű képe legyen a mostani kornak, de egyszersmind maradandó emléke a mult időknek is.

2-or. Hogy annak megírása ne egyszerre, de szakonként több szakértő írora bizassék, kívánatos azonban, hogy az írók mennyire lehetséges vármegyebeliek legyenek, első sorban a társulat tagjai, akik több éven át már foglalkoznak megyénk multjával és jelenével.

3-or. A fejezetek száma és tartalmának meghatározása a szerkesztő választmánynak feladata és a szerkesztés alatt is változtatható, mert a fő feladat a korhoz, valamint vármegyénkhez méltó művet létesíteni.

Ezen alapelveken kidolgozott részletes tervezetünket, mely nemcsak a megírásra és szerkesztésre, de a vállalat pénzügyi részére is kiterjed, van szerencsénk a tisztelt választmánynak azon kéréssel bemutatni, hogy azt tárgyalás alá vevén, saját véleménye kíséretében vármegyénk alispánjának bemutatni szíveskedjék.

Zomborban, 1890-ik évi március 30-ik napján.

Tisztelettel

Iványi István, *Grosschmid Gábor,*
alelnök. titkár.

Dr. Dudás Gyula,
társ. r. tag.

Jegyzőkönyv.

Felvétetett 1890-ik évi május 31-én Bács-Bodrogh vármegye történelmi és régészeti társulata részéről, a zombori vármegye palotájában létező társulati helyiségben tartott közgyűlés alkalmával, Schmausz Endre társulati elnök előlülése alatt Iványi István alelnök, Czirfusz Ferenc, dr. Dudás Gyula, Gräff Nikáz, dr. Lovászy Márton, Kuzmiák Sándor, Mihályi János, Pozsonyi Béla társulati tagok, úgy Bittermann Nándor pénztárnok és Grosschmid Gábor titkár jelenlétében.

1. Az előlülő elnök, Schmausz Endre, üdvözlőlvén az egybegyűlt társulati tagokat, mindenek előtt felhívja a társulati titkárt, évi jelentése felolvasására.

Ennek felolvasása után a jelentés tudomásul vétetett, és annak kapcsában az egybegyűlt közgyűlés tartozó kötelességének ismeri, néhai Pesty

Frigyes a társulat tiszteletbeli, úgy néhai Dudás Ödön a társulat működő tagjai elhunytá felett sajnálatát kifejezni, egyszersmind az elsőnek az országos, különösen pedig Dél-Magyarország, a másodiknak vármegyénk történelmi terén szerzett érdemeik méltánylása és elismerésének jegyzőkönyvileg kifejezést adni, és emléküket a társulat részéről is ez úton megörökíteni.

2. Tárgyalás alá vétetett a társulat választmánya által f. évi ápril 9-én tartott ülésének jegyzőkönyve.

A választmány bemutatván Bittermann Nándor pénztárosnak a mult 1889-ik évre készített számadását, mely szerint az évi összes jövedelem kitett 335 frt 35 krt, a kiadás pedig 439 frt 64 krt, a pénztári maradék ennek folytán az idei bevételhez hozzá adván a tavali pénztári maradékok 423 frt 35 kr. Minthogy továbbá a választmány rendeletére a mult 1889-ik évi 789 frt hátralékos tagdíjak az ez alkalommal eszközölt törlések által 564 frtra leolvaadtak, a társulat összes cselekvő vagyona, a folyó év kezdetén, a jelentés szerint 987 frt.

Mely számadás a számvizsgáló bizottság által helyesnek és hibátlanul találtatván, a választmány ajánlata alapján a szokott felmentvény a mult 1889-ik évi számadásokra nézve Bittermann Nándor pénztárosnak kiadatik.

A választmány további eljárása a társulati tagok felvétele és törlesztése nézve, mely szerint a pártoló tagok sorából 25 tag feltétlenül töröltetni, 19 pártoló tag pedig csak a hátralékban levő tagdíjak megtérítésének feltétele mellett a tagok sorából töröltetni rendeltetnek; ennek ellenében a működő tagok sorába 5, a pártoló tagok sorába pedig 3 új tag vétetett fel, minek folytán a társulatnak jelenleg 2 alapító, 28 működő, 2 tiszteletbeli és 114 pártoló, összesen 146 tagja van, tudtul vétetett.

3. Tekintve, hogy az alapszabályok 23. §-a értelmében, minden 3 év lefolyta után tisztújításnak helye van, az összes eddigi tisztviselők hivatalaikat letették, melyre Grossechmid Gábor korelnök az elnöki széket elfoglalván:

Az eddigi elnök közéljenzés között elnöknek újból megválasztott, ki is megköszönve az egyhangúlag nyilatkozó bizalmat, elnöki székét ismét elfoglalta, mire közfelkiáltás útján megválasztattak: alelnökül Iványi István, ügyésznek dr. Grüner Samu, szertárosnak Schwerer János, választmányi tagokul: Balla Pál, Bittermann Nándor, dr. Boromisza Tibor, Czirfusz Ferenc, Dömötör Pál, Eigl József, Frankl István, Fridrik Tamás, Gräff Nikáz, Haverda Mátyás, Karácsosny Gyula, Koch József, Kozma László, Kuzmiák Sándor, dr. Lovászy Márton, Melkay György, Mihályi János, dr. Molnár István Lajos, Schlagger Gyula, dr. Schuller Simon, dr. Sztojkovics Péter, dr. Thim József, Tormásy Gábor és Városy Tivadar.

Első titkárnak: Grosschmid Gábor, második titkárnak: dr. Dudás Gyula. Számvizsgálóknak: Czirfusz Ferenc és Mihályi János. Jegyzőkönyv hitelesítőknak: Gräfl Nikáz, dr. Lovászy Márton egyhangulag szinte újból megválasztattak.

Végül Bittermann Nándor pénztáros, előadván, hogy számos teendői nem engedik, hogy pénztárnoki hivatalát továbbra is a társulat megelégedésére viselje, lemondása eddigi buzgólkodása elismerése mellett elfogadtatott és helyébe Pozsonyi Béla társulati pénztárnoknak hasonlólag egyhangulag megválasztatott.

4. A választmány javaslata és tervezete az 1890-ik évi költségvetési előirányzatnak megállapítására nézve.

A választmány javaslata elfogadtatik és a költségvetés előirányzata a következőkép állapittatik meg:

A bevétel a folyó évre 436 frt, és pedig:

Rendes tagdíj fejében	300 frt.
A hátralékos tagdíjból	100 frt.
Alapítványi kamat	5 frt.
Takarékpénztári kamat	16 frt.
Folyóiratokért	15 frt.

Összesen 436 frt.

Ennek ellenében a kiadás összege a folyó évre 410 frt, és pedig;

Nyomatási költség	270 frt.
Pósta a szétküldésre	20 frt.
Új bútorzatra	20 frt.
Titkári átalány	50 frt.
Előre nem látott költség	50 frt.

Összesen 410 frt,

mely előirányzatról az illetők értesítendők.

5. Iványi István azon jelentésére, hogy magán értesítés szerint több község idegen hangzású nevét magyarosítani kívánja, különösen Petrovorszellő községe hír szerint eddigi nevét Csikszegre változtatni kívánja, indítványát oda irányozza, hogy a társulat a községnek alkalmasabb, a körülményeknek inkább megfelelő helynév választást ajánljon.

Minthogy Petrovorszellő helyneve változtatása mindaddig hivatalosan nem kéretett, a társulat csak ajánlatkép léphet közbe, azért is a titkár megbízatik, hogy Petrovorszellő községnek, a régi történelmi helynevekre figyelmeztetése mellett, a társulat nevében, az elnökség útján, alkalmasabb helynév választását ajánlja.

6. Berényi Dániel apát-plébános, Kuzmiák Sándor keresztúri tanítónak, Bittermann Nándor pénztárnoknak, különösen Budapest város tanácsának: Adományaikért köszönő elismervény küldendő.

7. A beérkezett művek és értekezletekből a következők olvastattak fel: Erdujhelyi Menyhértnek dolgozata Ujvidék város közművelődési történetéből, Iványi Istvánnak ismertetése Zombor város multjáról és jövedelmeiről, Grosschmid Gábor titkár értekezlete „A bulkeszi árpádkori leletről“, végre Sziebenburger Károly ismertetése a moholi zavargásról 1848. évben. Mindezen dolgozatok köztetszés nyilvánítás után, az utolsó moholi cikk kivételével, az évkönyvbe felvételni rendeltettek.

8. A választmánynak a vármegye monografiájára nézve tett intézkedése illetőleg ajánlata a közgyűlésben felolvastatván:

Az helyeselve vétetett tudomásul, és a megírási módozat tervezete, valamint a költségvetési előirányzat mielőbb az ez iránt megkereső vármegyei alispán úrhoz áttételni rendeltetik.

9. A társulat titkárja bemutatja a társulati tagoknak kijavított, újból készült névjegyzékét.

A tagoknak bemutatott újonnan készült névjegyzéke a társulat évkönyvében kinyomatni, és a társulat pénztárnokának használat végett kiadatni rendeltetik.

Felolvasás után jóváhagyatva aláíratott.

Grosschmid Gábor,

társulati titkár.

Titkári jelentés 1889-ik évről.

Tisztelt közgyűlés!

A lefolyt 1889-ik év, mint a vármegye történelmi társulata létezésének hatodik éve és második három évi ciklusának befejezése, rendes körülmények között folyt le, habár tagjainak száma, valamint pénztári állapota jelentékeny változást szenvedett.

Ugyanis többen a társulati tagokból elhalván vagy elköltöztvén, de főleg, mert számosan a pártoló tagok közül, az alapszabályok 9-ik §-a alapján a társulat kötelékéből kiléptek, a régi pártoló tagok száma 145-ről 111-re olvadt le, ellenben csak hárommal szaporodott és így jelen 114. A tiszteletbeli tagok közül Pesty Frigyes, a működő tagok közül pedig Dudás Ödön elhalván, azoknak száma kettővel fogyott ugyan, de öttel szaporodott és így maradt a társulatnak 2 alapító, 28 működő, 141 pártoló és 2 tiszteletbeli, összesen 146 tagja.

Ugyanis a f. é. ápril hó 19-ik napján tartott választmány határozata folytán feltétlenül törültetett 25 pártoló tag és díjaik 225 frt apadásba hozattott.

Törültetett még ezenfelül 10 pártoló tag oly feltétellel, hogy tagdíj hátralékaikkal tartozásban maradnak és azt záros határidő alatt lefizetni tartoznak.

Továbbá egyszerűen a hátralék lefizetésére felszólítani határoztatott 6 pártoló tag.

Végül a pártoló tagok jegyzékéből kitorültetett még más 9 tag és pedig oly feltétellel, hogy tagdíj hátralékaikat három hó alatt annál bizonyosabban a pénztárnokhoz beküldeni tartoznak, mert különben a társulati alapszabályok 9. és 16. §§-ai alapján hátralékban létező tartozásaik a kikötött bíróság útján fognak behajtatni.

A társulat vagyoni állapota, a pártoló tagok törlése és a behajthatlan hátralékos díjak apadásba hozatala által tetemesen csökkent és így a következő:

Az 1888-ik évi pénztári 527 frt maradványhoz hozzáadván az utolsó 1889-ik évi bevételt 335 frt 35 krral, a társulatnak eselekvő állapota a mult év végével 862 frt 99 krra emelkedett, ebből levonva az évi kiadást 439 frt 64 krt, maradt a mult év végével a társulat pénztárában 423 frt 35 kr., mely összeg a zombori takarékpénztárban elhelyezve kellő biztosságban őriztetik.

Ha most ezen összeghez hozzáadjuk az év végével fennlevő tagdíj hátralékot 789 frttal, a két összeg kitenne 1212 frt 35 krt; minthogy azonban a tagok törlése következtében a fenti tagdíj hátralékos összegéből 225 frt apadásba hozatni rendeltetett, a tagdíjak hátraléka 564 frtra szállott le és így a társulat tényleges vagyona jelen 987 frtra olvadt le.

Mi illeti a bevételek és kiadásoknak a folyó 1890-ik évrei előirányzatát, azok a választmány által következőkép javasoltatnak megállapíttatni:

Bevétel a folyó 1890-ik évre 436 frt.

Ennek ellenében kiadás 410 frt.

Ha a társulat szellemi hatását és működési beléletét tekintetbe vesszük, be kell vallanunk, hogy a vármegye nagy közönségében a történelem iránti érdeklődés korántsem kielégítő, ellenben annál hatályosabban nyilatkozik az egyesekben, akik szorgalommal és érdeklődéssel működnek a történelem, valamint a régészet terén.

A társulat méltán gyászolja az országos, valamint saját vármegyénk történelmi terén, Pesty Frigyes a magy. tud. Akadémia titkárának, társulatunk tiszteletbeli, valamint Dudás Ödön működő tagjainak elhunytát

mindketten megérdemlik, hogy róluk a társulat jegyzőkönyvileg megemlékezzék.

Ellenben Bende József és Városey Gyula kalocsai érseki káptalan kanonokjainak, valamint Latinovits Géza borsódi birtokosnak a pártoló tagok sorábai belépésük a társulatra nézve nemesak előnyösnek, de szellemileg is örvendetesnek ígérkezik.

Nagy érdeménnyül tekinthető, hogy a vármegye alispánja felhívására, az országos millenium ünneplésére megírandó vármegyei monografiára nézve, a társulat választmánya által kiküldött alváltmánya a megírás módzata részleteinek tervezetét kidolgozván, munkálatát a költség előirányzatával együtt a választmánynak bemutatta, egyszersmind annak a társulat egyes tagjai általi oly módoni megírását, hogy az hű képe legyen a vármegye jelenének, de egyszersmind maradandó emléke a mult időknek, magára válalta, mely tervezetet a választmány elfogadván, egészben mint részletben magáévá tette és azt, mint javaslatot a vármegye alispánjának azon kéréssel mutatja be, hogy azt a vármegye bizottságában hathatós közbenjárása segélyével érvényre juttatni sziveskedjék.

Ami a társulatnak gyűjteményi szaporodását illeti, mindenek előtt két történeti arcképet kell megemlítenem, ugyanis Podmanitzky József br. az egyesült Bács-Bodrogh vármegye volt első főispánja, úgy Grassalkovics Antal gróf Csongrád vármegye főispánja arcképeit, az első megyénk főispánja, Sándor Béla úr ideiglenesen őrzés végett, a másodikat Berényi Dániel bajai prépost-plébános szívességből engedte át a társulatnak.

Tetemesen szaporodott a társulatnak okmány- és egyéb iratok, valamint kézirati gyűjteménye, melyek jegyzékbe foglalva, a társulati leltárba felvették, úgy a könyvtár is, különösen Bittermann Nándor társulati tag és pénztárnok, a nyomdájában megjelent mindazon művek és nyomtatványok adományozása, valamint az idegen társulatok eserepéldányai beérkezése által. De efelett remény nyilott, hogy a társulat néhai idősb Rudics József báró hírneves könyvtárának legalább a megyét érintő részét a társulat könyvtára részére megnyerendi.

A régészet terén a mozgalom gyérebb volt és azért a gyűjtemény szaporodása is csekélyebb. A leletek között megemlítendő a bulkeszi téglák, véleményem szerint III. Béla király korából nevezetes felírással, melyeket ugyan a társulat részére megszerezni nem sikerült, de a Nemzeti Múzeum igazgatósága szívességéből nyert ábra által a társulat Évkönyvébe felvenni és ismertetni lehetett.

A régészeti téren megemlítendő még Thim Józsefnek küldeménye,

mely két római cserépkorsó töredékéből, két régi török lópatkóból és egy kisebb golyóból a zentai csataterőről áll.

De legfőbb figyelmet érdemelnek Kuzmiák Sándor tagtársunknak a társulat gyűjteménytárának adományozott régészeti tárgyai, melyek leginkább Keresztur község határában találtattak és melynek fő tárgyai prae-historikus cserép edények és töredékeik, bronz, ólom és réz darabok, diluvialis szarv és fogak, vannak közöttük többrendű régi gyűrűk, egy karperec és más dísz tárgyak, nemkülönben számos római és magyar ezüst és réz érme, ezen tárgyak leltározása és leírása most van folyamatban, azért jelen nem részletezhetők.

Általában meg kell emlékeznem azon különös szívesség és pártolásról, melyben a társulat, különösen a m. tud. Akadémia, a Nemzeti Muzeum igazgatósága, úgy a délmagyarországi muzeum és történelmi társulat részéről részesül.

Végül van szerencsém bemutatni a felolvasásra beérkezett műveket, ugyanis: Jung Ferenek Batináról (Kis-Köszegről) írt monografiáját, Iványi Istvánnak Zombor város és jövedelmeiről írt dolgozatát, alólirotnak a bulkeszi leletről írt értekezletét, végül Érdujhelyi Menyhértnek Ujvidék város művelődési történetéről írt cikkét.

Zomborban, 1890-ik évi május hó 31-ik napján.

Tisztelettel

Grosschmid Gábor,

társulati titkár.

Bács-Bodrogh vármegye történelmi és régészeti társulata tagjainak 1890-ik évi névsora.

Alapító tagok: 1. Balla Pál lakhelye Ujvidék. 2. Zichy Nep. János gróf l. Budapest. Tiszteletbeli tagok: 1. Oltoványi Pál l. Szeged. 2. Dr. Szentkláray Jenő l. Török-Beese. Működő tagok: 1. Balázs Imre l. Szabadka. 2. Bieber Gyula l. Zombor. 3. Csiries Izidor l. Karlovica. 4. Drescher Rezső l. Baja. 5. Dr. Donoszlovics Vilmos l. Zombor. 6. Dr. Dudás Gyula l. Zombor. 7. Erdélyi Gyula l. Baja. 8. Érdujhelyi Menyhért l. Ujvidék. 9. Frankl István l. Ujvidék. 10. Fridrik Tamás l. Ada. 11. Gräff Nikáz l. Zombor. 12. Gertinger Pál l. Zombor. 13. Grosschmid Gábor l. Zombor. 14. Hubert Hermann l. Szabadka. 15. Iványi István l. Szabadka. 16. Jung Ferenc l. Batina. 17. Dr. Kanyurszky György l. Budapest. 18. Kuzmiák Sándor l. Keresztur. 19. Dr. Lovászy Márton l. Zombor. 20. Dr. Molnár Gyula l. Zombor. 21. Dr. Molnár István Lajos l. Zombor. 22. Piuko-

vics Ödön l. Budapest. 23. Pozsonyi Béla l. Zombor. 24. Schwerer János l. Zombor. 25. Stelzer Frigyes l. Kiszács. 26. Szieben-burger Károly l. Szabadka. 27. Tormásy Gábor l. Katymár. 28. Városhy Tivadar l. Zombor. **P á r t o l ó t a g o k :** 1. Ada község l. Ada. 2. Dr. Alföldy Gedeon l. Zombor. 3. Armbruszt Péter l. Uj-Palánka. 4. Arnold Antal l. Almás. 5. Barthal József l. Zombor. 6. Bartl Antal l. N.-Palánka. 7. Bende Imre püspök l. Beszterce-Bánya. 8. Bende József apát-kanonok l. Kalocsa. 9. Breszlauer Lipót l. N.-Palánka. 10. Bittermann Nándor l. Zombor. 11. Boromisza János l. Zenta. 12. Boromisza Tibor apát l. Jankovác. 13. Blumenthal János l. Zombor. 14. Csarsch Károly l. Uj-Palánka. 15. Dr. Csihás Benő l. Zombor. 16. Csiesáky Mihály l. Zombor. 17. Cziráky József l. Kis-Hegyes. 18. Czirfusz Ferenc l. Zombor. 19. Csupor Gyula l. N.-Palánka. 20. Dalmay József l. Zombor. 21. Deák Zsigmond l. Almás. 22. Dömötör Pál l. Zombor. 23. Dudás Lajos l. Zenta. 24. Dr. Eremin György l. N.-Palánka. 25. Eigl József l. Uj-Futak. 26. Fischer Nándor l. Gajdobra. 27. Dr. Fleischer Simon l. Zsablya. 28. Fratricsevics János l. Hegyes. 29. Gruics János l. Szilbás. 30. Dr. Grüner Samu l. Zombor. 31. Gombos Gábor l. Zenta. 32. Dr. Guln György l. Szabadka. 33. Gyorgyovánszky György l. Zombor. 34. Gimnáziumi könyvtár l. Szabadka. 35. Gimnáziumi ifjúsági könyvtár l. Szabadka. 36. Harlekovics Károly l. N.-Palánka. 37. Haverda Mátyás l. Szabadka. 38. Dr. Hipp Antal l. Uj-Palánka. 39. Dr. Holländer Adolf l. Jankovác. 40. Hoffmann Amália l. Szabadka. 41. Izraelita hitközség l. Szabadka. 42. Jankováci Olvasókör l. Jankovác. 43. Dr. Kameniczky Sándor l. Ujvidék. 44. Karácsony Gyula l. Zombor. 45. Kármán József l. Uj-Verbász. 46. Krappenheim József l. Veprovác. 47. Kelemen János l. Ada. 48. Keszler Mátyás l. Bajsa. 49. Kleiner Adolf l. Hajós. 50. Kiss Ábel l. Kis-Hegyes. 51. Kiskéri olvasó-egylet l. Kiskér. 52. Koch József l. Kiskér. 53. Kolozsváry Sándor l. Ujvidék. 54. Kovacevics István l. Ó-Futak. 55. Kovalszky Lajos l. Uj-Verbász. 56. Korosy Emil l. Szabadka. 57. Kozma László l. Zombor. 58. Lajtay János l. Ó-Kér. 59. Lakatos Péter l. Temerin. 60. Latinovics Ernő l. Borsód. 61. Latinovics Géza l. Borsód. 62. Lukácsévics István l. Zenta. 63. Mallin Károly l. Obrovác. 64. Mánics Péter l. Szabadka. 65. Matkovics Lajos l. Zenta. 66. Melkay György l. Szabadka. 67. Mihajlovics Miklós l. Zombor. 68. Mihályi János l. Zombor. 69. Mirkovics Lyubomir l. Kulpin. 70. Mokry Dezső l. Kula. 71. Müller Béla l. Hódságh. 72. Nagy István l. N.-Palánka. 73. Nikolics György l. Zombor. 74. Nemzeti kaszinó l. Szabadka. 75. Ó-Morovica község l. Ó-Morovica. 76. Pap Antal l. Zenta. 77. Pártos Gyula l. Budapest. 78. Dr. Pavlovics Simon l. Zombor. 79. Payerle János l. Bulkesz. 80. Polgári kör l.

Temerin. 81. Raics Miklós l. Zsabya. 82. Dr. Rátay József l. Zombor. 83. Rohonyi Gyula l. Ujvidék. 84. Rónay István l. P.-Szt-Iván. 85. Sándor Béla l. Zombor. 86. Schlagger Gyula l. Zombor. 87. Schmausz Endre l. Zombor. 88. Schenk Antal l. Ada. 89. Schneeberger János l. Uj-Verbász. 90. Sigmond Göntér l. Ó-Soóvé. 91. Sigmond Gyula l. Piros. 92. Dr. Spitzer Mór l. Zombor. 93. Dr. Schuller Simon l. Zombor. 94. Széchényi József l. Zombor. 95. Szegfü György l. Zenta. 96. Szemző Gyula l. Zombor. 97. Szemző Mátyás l. Kulpin. 98. Szilágyi Mór l. Zombor. 99. Sztankovics Miklós l. Szeged. 100. Dr. Sztokovics Péter l. Zombor. 101. Tessényi István l. Bulkesz. 102. Tipka Antal l. Szabadka. 103. Ujvidéki kaszinó. l. Ujvidék. 104. Ujvidéki magy. főgimnázium l. Ujvidék. 105. Ujvidéki magy. olvasóköri l. Ujvidék. 106. Ujvidéki állami polgári leánytanoda l. Ujvidék. 107. Ujvidéki ifjúsági könyvtár l. Ujvidék. 108. Ujvidéki ipariskola l. Ujvidék. 109. Válics János l. Madaras. 110. Városház Gyula l. Kalocsa. 111. Vojnics Dániel l. Szabadka. 112. Vojnics Imre l. Szabadka. 113. Vujevics Zakár l. Zombor. 114. Dr. Zomboresevics Vince l. Szabadka. Összevonás: Alapító tag 2. Tiszteletbeli tag 2. Működő tag 28. Pártoló tag 114. Összesen 146.

Zombor, 1890. május 31.

Grosschmid Gábor,
titkár.

Bács-Bodrogh vármegye történelmének irodalma.

I. Térképek és helységek jegyzéke.

(Folytatás).

8. A Bács-Bodrogh vm. helynevek restaurációja érdekében. Radics György. — B.-Bodr. évn. folyóirat I. 155—160. lap.

9. A helynevek restaurációjához. Dudás Ödön. — Ugyanott II. évf. 41—44. lap.

10. Bácskai helynevek (a restaurációra vonatkozólag). Steltzer Frigyes. — Szabadkai Ellenőr 1880. évf. 70 és 72. számában; Ujvidék 1880. évf. 37—38. sz. és a Bácskában is.

11. A régi puszták. — B.-Bodrogh évn. foly. I. 51. és 188. lapján (kis névsor; — vedd össze: Szabadka és Vidéke 1880. évf. 32. számát).

12. Egy Bodrogh vm. régi okmány. Iványi István. — Szabadka és Vidéke 1878. évf. 65. szám és B.-Bodr. évn. foly. I. 171. lapján. (Egy 1364. évi okmány bemutatása).

13. Régi határjárás Bodroghban. Iványi István. — Szab. és Vidéke 1878. évf. 83. és 1879. évf. 1. sz. (Egy 1384. évi okm. bemutatása).

II. Térképek.

1. Az urbarium behozatala alkalmával Bács-Bodrogh vármegyének igen esekély kivétellel majdnem minden községe felmérettet, ez történt 1770-től egész 1790-ik évig, ezen térképek jelen, az illető úrbéri periratoknál, az illető törvényszékeknek irattárában felfalálhatók. Sajnos, hogy akkoriban a pusztai birtokok területe igen kivételesen méretett fel.

2. Ezek után jönnek az úrbéri szabályozásokhoz készített térképek, melyek részint a közlegelők elkülönítéséhez, de leginkább a határok tagosításáról készültek, és legtöbbnyire lánccali felmérés után igen pontosak, ezek 1855-ik évtől kezdve a legutolsó évekig készültek, és szinte az illetékes kir. törvényszékek levél- és pertáraiban felfalálhatók.

3. A Duna és Tisza térképei, melyek még gróf Széchenyi István idejétől, 1825-ik évtől, egész a legutolsó időkg folyton nagyon tüzetesen vétetnek fel, és a változások, szabályozások vagy töltések elkészülése szerint kijavítatnak, ezek nemcsak a közlekedési miniszterium levéltárában, de a folyam-mérnököknél is megtekinthetők. Ezekhez tartoznak a régi Ferenc-esatornának különböző időszakokban, úgy az új Thúr-esatornának az utóbbi időben készült térképei, melyek ismét a csatornai igazgatóság irattárában találhatók.

4. A hitellekkönyvek felvételei 1850—1860-ik évekből, ezek gyakran csak helyszínelési tökéletben térképek és a területről nem szavatolnak.

5. A kataszteri felmérések, ezek a legpontosabbak, és a területek térmenyiségét a legkisebb parcelláig kimutatják, ha szinte a tulajdonjogot illetőleg nem mindig megbízhatók.

6. A belvizek levezetéséről a kulturmérnökök által készített igen részletes térképek az 1880-as évekből, melyek a vármegye közigazgatási irattárában tekinthetők meg.

7. Bács-Bodrogh vármegye térképe, tervezte Gönczy Pál, Budapest, 1886. Ismertette Scherer Sándor Bácska 1886. évf. 29.

8. Bács-Bodrogh vármegye a térképeken. Tört. évk. IV. évf. 103. és a helynévtár I-ső köt. végén.

III. Régi térképek.

1. Legrégibb térképe a vármegyének, melyet Koberger Antal Norinbergában 1493-ik évben a Liber Chronicorumban (Sebaldus Schreier és Sebastian Kammermeisteről) kiadott.

2. Utánna következik Bakács Tamás titkára Lázár által készített térkép, melyet Cuspinianus János 1528-ik évben I-ső Ferdinand király számára Jugolstadtban kiadott.

3. A tudós Lázius Volfgangus szinte készített egy térképet 1556-ik

évben, mely Ortelin Abrahamnak „Theatrum orbis terrarum“ című munkájában jelent meg.

4. Bécsben az Ambrási gyűjteményben van egy kis porcellánra rajzolt térkép 1566-ik évből.

5. Sambucus János térképe 1579-ik évből, mely szinte a „Theatrum orbis terrarumban“ található.

6. Van még egy másik térkép 1596-ik évből, melyet Weinwurm Antal újabb időben közzétett.

7. Endtner Mártonnak Norinbergában 1684-ik évben nyomtatott térképe.

8. Krekvicz Györgynek 1685-ik évbeni és

9. Vols Ernőnek 1659. évi térképei.

10. A török hódoltság utáni időben első alapos térkép az olasz tudós tábornok, Marsigli Alajos által rajzolt és 1727-ik évben megjelent térképe.

11. Egy nagyfontosságú térkép készült a 17-ik század végén a török-határt képezett Tiszávali határjárásról

12. Ezután következnek a specialis térképek, különösen a kincstári uradalmakról, a Kis fivérek által készített Ferenc-esaternai térkép. Legnevezetesebb a Kovács-féle térkép 1762. évből, és számos más kisebb térkép.

IV. Régészet és ásások.

1. Bácskai régiségek I. Iványi István (Betűsorban az egyes helységek az ott talált régiségek felsorolásával). Bácska 1886. évf. 4. és 9. sz.

2. Bács-Bodrogh vármegye régészeti emlékei. Irta Dudás Gyula. Zenta 1886. Ismerteti Bácska 1886. évf. 12. sz. Bírálata: Archeologiai Értesítő Bpest 1886. évi VI. köt. 150 l.

3. Megyénk multja (Őskor ásátás, régiségek) Thim József 1887. évf. 76. sz. erre vonatkozik:

4. Bácskai régiségek. Dudás Gyulától Bácska 1887. évf. 88. sz.

5. A vármegyei régészet érdekében. Dudás Gyula Bácska 1882-ik évf. 46. sz.

6. A régészeti ásások érdekében. Dudás Gyula. Bácska 1886-ik évf. 27. sz.

7. Középkori romok Zentán. Dudás Gyula. 1886. évf. 40. sz.

8. Praehistorikus emlékek Zentán. Dudás Gyula. Tört. társ. Évkönyv II. évf. 161. l.

9. Zentai régiségek. Dudás Gyula. Archeologiai Értesítő 1885. V. k. 128., 361., 374. l.

10. A zentai muzeumról. Dudás Gyula. Szegedi Híradó 1887. évf. 44-ik sz.

11. Régészeti leletek. Grossechmid Gábor. Tört. társ. Évkönyv IV. évf. 75. l., V. évf. 75. l.

12. Bács vármegyében talált római érmek. Bácska 1889. évf. 42. sz.

13. Adalékok Bácska hajdanához. Steltzer Frigyes. Bácska 1889. évf. 54. sz. Ujvidék 1882. évf. 2—12.

14. Őskori maradványok a Duna-Tisza között. Gyárfás István. Századok 1869. évf. 305. l.

15. Vidékünk őskora és a szabadkai régiségek. Iványi István. A szabadkai főgimnázium 1882²/₃. évi Évkönyve.

16. Bronzkori emlékek a Baecskaságon. Dudás Gyula. Tört. társ. Évkönyv IV. évf. 118. l.

17. A Vaskuton 1868. évi június 12—15-én eszközölt ásatásokról felvett jegyzőkönyv. Dregán Péter és Czirfusz Ferenc. B-Bodrogh folyó év II. 91., úgy Ujvidék 1879. évf. 18. sz.

18. Vidékünk a rómaiak korában. Dudás Gyula. Tört. társ. Évkönyv IV. 14. l.

19. Adatok Bács vármegye történetéhez. Rohonyi Gyula. (A római sáncokról) Ujvidék 1879. évf. 33—34. sz. A római sáncokról. Lásd meg Gyárfás. A jász-kunok története I. 570., 573. Ujvidék 1889. 5. sz. Bács-Bodrogh évn. folyóirat I. 82. Szepesházi Merkwürdig. I. 885. Archeolog. ért. 1873. VII. 77. l.

20. A római sáncok. Dudás Gyula. B.-B. t. t. Évk. I. kötet 1. f.

21. A római sáncok. Dudás Gyula. B.-B. v. évk. I. k. 1. f. Bácska 1885. évf. 39. sz. Rónay Istvántól.

22. Dudás Gyula a Bácska 50. sz. mint nyílt szó Rónaihoz.

23. A római sáncok. Rohonyi Gyula. B.-B. vm. t. t. Évkönyve I. k. 3—4. f. 3—14. l. ez ellen Dudás Gyula: Szabadkai Hírlap 1886. évf. 1. sz. melléklet.

24. A bácskai úgynevezett római sáncok. Fröhlich Róbert. Archeol. Értesítő VII. 1887.

25. A római sáncok kérdéséhez. Dudás Gyula. Bácska 1887. évf. 14. sz. Ujvidék 1887. évf. 11. sz. Fröhlich.

26. A római sáncok. Dr. Fröhlich Róbert. Pesti Nyiló 1887. 334. sz.

27. Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa. Dr. Ludwig Haynald von Emerich Henszlman 1873.

28. A bácsi várban 1870. évi aug. 13., szept. 26-án tett ásatások. Henszlman Imre. Arch. Értesítő 1870. évi III. k. 309. és IV. k. 2., 25., 49., 85. lapon.

Ennek kivonata az ásatásokról. Schematismus cleri Archidioecesis Colocensis. 1871.

29. Jelentés újabb ásatásokról. 1882. ap. május 7. Henszlman Imre Archeol. Ért. VII. k. több helyen Schem. Cleri 1873. évf. Közli még Dudás Ödön. Bács-Bodrogh évn. folyóirat 1878. I. k. 26—34.

30. A bácsi várban és Báth-Monostoron talált régi kövekről. Torma Károly. Archeol. Értesítő 1874. VIII. k. 136.

31. A Bulkeszi Emlék az árpádok idejéből. Bácska 1890. 36. sz. Archeologiai Értesítő 1890.

V. Egyes helyek története.

1. Vármegyénk régi térképe. Iványi István. — Ujvidék 1879. évf. 33—35, 37, 39. szám. (Nehány Bajavidéki régi helység: Báthmonostor, Szeremlye, Daut, Tóti, Lak, Tárnok. — Ennek folytatásául.)

2. Vármegyénk helynévtárához. Iványi István. — Ujvidék 1880. évf. 5, 8, 13, és 1881. évf. 20, 21, 26, 27. számában. (Az egyes helységek rövid tört. említései a legrégibb adatok nyomán, betűrendi sorban A. és B. összesen 76 hely).

3. Adorján, puszta, Bács vármegyében. Krauz Nándor. — Egyet. magy. encycl. I. 739. lapján.

4. Adatok Baja városának mult és jelen életéből. Czirfusz Ferenc. — A bajai nagy gymn. értesítője 185⁸/₉. tanévben. — V. ö. Fridrik Tamás eml. könyvét 154. lap.

5. Egy lap Baja sz. kir. város történetéből (a lökért megnyitása alkalmával). Dr. Margalits Ede. Baja 1875. (kis füzet).

6. A bajai főgymn. története. — A magy. orsz. kath. gymn. története, Mészáros Ferenc. Buda 1865. a 45—52. és 309. lapon. — Ezen gymnasium államosítása, Bandl János. — A bajai gymnasium értesítőjében 1868. évről.

7. Három eltűnt Bodrogh vmegyei hely. Dudás Ödön. — Századok 1871. évi 216. lapján. (Bodrog; Cobor-Szt-Mihály, Jánosi-ról; csekélység).

8. Bodrogh vár romjai (rajzzal). Donoszlovics Vilmos. — Bácska 1881. évf. 13. sz. mellékletén. Erre Steltzer a Bácska 15. számában, viszont Donoszlovics és Dudás a 17. sz., ismét Steltzer a 19. számában, és végre Donoszlovics a 22. számban közli nézeteit és ellenvéleményeit.

9. Bodrogh városa és váráról. Iványi István. — Századok 1881. évi 582—587. lap és Bácska 1881.

10. Bács hajdana. Steltzer Frigyes. — Bácska 1881. évf. 22. és

Ujvidék 23, 25. számában. (Főleg az épületekről szól). — V. ö. a várról Donoszlovics cikkét is: Bácska 22. sz. — V. ö. Fridrik T. könyvét 199. l.

11. A bácsi r. k. plébánia 100 éves emléke. Balog György bácsi plébános. Esztergom 1867. mint külön nyomat a Magyar Sion 5. évf.-ből. (A város multja és jelenje.)

12. Fructus laborum ad detegenda metropolitanae ecclesiae Bacsensis fundamenta, anno 1870. susceptorum. Emericus Henszlmann. — Schemat. cleri Adioec. Coloc. 1871. (A vár és ennek alaprajza.) Meg van magyarul is: Archaeol. Ertesítő III. és IV. köt. Ezen munkát folytatása magyarul I. Schemat. cleri Adioec. Coloc. 1873. évről 17—30. lap. Henszlmann Imrétől (Bács környékének rajzáról). E folytatást közli Dudás is: B.-Bodrogh évn. foly. 1878. évf. 26—34. lap.

14. Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa stb. Leipzig 1873. Henszlmanntól.

14. Francovilla és Francochorion (Kobil vidékéről, Zalán és Titel). Lözsardt Nándor. — Délmagy. tört. és régész. társ. Közlönye, Temesvárt 1875. I. köt. 127—139. lapján; (v. ö. Pesty, eltűnt vármegyék I. köt. 324, 415. I. és II. 151. lap).

15. Ó-Kanizsa tört. multja. Iványi István. — Zentai Figyelő 1880. évf. 3. sz. és Ujvidék 1880. évi 4. szám.

16. Két Bács vmegyei kastély (t. i. Rédl-é Kelebián és Latinovics-é Katymáron; képekkel). — Lásd: Magyarország képekben Nagy Miklós. Pest 1870. II. köt. 274. lapján.

17. Matheovics pusztá régibb birtokosai. Dudás Ödön. — B.-Bodrogh évn. foly. I. 104. lapján.

18. Pacsér történetéből. Dudás Ödön. — B.-Bodrogh stb. 1878. évf. 38—47. lap.

19. Rigica és környéke. Irta egy rigicai lakos. Baja 1862.

20. Temerin története. Dudás Ödön. — B.-Bodrogh évn. I. foly. 122—126. lap.

21. Adatok Titel történetéhez. Dudás Ödön. — B.-Bodrogh évn. f. I. 82—87. lap.

22. Titel mint prépostság, káptalan, hiteles hely és vár. Ivánfi Ede. — Délmagy. tört. s rég. társulat Közlönye 1877. Temesvár III. évfoly. 108—128. lap, több könyomatú táblával. — Ezen cikket közli Dudás is: B.-Bodr. évn. foly. II. köt. 1879. évi 3—15. és 49—63. lap.

23. Ujvidék hajdana. Steltzer Frigyes. — Ujvidék 1879. évi 41. sz.

24. Neusatz (Ujvidék, Neoplanta). Lásd: Merkwürdigkeiten des Kö-

nigreiches Ungarn, Szepesházi és Thiele. Kaschau 1825. I. köt. 185—187. lap. (E város rövid története.) — V. ö. Fridrik T. eml. könyvét 152. l.

25. Ujvidék sz. kir. város polgármesterének jelentése az 1879. évről. — Ujvidék 1880. évi 21—22. sz.

26. Ujvidék sz. kir. város népnevelési állapota 1879-ben. Czirfusz Ferenc (hivatalos jelentés). — Ujvidék 1880. évi 17. sz.

27. Az ujvidéki főgymn. új épületének leírása — A gymn. értes. 1878. évről.

28. Vajszka és Bogyán. Riboviez András. — B.-Bodrogh évn. foly. 1878. évf. 35—38. lap (e helyek multjáról).

29. Vaskuton 1868. jun. 12—15. eszközölt ásatásokról felvett jegyzőkönyv. Dregán Péter és Czirfusz Ferenc. — Ujvidék 1879. évi 18. szám és B.-Bodrogh évn. f. II. 91. lap.

30. Adatok Zenta történetéhez. Ivényi István. — Zentai Figyelő 1879. évf. 9—10. szám. — V. ö. Fridrik T. eml. könyvét 158. l.

31. Zentai ütközet. Irtá Ugróczy Ferenc kegyes iskolabeli pap. Szegeden 1816. (egy esataképpel). — Megismertette: B.-Bodrogh évn. foly. II. 33—41. lap.

32. Relations Diarium der grossen zwischen den kais. u. trük. Kriegswaffen den 11. Sept. unter dem Commando des Prinzen Eugenio unweit Zenta u. Klein-Canischa vorbeigegangenen Feldschlacht. Wien 1697. (4 folio lap a magy. nemz. muzeum könyvtárában.) — Ezen ütközetről több történetíró nyomán egy cikket láss: zentai városi gymnas. értesítője 1878. évről.

33. Zombor hajdana. Steltzer Frigyes. — Ujvidék 1880. évf. 14. sz. és Bácska 1880. évi 15. szám.

34. Zombor (városa rövid története). Lásd: Merkwürdigkeiten des Königr. Ungarn. Szepesházy u. Thiele. Kaschau 1825. II. köt. 210—213. lap. — V. ö. Fridrik Tamás fennemlített könyvét 138. lap.

35. Zombor sz. k. város szabadságlevele (magyar szövege). — Bácska 1881. évi 5—6. szám.

36. Zombor új templomának története. Zombor 1881. — Külön lenyomat a Bácskából.

37. A zombori államgimnázium felállítása. — A gymn. értesítőjében 1873. évről.

38. Egy fordulás az alföldön. Mindszenty Antal. — Tudományos Gyűjt. 1831. évi 9. és 10. köt. és 1832. évi 5—6. köt. (Baja, Zombor, Bodrog, Bács, Goszpodince, Titel sat. régi és új történetéről).

(Folyt. köv.)

Tartalom.

	Lap.
I. Kis-Kőszeg (Batina). Monografia. Irta: Jung Ferenc. Jegyzetekkel ellátta: a szerkesztő	49.
II. A bulkeszi Árpádkori lelet. Monografia. Irta: Grosschmid Gábor . . .	60.
III. Ujvidék művelődési története. Irta: Érdújhelyi Menyhért . . .	69.
IV. 1890. évi ápril hó 9-én tartott választmányi ülés jegyzőkönyve . . .	76.
V. A kiküldött választmány jelentése a vármegyei monografia megírása ügyében	80.
VI. Az 1890-ik évi május hó 31-én tartott társulati közgyűlés jegyzőkönyve	82.
VII. Az 1889-ik évi titkári jelentés	85.
VIII. Az 1890-ik évi Bács-Bodrogh vármegye történelmi társulata tagjainak névsora	88.
IX. Bács-Bodrogh vármegye történelmének irodalma Iványi Istvántól . . .	90.

A BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TULAJDONA.

BÁCS-BODROGH
VÁRMEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE.

SZERKESZTI:

GROSSCHMID GÁBOR.

TÁRSULATI TITKÁR.

VI. ÉVFOLYAM. III. FÜZET.

ZOMBOR.
NYOMATOTT BITTERMANN NÁNDORNÁL.
1890.

Tájékoztatásul.

A Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társulat 1883-ban alakult azon célból, hogy e vármegye történelmét egész kiterjedésében s minden ágában művelje.

E társulat **pártoló tagja** lehet minden történet- és régiségkedvelő, aki ez iránti szándékát írásban egyik elnöknél vagy a titkárnál személyesen, vagy valamely társulati tag által bejelenti és a társulat pénztárába évenként 3 frt tagdíjat fizet. A kötelezettség három évre szól. Aki ennek lefolytával a titkárnál nem jelenti be írásban kilépését, az további három évre marad e kötelezettség alatt.

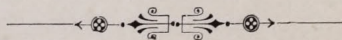
Működő tagok azok, kik **tettlegesen** elősegítik a társulatot célja elérésében, felolvasásra munkákat küldenek be. S e címen a tagdíjak befizetése alól felmenthetők.

Alapító tag egyszer mindenkorra legalább 50 frt alapítvánnyal járul e társulat céljai előmozdításához.

A társulat minden rendű tagjai fel vannak jogosítva az őket megillető társulati címek használhatására.

A társulat elnöke Schmausz Endre vármegyei alispán Zomborban, al-elnöke Iványi István főgymn. tanár Szabadkán, titkára Grossechmid Gábor Zomborban, pénztárnoka Pozsonyi Béla Zomborban.

A társulat tagjai tisztelettel kéretnek, hogy folyó és mult évi tagdíjaikat **Pozsonyi Béla** társulati pénztáros-hoz mielőbb beküldeni szíveskedjenek, hogy a következő füzetben nyugtáztathassanak.

Szent-Miska.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

Mint Bács-Bodrogh vármegye aljegyzője gyakran bejártam az 1848-ik év előtt a megye levéltárába. Ott sok mindenféle történelmi emlék volt, melyeknek legnagyobb része most már hiányzik. Ilyen volt néhai gróf Hadik főispán ólomból öntött mellszobra; a vármegyének egy nemes felkelési zászlója 1736-ik évből, egy pásztorbot és egy keresztfáról levett Krisztus urunk fából szépen kifaragott alakja; kérdéseimre hosszú legendákat beszéltek annak egykori tulajdonosáról, Szent-Miskáról. Akkoriban én az ily reliquiákkal nem sokat gondoltam. A szerbek 1849. évben köztudomásra elpusztították a vármegyei levéltárt, annál nagyobb volt nem régen meglepetésem a levéltárban a fészületet, ugymint a pásztorbotot ismét meglátni. Kíváncsi lettem, kérdezősködtem jobbra-balra, de ki sem tudott felvilágosítást adni, míg csak véletlenül Fejér Gyula zombori apát-plébános úr nem igazított Bende József kalocsai káptalan apát-kanonok úrhoz, mert véleménye szerint csak neki lehet tudomása Szent-Miska viselt dolgairól. Megkeresésemre az apát-kanonok úrtól azon örömmel fogadott választ nyertem, hogy kész a kérdéses adatokat a káptalan levéltárában felkutatni és velem azokat közölni. De még nagyobb volt meglepetésem és örömem, mikor az alább látható becses dolgozatot kaptam, a melyért fogadja főt. apát-kanonok úr a történelmi társulat nevében szívélyes köszönetem.

Grosschmid Gábor.

A Szent-Miska-féle vallási mozgalom keletkezése és lefolyása.

Bács-Bodrogh vármegye területén a Frankovics másképp Szent-Miska-féle vallási rajongók — úgynevezett kordát-viselők — társulata e század második tizedének végén oly mérvű zavarokat idézett elő, hogy azok megszüntetésére nemcsak az illetékes egyházi és polgári hatóságok együttes erélyesebb intézkedései voltak

szükségesek: hanem még a m. kir. Helytartótanács, sőt a koronás király közreműködése is igénybe vétetett.

Eme vallási rajongásból származott zavarok keletkezését és lefolyását a hivatalos iratok nyomán előadva találja itt a szíves olvasó.

Az első hivatalos jelentést ezen ügyben néhai Nagy Imre hegyesi plébános tette a kalocsai főszentszékhez intézett 1818-ik évi junius 1-én kelt levelében, előadván, miként bizonyos *Vrankovics* (mint a későbbi iratokból kitetszik, igazabban *Frankovics*) Mihály, kupuszinai születésű, 26—28 éves, mesterségére szűcs, önmagát remetének és szentnek hirdetve, azt is elhitetni akarja a hívekkel, hogy ő a betegeket — azok fölött imádkozva — különös isteni erővel képes meggyógyítani, s mint ilyen bizonyos előírt szabályokkal ellátott új vallási — úgynevezett kordát-viselők társulatát — igyekszik a főmegyében létrehozni, jelentvén egy-szersmind, hogy úgy az ő hívei, mint a többi plébániabeliek közül már sokat elesábitott, kik csoportosan mennek a hirhedt férfiúhoz *Báth-Monostorra*^{*)}, hol az a hozzá menőknek kordát, az annak fölvételét és viselését előíró szabályokat, melyekben teljes és nem-teljes búcsúk nyerhetéséről is szó van, továbbá *motyá*-nak nevezett bizonyos cédulákat osztogat, sőt laikus létre az illetőknek, főleg betegeknek, kézrátétellel még áldást adni is merészkedik.

A jelentést tevő plébános a hivatalos jelentéshez mellékelve beterjeszti a korda-viselés által nyerhető búcsúkat tartalmazó iratot, egy motyát, és a hegyesi hívek közül beiratkozottaknak, összesen 99-nek névsorát.

Ezen hivatalos fölterjesztés következtében a kalocsai főszentszék 1818-ik évi julius 2-án kelt körlevélben fölhívta a lelkészeket, hogy a gondozásukra bízott híveket a jelzett új társulatba való lépéstől minden lehető módon óvják, s akik már netalán tagjai, azokat gondos oktatás és lelkipásztori bölcs intelmek által

^{*)} Ez téves, mert mint az alábbiakból kiderül, a hirhedt férfiú a jelzett időben nem Báth-Monostoron, hanem Monostorszeghen tartózkodott.

a kath. egyház tévmentes hit- és erkölcs elveinek megfelelő útra téríteni igyekezzenek, a jelvényeket az illetőktől elvéve, megélessék, és a tapasztaltakról jelentést tegyenek.

Eme körlevél következtében több lelkészi hivataltól tétettek a kalocsai főszentszékhez jelentések, melyek közül mint a szóban levő vallási mozgalmat legtüzetesebben és legkimerítőbben tartalmazót első sorban főlemlitendőnek tartom néhai *Chabitsovszky* György béregi plébános és kerületi esperesnek 1818-ik évi november 10-én kelt jelentését, melyben előadja: „hogy a remete öltözetben járó *Frankovics* Mihály által terjesztett vallási mozgalom nemcsak nem szűnik, hanem inkább folytonosan terjed, főleg azért, mivel a lelkészek között is találkoznak pártolói. Ilyen az ő jelenlegi segédpaptársa is, ki előbb Monostórszegen lévén, az új vallási társulat alapítóját ott alattomban pártfogolta, most azonban az új plébános gondos és szigorú ellenőrködése miatt, az ujjító ott nem boldogulhatván, *Kolluthra* tette át lakását, hol *Szuhányi* Ferenc plébános pártfogása alatt már három hét óta terjeszti a körlevélben rosszalt vallási társulatot.”

Irja továbbá, hogy a nála vendégül megjelent kolluthi orvostól a következőkről értesült:

„*Frankovics* Mihály *Lélek* Károly nevű társával valóban már 3 hét óta Kolluthon tartózkodik és a távolról összesereglettekkel késő este és kora reggel ajtókat bezárva, ablakokat befüggönyözve, titkos ájtatosságokat tartanak, imádkoznak, énekelnek és a plébános ezen körlevélileg tiltott összejöveteleket nemcsak nem akadályozza, hanem azokban ő is részt vesz, az ájtatoskodókhoz beszédeket tart, s akadályoztatása esetén helyette a káplán, vagy ha ez is el van foglalva, a plébános gazdasszonya megy el a gyülekezetbe. Bizonyos időben a templomba mennek körmenetileg. A körmenetet a plébános vezeti, őt követi az álremete, kezében keresztet tartva, majd a többi nép a betegekkal együtt födetlen fővel.*). Naponkint — úgymond —

*) Mindezek a szóban levő plébános elleni perben hozott Ítéletet szerint is S. és I. alatti okmányokkal bebizonyítottaknak nyilváníthatnak.

messze vidékről Szeged, Szabadka, Temerinből 40, 50, 100-an is jönnek, pénzt, mindennemű baromfit és más ajándékot nagyobb mennyiségben hozván az álremetének és a plébánosnak“.*)

„Mindezekről személyesen meggyőződni akarván, — írja a nevezett esperes úr, — az éppen akkor nála levő megyei esküdt Vojnits Nep. János úrral és az elbeszélő orvossal ebéd után átment Kolluthra, ott az orvos házában megszálva, előbb kihallgatta azon kolluthi lakost, kinek házában az orvos állítása szerint az álremete előzőleg lakott, s midőn az is egész terjedelmében megerősítette az orvos előadását, azon hozzáadással: hogy az álremetéhez sánták, vakok, némák és másféle betegek csoportosan jönnek, de még egyetlen egyet sem gyógyított meg; esteli harangozás után elmentek azon házhoz, hol az illetők ájtatosságukat tartották, és mindent úgy találtak, amint előadva volt. Én — úgymond a jelentést tevő esperes — a jelenlevőknek kellő oktatást adván, az álremetét és társát *Lélek* Károlyt megdorgáltam, tőlük a jelvényeket elszedtem. A megyei esküdt úr a csábítókat azonnal elzáratta volna, de az álremete Ódry alispán úrtól nyert menlevelet előmutatva védekezett és az esküdt úr az ellen mit sem tehetett.“

Eddig az esperesi jelentés.

Megjegyzendő, hogy a plébános ezen alkalommal hazulról távol volt, mint 1818. nov. 22-én kelt levelében írja, azon napokban éppen Kalocsán járt. Azonban a fönnebb előadottak, — pedig azok hitelességén kételkedni nem lehet, — eléggé jellemzik a kolluthi plébánosnak eme vallási mozgalom irányában magaviseletét, ki a plébániája területén végbevitt üzelmekről az egyházmegyei hatósághoz nemcsak jelentést nem tett, — mint ez a július 2-án kelt fősztentszéki körlevélben megparancsoltatott, — hanem a rajongók ájtatosságain maga is részt vett, őket szóval és példájával buzdította, velük együtt ájtatoskodott, énekelt,

*) A hivatkozott Ítéletben ezek is mind bebizonyítottaknak jelezteknek.

az álremete előtt letérdelt, annak áldását fogadva*), számára külön lakást bérelt, míg élelmezésen a plébánián volt, és hogy üzemüket annál szabadabban folytathassák, elküldvén káplánját a megyei alispán úrhoz, attól részére menlevelet eszközölt ki,**) mely úgy az esperes által fönnebb előadott esetben, mint más alkalmakkor is kedvelt pártfogoltját az elzáratástól és bántalmazásoktól megmentette.

Továbbá a szóban levő vallási mozgalom terjesztésre közreműködött a kolluthi plébános az által is, hogy szenteskedő pártfogoltját az akkori szokás szerint latin nyelven írt következő útlevelemmel látta el:

„Üdv az olvasóknak!“

„A szegedi hívő nép számtalan könyörgései által indítatva,

*) L. AA) alatt beperesített okmányt, továbbá az Itéletben a 6-ik pontot és az ez ügyre vonatkozó iratok közt ily cím alattit: „Collusio D. Francisci Szuhányi eum Pseudo-Eremita Michael Frankovics.

**) L. az esperes levelét 1818. nov. 10-ről. Azonban az alispántól nyert menlevele vonatkozólag a perirat 28-ik lapján az mondatik, „hogy Ódry András alispán úr azért adta a menlevelet az álremetének, mivel az az alispán nejét kévéssel előbb valamely betegségéből szerencsésen meggyógyította s ezért oly tisztelettel viseltetett iránta, hogy nemcsak asztalához ültetni méltónak tartotta, hanem egy köpönyeggel is megajándékozta.“ Ez van felhozva mentségül és cáfolatul azon vád ellen, hogy a fatalis menlevelet ő — a kolluthi plébános — eszközölte legyen ki az alispántól, de ez mivel sem bizonyíttatik.

Azonban nagyon valószínű, hogy az alispán úr semmi rosszat sem látott az álremete működésében, mert mint látni fogjuk, a főszentszék által is hivatalosan megkerestetvén a mozgalom elnyomására, mindaddig mitsem tett, míg a nm. magy. kir. Helytartótanács közbe nem lépett s a kolluthi plébánosnak 1818-ik évi november 22-én kelt mentegetődző levelében is ez olvasható: „hogy az álremete 4 hét óta Kolluthon lakik, én nem tehetek ellene, mert az uradalom és maga az alispán úr is azt mondja, hogy Frankovits mint e hazának fia, ide-oda nem űzhető, lakhatási engedélyt az uradalom és megye engedélyez, mivel a polgári hatóság gonosztságot nem talál benne.“ 1819-ik évi jan. 30-án kelt levelében pedig ezt írja ugyancsak a kolluthi plébános: „maga az alispán úr küldi százkint az embereket Kolluthra, hogy ott sz. Anna oltáránál imádkozzanak.“ Ezekon kívül a zombori plébánosnak 1819-ik évi jun. 11-én kelt hivatalos jelentésében előadatik, hogy az álremete a főszentszéki meghagyás folytán kérdezettvén: igaz-e, hogy Rómába akart menni? ha igen, miért? és kitől nyert oda útlevelet? Felelé: Igaz, hogy Rómába akart menni Tokodi társával a pápához, a kordát viselő társulat megerősítését kikérendő, de csak Pécsig jutottak, mivel ott szokott módon imádkozás és nyálával való kengetéssel gyógyítani akarván, elfogatott és útleveletől megfosztatott. Útlevelet — úgymond — az alispán úrtól nyerte.“ A felsoroltak eléggé igazolni látszanak, hogy az alispán úr közbenjáró nélkül adta az álremetének a menlevelet.

Frankovics Mihály remetét kolluthi plébániámból *egy kevés időre* ezennel szívesen elbocsájtom, és hogy őt, *mint Isten hív követőjét*, oda menve és visszajövet az illetékes községek tisztelt Elöljárói szabadon menni és jönni engedjék, őket ezennel tiszteletteljesen felkérem. Kelt Parochiám területén Kolluthon, Bács-megyében, 1818-ik évi nov. 7-én.

Az alispáni menlevelet és a kolluthi plébánosnak iménti iratát felhasználva, Frankovics nov. közepén valóban megjelent Szegeden követők toborzása céljából. Azonban mint a szabadkai lelkésznek dec. 4-én kelt hivatalos jelentésében előadatik, célt nem ért, mert a szegedi szt. Ferenc-rendűek főnökének a szabadkai szt. Ferenc-rendűek főnökéhez intézett levele szerint: *„a nép között indított zavarok miatt pandúrok által kísértetve, Szeged város területéről kiodábbíttatott.”*

Úgy látszik Szeged város előjárósága nem igen vette figyelembe Bács megye alispánja által a dologkerülő új vallási apostol részére kiállított menlevelet, sem a kolluthi plébános *tiszteletteljes kérését*, hanem erélyesebben látott a rajongók megfékezése- és a mozgalom elnyomásához, mint Bács megye és Szabadka.

A szegedi határból kitoloncozott élőldi, a Szabadka városhoz tartozó *Ludas* pusztán megállapodván, hirdette, hogy ő egyedül imádság által bármilyen beteget meggyógyít; hogy ő szt. Anna fia, és hogy neki hatalma vagyon gyóntatni is, noha nem pap, de most a gyóntatásra nincs idő, hanem kordákat osztogat, azokkal különösen a nőket körülövezte, és a mindenféle beszédekkel félrevezetett népet felszólította, hogy szt. Anna tiszteletére általa építendő oltár költségeinek fedezésére és szentmise díjakra ki-ki tehetsége szerint adakozzék.

Ilyetén ajtatossági ürügy alatt nagyobb mennyiségű pénzt összeszedve, azonban egyetlen beteget sem gyógyítva meg, *Ludas*-ról bezarándokolt nov. 19-én Szabadkára.

Itt — mint a lelkési hivatalos jelentésben folytatólag előadatik, — korán reggel nagy népsokaság által kísérve, meg-

jelent a plébánia épület előtt, szónoklatot tartva a népsokasághoz, ezek térdre borulva hallgatták és ő kezeit a térdelők fejei fölé kiterjesztvén, azokra áldást adott, jobbkezevel püspöki módra keresztet csinálva.

A lelkész észrevevén a zajt, kisietett és a híveket kellő oktatásban részesítve, az álremetét megdorgálta, s midőn az a hozzá intézett kérdésekre még feleletet adni sem akart, addig is, míg a városi tanácshoz a felidézett zavarokról jelentést tett, őt letartóztatta.

A kiküldött tanácsnok és több hivatalbeli előtt felolvassván főszentszéki körlevelet, kérte a zavarokat okozó álremetét elzáratni. Azonban tekintettel az alispántól nyert menlevélre és a kolluthi plébánostóli útleveleire, a lelkész kérelme nem teljesített, hanem a garázdálkodó új apostol szabadon bocsájtatott, ki még néhány napig Szabadkán időzvén, a betegeket részint hivatva, részint hivatlanul házaiknál fölkereste és babonás imádságával meggyógyítani ígérkezett, mi azonban egyetlen esetben sem sikerült neki, azután gyógyszer gyanánti használatra a vizet akó számra megáldván, mint ki dolgát jól végezte, Bajmokon át rendes tartózkodási helyére Kolluthra elutazott, hol ravaszul kieszelt álszenteskedési működését a plébános közreműködésével folytatta.

Az egyházmegyei hatóság a lelkészek hivatalos felterjesztéseiből értesülvén a vallási mozgalom terjedéséről, 1818-ik évi nov. 17-én kelt átiratában igen komoly hangon föl kérte a megyei alispán urat, hogy az úgy vallási, mint polgári tekintetben ártalmas mozgalom megszüntetésére segédkezet nyújtani és a végből szükséges intézkedéseket megtenni sziveskedjék.

S midőn a megye részéről a kért intézkedéseknek semmi nemű jelei nem mutatkoztak, a főegyházmegyei hatóság ugyan csak 1818-ik évi dec. 22-én kelt fölterjesztésében az ügyet részletesen előadva a magy. kir. helytartótanácsához fordult, fölterjesztésében egyebek közt azt is megemlítve, hogy „a különben mindenben pontos és hivatalos teendőinek végzésében szorgal-

mas alispán úr, noha hivatalosan felkérletett, mindaddig ez ügyben nem intézkedett.“

Eme telterjesztésre a helytartótanács 1819-ik évi jan. 19-én 1103. sz. a. kelt leiratában értesíti a kalocsai főszentszéket, miként a bácsmegyei hatóságnak meghagyatott, hogy a zavarokat okozó egyéneket „*Ob imposturas suas, vivendique rationem dudum altissimo Loco prohibitam*“ mielőbb kérdőre vonja és minden célszerű módot és eszközt fölhasználva, eszközölje, hogy az illetők illetékes helyeiken a helyi hatóság gondos őrködése alatt munkás életet folytassanak.

S valóban nagyon ideje volt, hogy a polgári hatóság az ámitók és népcsalók megfékezésére erélyesebben föllépjen, mert a polgári hatóság részéről mit sem tévés a népcsábító álremetét és pártolóit mindinkább fölbátorította, ki álszenteskodó modorával az ájtatoskodásra hajlandó hiveket a községekben részint személyesen; részint küldöttjei által a hitbuzgó lelkészek vallásbeli oktatásai dacára mindinkább félrevezette, rendes napi foglalkozásaiktól elvonta; másrésről a lelkészkedő papság között is találkoztak, kik a kordát-viselő társulat terjedésében mást nem láttak, mint a hivek vallásos buzgóságának emelkedését, mit nemcsak kárhoztatandónak és akadályozandónak nem találtak; hanem úgy a vallásosság emelésének érdekében levőknek, mint a polgári társadalomra nézve előnyösnek lenni véltek, és így a mozgalom mindinkább terjedt annyival inkább, mert időközben az összegyűjtött pénzbeli s egyéb adományok árából a kolluthi templomban Jézus-Mária és sz. Anna tiszteletére külön oltár emeltetett, mely előtt az összesereglettek ájtatosságukat végezték s ezenfölül a népcsalónak és csatlósainak gondjuk volt arra is, hogy különféle hamis híresztelésekkel távol vidékekről is minél többeket csödütsenek Kolluthra.

Egyebek közt az álremete azt híresztelte magáról: hogy neki az Atya Isten püspöki ruhában megjelent a kolluthi templomban, *Miska* nevét *Ferencre* változtatta. Később pedig, midőn — úgymond — „üldözni kezdtek, nagyon szomorkodtam

úgy, hogy majd kétségbe estem, akkor az Istenhez fohászkodtam, hogy vigasztalást az egekből küldene, hallottam azután éjjel, hogy szállásomon az ajtó roppant, felkeltem, remete köpönyegemet magamra vettem és az ajtót kinyitottam, de mindjárt valami világosság megütött és én ettől megijedtem, leestem, amire két asszony egy gyermekkel bejött, akkor a legszélsőnek ég-szinű ruháját megfogtam, megcsókoltam, mire ő azt mondotta: „*ne félj édes fiam, én a te anyád sz. Anna vagyok*“, azután a másiknak lábaihoz borulván, benne a szűz Máriát láng-szinű ruhában megismertem, a harmadik pedig egy gyermek fehér ezüstös ruhában levén, a Jézuska volt, kiket én mindnyájukat összefogódzkodva természetes szemeimmel láttam.“*)

Továbbá ő maga, de mások is azt híresztelték felőle, hogy a vakoknak szemeit nyálával megkenve és szenteltvízzel megmosva, a süketeknek füleikbe szenteltvizet öntve, az inaszakadtaknak inait nyállal és szenteltvízzel megkenve, meggyógyítja.**)

Ide járult, hogy a kolluthi plébános, mint a hivatalos jelentésekben olvasható, haszonlesésből maga is dicsőítette az álremetét, annak áldását elfogadta, sőt az összesereglettek jelenlétében őt fölkérte, hogy a plébánia udvarban levő kutat áldja meg, mi által az abban levő víz a betegek gyógyítására erőt nyer. Mindez megtörtént, és az így megáldott kútvizet a betegek gyógyítására nemcsak az álremete használta, hanem annak időközbeni távoztával maga a plébános is, — a községi előljárók bizonyítása szerint — szentmise után a templomban a hívő nép legnagyobb botrányára ugyanazt tette, a vakok szemeit, süketek füleit és fekélyesek arcát és homlokát azzal megmosván***), a

*) Frankovics Mihály hitelesített vallomása a 10-ik pontra.

**) Ugyanesak Frankovics vallomása a 3-ik pontra, továbbá a kolluthi plébános szóbeli előadása a kalocsai főszentszéknél 1818-ik évi nov. 10-én tartott ülésében. Errőli kvi kivonat 1468. sz. a. Z. okmány.

***) A béreghi esperes-plébános hivatalos jelentései 1819. ápril 15-ről és jun. 28-ról továbbá Collusio D. Franc. Szuhányi cum Michael Frankovics.

megáldott kútvizet pedig mint gyógyerővel bírót a plébános gazdasszonya pénzért — itcéjét 4 krajcárjával — mérte.*)"

Mily nagy számban jöttek légyen össze Kolluthra az így elámítottak, kitetszik a kolluthi plébánosnak 1818. március 27-ről a topolyai plébánoshoz intézett leveléből, melyben írja, hogy 3000-nél is többen szoktak összejönni, kiket még búcsúk elnyerésével is édesgetett oda.**)

Mily mérvű és irányú volt ezen vallási mozgalom, még kitűnik *Márffy Sándor* ó-morovicai jegyzőnek 1819-ik évi ápril 2-án és *Antunovits Károly* szolgabírónak Almáson 1819-ik évi ápril 14-én kelt hivatalos jelentéseikből. Az első így hangzik:

„A mendemonda valósággá vált, a mennyiben ma egy és két óra között egy úgynevezett búcsújáró felekezet érkezett hozzánk, innen pedig Pacsérra ment ily számmal: szamarakon jött az avantgárda, szám szerint 25, ezt követték a lovasok Nro 48, ezek után ment az érdeklő gyalogságnak csoportja, férfiak lehettek többen mint 200, az asszonyok lehettek kétannyian és így 400. Ezek után mentek victuálékkal (élelmiszerekkel), vén asszonyokkal és gyermekekkel rakva kocsik Nro 54. Ezek legfeljebb Csonoplyáig, vagy Nemes-Militicsig mehettek ma.“

„Annyi pántlikát, mint itt van a juhászbotocon, a szamarasoknál, a mezítelen kaszákon és lovasoknál a lovak fülein, a szent bártokon, és kivált a fehér ruhákba öltözködött és a sereg közepén menő szűzeken, Asverus király lakadalmában sem lehetett látni.“

„Köztük van-e a szent remete? nem tudni, mert ismeretes formájában nem láttatott, azt lehet róluk mondani, hogy senkit sem szóval, sem cselekedettel nem illettek rosszul.“

*) Az egyházi hatóság erről értesülván, azonnal a legszigorúbban eltiltotta, a gazdasszony eltávolítását is megparancsolván. (1819. szept. 2. 1131. sz. a.)

**) Az előljáróság panasolja, hogy a templomban a szószékről buzdította a jelenlevőket, hogy csak jöjjenek minél számosabban és minél többször s valahányszor sz. Anna képét megcsókolják, mindannyiszor teljes búcsút nyernek. (A béregi esperes-plébános hivatalos jelentése, 1819-ik évi ápril 15-ről.) Ily értesülések folytán az egyházi hatóság az iránt is intézkedett, hogy a kegykép gyanánt tisztelt Jézus, Mária, sz. Anna oltárkép onnét eltávolíttassék. (1819. július 8-án 877. sz. a.)

Utóiratban latinul írja: hogy a közepén fehér ruhába öltözve, magasabb testalkatú, halvány arcú, mezítlábos látható, valószínűleg — úgymond — az az álremete.*)

Ezen hivatalos jelentésre *Antunovics* Károly szolgabíró azonnal megtette a szükséges intézkedéseket, s ő maga Kolluthra sietett. Itt értesült a jelzett búcsúsok nyomozására Zombor városa által kiküldöttektől, hogy Sztanisics és Krusevlya között találták az illetőket, de az álremete nincs közöttük, hanem bizonyos *Fajsz* Antal vepróváci lakos volt a vezetőjük, ki, minthogy ellenszegült, elfogatott és Zomborba küldetett, a többi hazatérésre felszólíttatván, noha nem engedelmeskedtek, de miután botokkal és kaszákkal fölfegyverkezve voltak, nehogy nagyobb vérengzés legyen, erőszak ellenük nem használtatott.

A szolgabíró ezen jelentés folytán a megyei esküdt, 12 hajdú és a szomszéd községekből kirendelt földmívesekkel egyetemben az illetők elé sietett, azokat ápril 4-én alkonyatkor a Béreg és Kolluth között levő erdő mellett találván, megállítá, az álremetét keresván közöttük, de nem találá. A szolgabíró azon kérdésére: kinek felhívására és mi célból jönnek Kolluthra éppen ezen napra? felelék: egy férfi és két idősebb asszony községről községre járva szólították őket föl, mondván: hogy Kolluthon a szt. Anna tiszteletére emelt oltárt most szentelik fel, s ezen alkalommal a legnagyobb bűnösök is bűnbocsánatot és búcsúkat nyernek, egyszersmind meghagyatott, hogy kiki a lehető legsebbe öltözködjék fel, különösen a leányok koszorúkkal, selyem szalagokkal és virágokkal legyenek ellátva.

Írja továbbá a szolgabíró úr, hogy ezen ékítmények, valamint a lovak és szamarak fölékesítése több száz forintba került. „Megolvasván az együttlevőket, talált 1282 lelket, 251 kocsit, 32 lovast, szamarakkal 34-et, mindannyi kordával övezve,

*) Ez téves állítás, mert az álremete kihallgatásakor maga vallotta a 19-ik kérdőpontra: „Én velük együtt elindultam, de mikor meghallottam, hogy a nemes vármegye elfogatgatásomat elrendelte, Pilaszanovits Máté úr régi koreszmájától paraszt köpenyegben egy topolyai kocsin megszöktem és a putriba visszamentem.“

a kocsikban 7 kaszát elrejtve, a többi már az úton elhányták, melyeket később a kolluthiak megtaláltak, 4 harangocskát és 2 zászlót, melyek közül egyik az ó-morovicai plébániáé volt, a másik az illetők által készíttetett. Bács és Csongrád megyékből valók voltak. Ezeken kívül még Kolluthon 70 koci és 600 lélek volt összeseregelve. A kocsik részint az utcákon, részint a plébánia udvarán voltak, mind gabonával, báránnyal és más egyéb ajándékokkal megrakva, melyek mind a plébániára adattak.“

„Beesteledvén, — írja tovább a szolgabíró — a betegeket, lovasokat és juhászokat a község házához parancsolta, a többiek örök által körülvéve, a szabadban töltötték az éjt, másnap azonban virágvasárnapja lévén, megengedtetett nekik, hogy szentmisét hallgassanak. Mise után a kolluthi plébános kétréndbeli Áldozó csőtörtőkön és Pünkösdi napján nyerhető búcsút hirdetett és lelkesítette a népet, hogy félelem nélkül jelenjen meg.“

Fölemlítetik ezután a jelentésben, hogy az álremete a plébánia udvarban levő kutat a plébános rendeletére beszentele és az abból való vízzel előbb az álremete, azután a plébános a vakokat, süketeket és fekélyeseket a templomban szentmise után a hívő nép legnagyobb botrányára megmosogatta, azt híresztelvén, hogy az által az illetők csodálatosan meggyógyulnak és így a könnyen hívőket messze vidékről oda csalogatta.

Végre jelenti, hogy április 11 és 12-e közötti éjjel 12 órakor az álremete Horváth József tanítványával és Fűtő József kocsisal együtt a kolluthi plébánián elfogatott.)*

*) Az elfogató a kolluthi jegyző jelentésében így adatik elő. A Bezdán és Zombor felé vezető országúton kiállított örök éjjeli 10—11 óra között észrevevén, hogy egy kocsi, (melyen az álremete szénával eltakarva volt) Kolluth felé igyekszik, meg akarták állítani, de a kocsin ülő két ember megvagdosták a lovakat, sebes vágatva a faluba a plébániához hajtottak, hol a kapu azonnal felnyitott nekik és utánuk rögtön bezárattott. Ezt látván az éjjeli őr, azonnal jelentést tett a jegyzőnek, ki haladéknélkül erős őrizettel körülvette a plébániát, megparancsolván az öröknek, hogy onnan senki ismeretlen, legyen az férfi vagy nő, ki ne bocsássonak. Mire a plébános éjjeli 11—12 óra közt azon üzenettel küldte harangozóját a jegyzőhöz, hogy jöjjön mielőbb a plébániára és ő az álremetét kézhez adja.

Az álremete már előbb egy alkalommal elfogatott Kolluthon, de midőn a jegyző a szolgabíróhoz akarta elküldeni, a kolluthi plébános által akkor erőszakosan kiszabadítottott. (L. az álremete vallomását a 34-ik kérdő pontra.)

Elfogattak még — ki előbb, ki utóbb — mint az álremete társai és a vallási mozgalom terjesztésében közreműködők, a következők:

1. *Lélek* Károly, 25 éves, nőtlen, róm. kath., monostorszeghi lakos, mesterségére varga, ki Zomborban 1819-ki ápril 1-én lőn kihallgatva Vojnits Antal főszolgabíró által.

2. *Fajsz* Antal, 32 éves, róm. kath., madarasi születésű, akkor Fútó István veprováci lakosnál számadó juhász, nős, kinek minden vagyona 12 drb birkából áll, a Kolluthra menő zarándokok vezetője, kihallgattatott Csonoplyán ápril 9-én Vojnits Illés biztos által.

3. *Horváth* másképp *Rosz kocs*i Józska, 21 v, 22 éves, róm. kath., nőtlen, Szabadkán Kuntits Péternél juhászbojtár, kihallgattatott Almáson ápril 13-án Antunovits Károly szolgabíró által.

4. *Fútó* József és Benedek, 25 éves, róm. kath., nős, tekintetes Vojnits Fábián úr szállásán 3 év óta csősz, kihallgattatott Almáson ápril 13-án Antunovits Károly szolgabíró által.

5. *Fajsz* Imre, 50 éves, róm. kath., nős, 3 gyermek atyja, csantavéri lakos és céhbeli takács-mester, kihallgattatott Topolyán ápril 14-én Latinovits Sándor alszolgabíró által.

6. *Kormányos* János, szabadkai születésű, 33 éves, nős, róm. kath., tekintetes bajsai Vojnits Fábián urnál kertész, kihallgattatott Zomborban ápril 27-én Antunovits Károly szolgabíró által.

Maga az álremete is Antunovits Károly szolgabíró által lőn kikallgatva Zomborban ápril 16-án, kinek bővebb ismertetéseül vallomásából az eddig idézettekén kívül még felemlítendőnek tartom, hogy ő kupuszinai születésű, róm. kath., kihallgattatásakor 26 évesnek vallotta magát, s hogy írni nem tud, és hogy a Mária-gyüdi klostromban mint tertiarius harmadfél évig volt,

Egy más alkalommal pedig az ó-morovicai plébánián az előjáróság által majd elfogatott. Azonban a cselédszoba ablakján az ott levők őt kiszöktették és kocsiára téve, egy subával betakarva, az ismeretes Putriba vitetett. (L. az álremete vallomását a 21-ik kérdő pontra és az ó-morovicai lelkésznek 1819-ik évi jun. 30-án kelt levelét).

a harmadik rendnek módja szerint a professiót le is tette és a noviciátust is elvégezte. *)

Úgy az álremete vallomása, mint a többi kihallgatottak vallomásai is Zomborban a törvényszék előtt 1819. ápril 26-án és következő napjain tartott gyűlésben hitelesítették.

A fönnebb nevezettek az álremetével együtt Zomborban a megyeházánál elzárva tartattak addig is, míg ellenük a rendes per felvételét és letárgyaltatták.

Azonban időközben az álremete hívei egy újabb erőszakos föllépést kíséreltek meg. Mint a hivatalos jelentésben előadatik: 1819-ik évi aug. 14-én a fogva levő álremetének megátalkodott követői férfiak, nők, hajadonok több mint két ezren Zomborba jöven, esti 6 óra után elhagyva mintegy 60 kocsijaikat, szent Anna nagyobb képét, zászlókat és feszületeket előlvive és kezeikben fölékesített viaszgyertyákat tartva, iszonyú lármával két oldalról a megyeházát megtámadták, s miután a külső ajtóknál a fegyvertelen pandurokat szétűzték, az öröket is megtámadták, fegyvereiket elvenni megkísérelték, kijelentvén, hogy életük feláldozásával is ki fogják szabadítani szent atyjukat — az álremetét — börtönéből, és az egész sokaság erőszakkal behatolni akart, de a pandurok nagy erővel ellenállván, miután az erőszakoskodók közül néhányan megsebesítettek, vért látva meghátráltak s a börtönök mellett levő kút körüli téglákkal a pandurokat megdobálták, kik az ellenszegülőket korbáccsal és puskatusával onnan kiszorítván, három féktelenkedőbbet elfogtak, s miután a zavargók azzal fenyegetőztek, hogy még 3000 fölfegyverzett fog segítségükre jönni, s különben is már alkonyodott és az erőszakoskodók újabban csoportosulni kezdtek, katonai segélylőn kérve. Az éppen idejében érkezett katonaság az erőszakoskodók közül mintegy 40-et a megyeház udvarába beszorított, azokat őrizet alá vevén, a többit szétkergette, kik felhasználva a már bekövetkezett setétséget, elszéledtek.

*) Az álremete vallomása a 13-ik és 34-ik kérdő pontokra.

Meghiúsíttatván ekként az álremetét kiszabadítani akarók erőszakoskodása, úgy az álremete, mint fönnebb megnevezett társai, továbbá az aug. 14-én befogott erőszakoskodók ellen felvétellett a per aug. 30-án s a vádló és védőügyvédek feleseléseinek meghallgatása után szept. 13-án és következő napokon tartott törvényszéki ülésben elítéltettek, és pedig az álremete 2 évi börtönre, hetenkint két nap kenyéren és vízen való bőjtöléssel szigorítva. A büntetés kiállása után pedig — nehogy a félrevezetett népet újra felláztassa — a megye területéről messze eltávolítandó. A többi bepereltek is több-kevesebb ideig való börtönre és korbács vagy botütés elviselésére ítéltettek.

Végre az ítélet a Helytartótanácsnak 1819-ki aug. 17-én 23,249 sz. a. kelt leiratában levő meghagyás folytán végrehajtás előtt a Helytartótanácsához felterjesztetett.*)

A Helytartótanács 1820-ik évi május 9-ről 12604. sz. a. tudatja, hogy Frankovics Mihály és társai ellen, továbbá azok ellen, kik az álremetét erőszakosan kiszabadítani akarták, (ezek összesen 12-en voltak), Bácsmegye által indított és letárgyalt perek a legfelsőbb helyen is átvizsgáltatván, azzal küldetnek vissza, hogy a kiszabadítani akarók eddigi elzáratásukkal eleget tévén, valamint a többiek is bocsáttassanak szabadon, csak hogy ez utóbbiak köteleztessenek otthon rendes foglalkozásaikat folytatni, eddigi vallási rajongásaiktól tartózkodjanak és bizonyos időben Zomborban jelentkezzenek. Frankovics pedig megvasalás nélkül legyen s a hitvallás elemeiben és igazságaiban oktattassék, addig is, míg a kolluthi plébános ellen indított per letárgyaltatik és ítélettel elláttatik.**)

Megemlítenedőnek tartom még, miként Bácsmegyének 1820-ik évi junius 5-én és következő napjain tartott gyűléséből 1368.

*) Frankovics Mihály és társai ellen, valamint az álremetét kiszabadítani akarók ellen 1819. szept. 13-án hozott határozata.

**) A kolluthi plébános elleni per felvétellett a kalocsai főszentszék előtt 1819-ik évi aug. 12-én. Ítélet hozott 1822-ik évi május 24-én. Mindkét fél által megfeleltetvén, az elsőbírósi ítélet a Rómából delegált bíróság által is érdemileg helybenhagyatott, melyben a plébános vétkesnek találtatott és kellő büntetést kapott.

sz. a. meghagyatott, hogy Frankovics elmebeli állapota orvosi-lag megvizsgáltassék. 1820. okt. 23-án *Bulla Károly* megyei főorvos, *Lóósz Mátyás* tiszti főorvos és *Peák János* centralis (központi) seborvos aláírásaikkal kiállított bizonyítványban ez van: „többszöri beszélgetésünk alkalmával találtuk őtet különös ájtatos indulattal összekapcsolt elméjének foglalatosságával mély elmélkedésbe szüntelenül imádkozva s néha ájtatos cikkelyeknek éneklésével elfoglalva. — Az előfordult kérdéseknek egyenes felelet adása, sőt már esztendeje elmúlt ittléte idejében társai-val volt mulató beszélgetései szerint elméjének valóságos egyenességét és functióját találtuk, ezen praecipuált ájtatos functió-tól elválni se kíván, sőt abban megmaradni szándékozván, inkább óhajtana bizonyos klastromba jutni, a hol csendes indulati mellett ájtatos foglalatosságait állandóul követhetné. *Mely tapasztalások szerint elméjének megtébbolyodását kifejezni nem lehet, inkább lehetne az orvosi kinyomások mellett szent ideákkal terhelt melancholicusnak pro religioso melancholico állítani.*“

A Helytartótanács fönnebb idézett rendeletét megelőzőleg már intézkedett a kalocsai egyházmegyei hatóság úgy az álremete, mint társainak a vallási dolgokban való oktatása iránt, a zombori plébános, mint az álremete oktatója 1820-ik évi okt. 26-ról jelenti, hogy tanonca teljesen a jó útra tért, előbbi tévedéseit beismeri és kárhoztatja, de esedezik, hogy miután ő gyenge testalkata miatt munkára nem alkalmas, találjanak rá módot, hogy valamely zárdában megvonhassa magát és ott istenes életet élhessen.

Óhajtása teljesült. Bácsmegye 1823-ik évi Boldog Asszony havának 20-ik és következő napjain tartott gyűléséből az egyházmegyei hatósághoz írt levelében jelenti, hogy „*Frankovics Mihálynak a pozsonyi Irgalmasok zárdájába csendességben való áttétele iránt a szükséges intézkedések megtétettek.*“

Főtiszt. Schwerer kanonok úr beszéli, hogy néhai *Werner Mihály* volt futtaki plébános- és rokonától hallotta egykor, miként nevezett *Werner Mihály*, mint érseki titkár az 1825-ik évi

országgyűlés alatt Pozsonyban az Irgalmasok zárdájában esetleg megfordulván, ott az álremetét, mint portást találta.

A vallási mozgalom főfő indítójának és élesztőjének jobb útra térése és messze vidékre való eltávolítása után is — mint a hivatalos jelentésekben olvashatni — találkoztak még szórva-nyosan követői, kik néhány éven át az illetékes hatóságoknak kellemetlenségeket okoztak.

Bende József m. k.,

kalocsai kanonok.

Bácsvármegye Zsigmond király alatt.

1431—1432.

Irtá: Grosschmid Gábor.

Bácsvármegye történelmi társulata Városey Gyula kalocsai apát-kanonok és buzgó tagtársunk szivességéből két igen érdekes okmány birtokába jött. Az eredetijét ezen két okmánynak a kalocsai káptalan levéltárában őrzik, de Városey nyert káptalani engedély után sajátkezüleg másolta le azokat és így jutott a társulat azoknak birtokába, melyek nemcsak azért nevezeteseek, mert vármegyénk akkori multját nagyban felderítik, de azért is, mert az egész ország akkori állapotjának hű képét adják.

Az első okirat 1431-ik évi szeptember 4-ik napján kelt, tartalma pedig a kői káptalan jelentése Zsigmond királyhoz arról, hogy a bácsi káptalant visszaiktatta a Pyski nevű bácsmegyei falu határában fekvő azon földrész birtokába, melyet *Marothy János* machoi bán és fia *László* parancsára *Cseh István* nevű tisztjök a káptalantól jogtalanul elfoglalt és felszántott.

Az okmány eredetije papíron, hátlapján kerek pecsét nyomaival elég jó állapotban a kalocsai főkáptalan országos levéltárában őriztetik.

A második okmány 1453. évi november 5-ik napján Budán állíttatott ki és Garai László nádornak azon kijelentését tartalmazza, hogy a bácsi káptalannak a bácsi és pyski-i határban

fekvő némely birtokrészek erőszakos elfoglalása miatt néhai *Maróthy János* volt *machói* bán és fia *László* ellen még 1432-ik évben megindított perét, ezeknek időközben történt elhalálózása következtében örököseik, névszerint *Maróthy Lászlónak* *Lajos* és *Mátyás* nevű fiai és *Borbála* nevű özvegye ellenében megújította: és hogy az ez ügyben szükséges bírói idézés foganatosisásával a titeli káptalant bízta meg.

Eredetije szinte papiron van írva, hátlapján kerek pecsét nyomaival, nagyon megrongált állapotban, hasonlólag a kalocsai főkáptalan országos levéltárában őriztetik.

Mind a két okmány latin nyelven van kiállítva, és szabad magyar fordításban így hangzanak:

Az első: Legkegyelmesebb fejedelmünk és urunk *Zsigmond*-nak, Isten kegyelméből a Rómaiak, úgy Magyar-, Cseh-, Dalmát- és Horvátország királyának, mint természetes uruknak, az istenhezi imáink közt, hozzánk intézett, felségednek nagy pecsétjével ellátott parancsát örök hűséggel és hódoló engedelmességgel kezeinkhez vettük, mely parancs így szól:

Zsigmond, Isten kegyelméből a Rómaiak, Magyar-, Cseh-, Dalmácia, Horvátországok stb. királya, hű alattvalóinknak Bács-vármegye fő- vagy alispánjának és szolgabiráinak üdvözetet és kegyelmet! A tisztelendő bácsi káptalan részéről panaszképen előadatott nekünk, és az ország nagyjainak, mikép nagyságos *Macha* birtokán lakó *Maróthy János machoi* bánunk, most mult Szent György vértanu napja körül, jobbagyai és egyéb népeivel a bácsi káptalan birtokához tartozó *Pyski* helységnek földrésztét hatalmaskodó, fegyveres kézzel elfoglalta, egyszersmind az ő, valamint fia *László* parancsára felszántatta, és nevezett *Macha* birtokához csatolta, mely hatalmaskodás által a nevezett káptalan ellen a legnagyobb igazságtalanságot és jogsérelmet követtek el, esedezvén felségünkhöz a sokszor nevezett káptalan küldöttje, hogy küldői részére a kért igazságot szolgáltatnánk ki. Minthogy pedig mi nem akarjuk engedni, hogy a bácsi káptalan őt illető igazságos jogaitól megfosztasson, azért hűségteknek szigorún

meghagyjuk és parancsoljuk, hogy e parancsunk következtében a nevezett Pyski birtokrész szomszédjait és határosait, valamint Bácsvármegye egyéb nemes közbirtokosait a kő káptalan küldöttje, mint hiteles bizonyság közbejöttével, azoknak az Istennek tartozó szent hitűkre, és nekünk, valamint szent koronánknak tartozó hűségükre a fészület megérintése mellett kihallgatván, a felek vagy megbizottjaik jelenlétében vizsgálatot tartsatok, és a mennyire abból kiderülne, hogy a nevezett *Pyski* birtokrészben a többször nevezett *János* bán és fia *László* parancsára *Cseh István* tisztjük és jobbágyaik, valamint egyéb népeik által elkövetett hatalmaskodó foglalás kezdetétől még egy egész év le nem folyt volna, más e részbeni parancsunkat be nem várva, a kijelelt és elfoglalt Pyski birtokrész használatából és tulajdonából a nevezett *János* bánt, valamint *László* fiát és *Cseh István* tisztviselőjét vessétek ki, egyszersmind a nevezett káptalan, a mondott birtokba bevezetvén, annak igazságos jogait, minden erőszakoskodók, különösen *János* bán, *László* fia és *Cseh* tisztartója ellen megvédeni és a nevezett káptalan jogait fentartani szoros kötelességteknek ismerjétek, valamint azt az igazság úgy hozza magával.

Egyszersmind rendeljük, hogy a szükséghez képest a káptalan közbejöttével az általatok kihallgatott bizonyító tanuk névjegyzékével ellátott jelentéseket felségünkhöz felterjeszteni el ne mulasszatok és hogy ezen parancsunk elolvasása után azt küldöttünknek visszaadjátok. Kelt Budán, a legközelebbi (juli 7.) szombaton Sárlos boldogasszony ünnepe után, 1431-ik évben, magyar királyságunkbani országlásunk negyvenötödik, római királyságunk 21., csehországi királyságunk tizenegyedik évében.

Mi tehát, mint az kötelességünk, felséged parancsának hódolni és mindenben eleget tenni kívánván, Bácsvármegye mindannyi nemes és mester uraival, mint *Pordani* István Pál fia, *Dobokai Kess(erev)* János, *Gaathi Frank alispánok*, nagyságos *Garai Dezső* és *László*, *Garai nádor* fia, *machovi* bánok, úgy *Varyadi Tamás*, *Kereki György* szolgabirákkal, együttesen mű-

ködni akarván, káptalanunk részéről tisztelendő *András* és *Bálint* kanonok társainkat, felséged parancsa teljesítése céljából hiteles bizonyságul kiküldöttük. Akik is kiküldetésükből hozzánk visszatérvén, egyhangúlag előadták, hogy ők Szent Egyed ünnepe előtti ötödik napon (aug. 30. 1431.) Bácsvármegye nemessége törvényszékéhez, mely Bács városában tartatni szokott, járulván, hová az összes nemessége a nevezett Bácsvármegyének, fenséged parancsa következtében, közgyűlésre összehivatott és ahol egyszersmind megjelentek a panaszos bácsi káptalan részéről tisztelendő *Gergely* ör-kanonok és az egyháziakbani helytartó, úgy *István* a káptalan éneklő kanonokja, nemkülönbben a panaszt *Cseh István*, úgy *János* bán és *László* fia meghatalmazott megbizottjai, hová is a nevezett *Pysky* helység szomszédjai és határosai, úgy a nevezett Bácsvármegye közbitokosai megjelenvén, Istennek tartozó hitük és felségednek, valamint szent koronájának tartozó hűségökre a szent kereszt megérintésével a felek jelenlétében kikérdeztetvén, mindannyian erősítették, hogy *János* bán és *László* fia parancsára *Cseh István* tisztjük a már említett Szent-György napja táján csakugyan erő hatalommal elfoglalta a bácsi káptalantól a sokszor nevezett *Pysky* helység határában fekvő kérdéses földeket, bizonyítván azt is, hogy azokra nézve a foglalás után még nem folyt le az egy évi birtoklási határidő.

Mely vizsgálatot ekkép teljesítvén, a nyert bizonylat következtében a kérdéses *János* bán és fia *László* parancsára *Cseh István* tisztjük által a pyskyi határban elfoglalt és felszántott földekre kimenvén, az elfoglalva tartott földek birtokába a bácsi káptalant mint teljes jogu tulajdonost és birtokost ismét visszaiktattuk, kizárván és kivetvén *János* bánt és *László* fiát, mint a kérdéses föld jogtalan bitorlóit.

Neveik a tanuságot tevő szomszédoknak és határosoknak a nevezett *Pysky* birtokban, úgy Bácsvármegye többi nemes közbirtokosainak, a következő:

Első volt *Varyadi Chazar Benedek* Péter fia, *Rypaki Márk*

Loránd és Jakab, továbbá *Bodor* Lewsták és *Wk-i* Beke fia István, *Wki* Antal, *Palozi* András pap és Gáspár, *Wki* Demeter és Gergely fivére, *Raadi* László mint határosok. Utánna *Kapolchi Fyngwady* Mátyás, Magnus Bálint, István, András, Ferenc, másik Bálint, *Horváthi Velez* Mihály és János, Albert és Miklós. Továbbá Miklós *dersi* prépost ur, *Horváthi Velez* Symon, *Kisraadi* Miklós, másik Miklós és Tamás, mint a Pyski birtok szomszédjai. Folytatólag *Jacabfalvai* László, *Zentmihali* másik László, *Zolthai* András, *Dersfalvai* György, *Theeli* Pál, András fia, *Wrwsi kepes* László, *Syrfalvai* (Fyrfalvai, Pyrfalvai) Miklós Balázs fia, *Wrwsi* Gergely Thomas fia, *Zentyváni* Bebench Gergely, *Tholmachi* Márton, *Tharyani* István, *Zenthkyráli* János, *Machyali* Miklós, *Berei* Miklós, *Babazenthpethwri* György, *Kendi* Mihály, *Kerekedi* László, *Kendi* László, *Wrwsi* Beke fia György, *Zentmárthoni* János, Lőrinc és Péter, *Bodoni* Miklós és másik Miklós Gergely fia, *Kemendi* Gáspár, *Tholmachi* Benedek, *Wrwsi* László Tamás fia, Imre és Mátyás, *Banchai* György István fia, *Zenthpethwri* Moyzes, *Zenthpethwri* Mihály és Gergely, *Kozafalvai* Péter és Pál, *Zenthvyáni* Pál és Péter, *Kozafalvai* Fábián, *Tharyani* László, *Zenthmychali* György és János, *Wrwsi* Bálint, *Zenthpetwri* Symon, *Chygerdi* Miklós, *Chyri* Péter és Mihály, *Zenthvyáni* György Pál fia, *Kezyi* Tamás és Dávid, *Dersfalvai* István, Balázs, Miklós és Demeter, *Kapolchi* Lőrinc szomszédok. *Wrwsi* nagy László, *Mendei* Osvald, *Chomafalvai* Fülöp, *Theebi Rethez* János, *Paraghi* János, *Tharanyai* Wayda György és Mihály, *Berei* Demeter, *Kemendi* Ferenc György fia, *Waryadi* Jakab határos, *Berei* Balázs, *Zentkmiklósi* Horvath György, *Kezyi* János, *Kezyi* Jakab Tamás fia, *Zentyakabi* Tamás, *Kezyi* Dienes, Ádám, *Kezyi* András és Bálint, *Kapolchi* András szomszéd, *Balassei* Lőrinc és Balázs, *Balassei* Mátyás, *Kemendi* Ferenc, *Kurchmeni* Mihály, *Hathanochi* Demeter, *Tharanyai* György, *Jacabfalvai* Bench János, *Bodoni* Posa fiai László és Demeter, *Banczai* Imre, *Kereki* Simon és Fülöp, *Chyri* Koneza Lukács, *Bodoni* Mátyás, *Wki* Miklós határos, *Zenthmichali* Lőrinc Mihály

fia, *Draagi* Imre, *Kezyi* Tamás, *Alpári* Gergely, *Bodonyi* György, *Fwldwari* Bálint, *Zenthvani* Benedek, *Bodoni* Mihály, *Monostori* Miklós, *Zenthleleki* György, *Kurchmen* Miklós, *Tharanyai* Pál, *Reway* László, *Kezyi* Tamás, *Kemendi* György, *Dersi* Péter, *Doroszlói* Mihály, *Raadi* György, *Kezyi* Albert, *Zenthmiklosi* István, *Galvegyi* András, *Kemendi* Péter, *Solyom* István és *Tharyani* János Gergely fia, *Zenthvani* János, *Zenthvani* Dominik és Jakab, *Kezyi* András, Mihály, János és Jakab, *Kezyi* Miklós Pál fia, *Wrwsi* Miklós, *Zolthai* Jakab, *Bodoni* András, *Zylwasi* Tamás *deák* (litteratus), *Tharyani* János, *Zentlewrinchi* János, *Kezyi* László Pál fia, *Ragadasi* János, *Zolthai* Balázs, *Zolthai* Bálint, *Bodoni* Imre, István és Bálint, *Zenthvani* Miklós, *Dokai* György, *Parysi* Bálint, *Dokai* Benedek Péter fia, *Tharanyai* András, *Banchai* László, *Chymori* Mátyás és Balázs, *Wrwsi* Deres Jakab, *Wrwsi* László *diák* (litteratus), *Zenthvani* Balázs, *Wrwsi* László Márk fia, *Paraghi* András, *Dersfalvai* Imre, *Zenthmychali* Imre, *Draaghi* Máté, *Draaghi* Imre, *Fewldwaari* Mihály, *Pordanchi* Pál és *Che-reghi* *Kuchytha* Tamás. Kelt a vizsgálat, bizonyítás, kirekesztés, beiktatás és bevezetés napjának hatodik napján.

Kivülről: A *kewi* káptalannak jelentése a *Pysky* birtok részletbeni visszahelyezésről.

A második latin nyelven kiállított okmány magyar nyelvi fordítása a következő:

A *titeli* káptalan tisztelendő jóbarátainknak *Garay* László Magyarország nádora és a kunok birája becsülettel kész jó barátságot. Tudatul adjuk, hogy Szent-Mihály főangyal napja utáni nyolcadik napon (1453. okt. 6.) itt Budán *Wadkerthi* *Domonkos* mester, a bácsi káptalan kanonokja, a tisztelendő bácsi káptalan megbízó levelével ellátva előttünk megjelenvén, bizonyos általatok kiállított vizsgálatot, bizonyítani eljárást és törvénybe idézést kérő levelet mutatott elő, melynek tartalma a következő: Legkegyelmesebb fejedelem Zsigmond Magyar-, Horvát- és Csehország királyának, természetes urunknak, Istenhezi imáink közt örök hűséget! Felségednek nagyságos Garai Dezső és László

a nádor fiához, machowi bánokhoz, úgy Bácsvármegye fő- és alispánja és szolgabiráihoz intézett, a tisztelendő bácsi káptalan részére felségednek nagy függő királyi pecsétjével ellátott és kiadott parancsát hódoló engedelmességgel kezeinkhez vettük, melynek tartalma a következő: *Zsigmond* Isten kegyelméből a Rómaiak, Magyar-, Cseh-, Dalmát-, Horvátország királya, híveinknek nagyságos Garay Dezső és Garay László, Garay Miklós nádor fiának, machowi bánainknak, úgy Bácsvármegye fő- és alispánja, úgy szolgabiráinak üdvözetet és kegyelmet!

A tisztelendő bácsi káptalan részéről nekünk, valamint az ország nagyjainak azon panaszos jelentés tételét, hogy nagyságos Marothi János és annak fia László, hasonlóan machovi bánok, és *Macha* és *Várfalva* helységekbeli lakosok embereikkel és jobbágyaikkal, Bács város, ugymint Pyski helység határjeleit igazságtalanul és helytelenül lerontották és megsemmisítették, egyszersmind a káptalan tulajdonához tartozó, a nevezett városnak és helységnek határában fekvő szántóföld nagy részét ön-hatalommal elfoglalták. Mi nem akarván az ily hatalmaskodó birtokfoglalásokat oly könnyen megengedni, ezennel szorosan meghagyjuk és parancsoljuk a nevezett vármegye fő- és alispánjainak, hogy azon esetre, ha Bács városa és Pyski helységének, az elfoglalt részletekbeni szomszédjai, határosai, úgy Bácsvármegye összehívott közbirtokos nemességének meghallgatása és bizonyossága által kitudnátok, hogy a nevezett bán és fia László parancsára a kérdéses Bács város és Pyski helység határjelei lerontása és megsemmisítése által a kérdéses földrésztetek a nevezett káptalan tulajdonából csakugyan hatalmaskodva elfoglaltattak, kötelességteknek ismerjétek a lerontott határokat és mesgyéket újból helyreállítani, egyszersmind az elfoglalt földrészteteket Bács város határában, úgy mint Pyski helységben is a kwi káptalan bizonyossága előtt ismét az újonnan felemelt határok közt a sokszor említett bácsi káptalan birtokába visszaadni, amint azt a kwi káptalanhoz küldött parancsunk által immár el is rendeltük.

Noha a mondott Bácsvármegye alispánjai és szolgabirái a

panasz igazságosságaról meggyőződve, parancsunk végrehajtását a bevett szokás szerint a kwi káptalan előtt szorgalmazták és a kérdéses János bán és László fia parancsára helytelenül elfoglalt földeknek mesgyéit és határait helyreállítva, azokat az újból ki-tűzött határok közt a nevezett bácsi káptalannak visszaadták, mindazáltal parancsunk végrehajtása és a határoknak aszerinti helyreállítása után, a sokszor nevezett János bán és László fia parancsára annak tisztjei és szolgálai, úgy Macha és Várfalva helység jobbágysai és népei az említett szántóföldeket a tulajdonos bácsi káptalantól a határok helyreállítása után helytelenül és igazságtalanul hatalmaskodás által, a nevezett káptalan nagy sérelmével és nagy kárával ismét elfoglalták. Minek következtében a jogaibani visszahelyezést kérő bácsi káptalan kérelmére, tekintve, hogy mi a nevezett káptalan gyámjai és védői vagyunk, és nem engedhetjük meg, hogy az, igazságos jogaitól bár ki által megfosztasson; azért hűségteknek szorosán meghagyjuk és parancsoljuk, hogy tudomásul vevén parancsunk, nevezett Bács város és Pyski helység szomszédjait és határosait, úgy Bács-vármegye többi összehívott nemes közbirtokosait, a titeli káptalan mint hiteles bizonyosság jelenlétében Istennek tartozó hitükre, és nekünk és koronánknak tartozó hűségükre, az említett feleknek és képviselőiknek oda történendő idézése mellett, hallgassátok ki és azoknak vizsgálati kihallgatásuk következtében, a kiadott parancsunk tartalma szerint, amennyire a panaszokat, mely szerint a bán és fia parancsára, tisztviselői és jobbágysai által a kérdéses Bács város és Pyski helységben a határok szétrombolása után az említett káptalan tulajdonához tartozó szántóföldeket csakugyan elfoglalva valónak találnátok, minden újabb parancsunk bevétele nélkül, a nevezett bán és László fiát a birtokokból kizárva és kivetvén, a határvonalak és mesgyék helyreállítása mellett a nevezett bácsi káptalannak visszaadni és őt a birtokba vezetni, egyszersmind a nevezett káptalan birtokát és jogait minden igazságtalanságtól, különösen János bán és László fia hatalmaskodása ellen a törvény rendje szerint megvédeni és fentartani köteles-

ségteknek ismerjétek. A teendőket a megelőző sorrendben teljesítvén, meghagyjuk, hogy saját és a többi Bács város és Pyski helység, úgy a vármegyei köznemesség vallomást tevők neveik jegyzékével ellátva, a történekekről felségünknek jelentést tegyetek és a jelen parancsunk átolvasása után azt a bemutatónak visszaadjátok. Kelt Budán, szent Ferenc ünnepe utáni negyedik napon (1431. október 4-én) egyezernégyszázharmincegyedik évben, Magyarországbani kormányzásunk negyvenötödik, római királyságunk huszonkettedik, Csehországnak tizenkettedik évében.

Mi tehát felséged parancsainak mindenben készséggel engedelmeskedni és hódolni kívánván, az adott parancs tartalma és sorrendje szerint együttesen *Pordani* István Pál fiának, nemkülönben *Dobokai keserew* János és *Gaathi* Frank bácsvármegyei alispánok, úgy *Garai* Dezső és *László* Miklós nádor fia machowi bánokkal, nemkülönben *Waryadi* Tamás és *Kereki* György Bácsvármegye szolgabiráival együttesen működvén, közülünk tisztelt mester *Benedek* kanonok társunkat a fenfoglaltak végrehajtása tekintetéből mint hiteles bizonytságot kiküldöttük, a ki is végre visszatérvén, nekünk jelentette, mikép invocate vásárnap előtti legközelebbi ötödik napon (1432. március 6-án) Bácsvármegyének Bács városában tartatni szokott törvényszéke előtt megjelenvén, hová Felségednek parancsa következtében a vármegyének összes nemessége egybehíva és összegyűlve létezett, hol egyszersmind *Clemens szerémi* esperes és *Erdewdi* Gergely a bácsi káptalan kanonokjai, mint kiküldöttek, nemkülönben *Wárfalvay* Márton, mint a nevezett János bán és fia Lászlónak küldöttje, mint a meghívott feleknek kellő meghatalmazással ellátott képviselői is megjelentek.

Hol is Bács városában, úgy Pyski helységben lakó mindannyi szomszédai és határosai a kérdéses elfoglalt föld részleteknek, úgy Bácsvármegyének megjelent összes közbirtokosai, az Istennek tartozó hitűkre és felségednek és szent koronájának tartozó hűségűkre, a szentséges kereszt megérintése mellett kikérdezettvén, mindannyi szomszédok és határosok a nevezett

város és helységből, úgy a nevezett vármegye többi közbirtokosai egyenkint kikérdeztetvén, minden tétovázás nélkül, egyhangúlag, minden különbség nélkül kivallották, hogy a kérdéses határon a sokszor nevezett Bács városa és Pyski helységnek, melyek már előb felségednek parancsára a nevezett vármegye alispánjai és szolgabirái által helyreállítottak, az előb említett János bán és László fia parancsára tisztjei és szolgálai, úgy népei és jobbágjai által ismét lerontattak és így a kérdéses földek most is a nevezett bácsi káptalantól elfoglalva, a hatalmaskodók birtokában voltak.

Azon a nevezett Bács város és Pyski helységben lakó szomszédok és határosok, valamint azon vármegyei közneemeseknek, kik az összehívott közgyűlésre megjelentek, nevei a következők:

Első: Rypaki Márk és Loránd, Rypaki József és Zsigmond András fiai, Waryadi Chazar Benedek és Péter, Waryadi Chazar Gergely, Jakab és László János fiai, Radi László, Kysradi Miklós és Tamás Jakab fiai, Kysradi György és Miklós Tamás fiai, Thathárewi Salust, Thatharewi Gáspár és Pál és András pap, Wki Beke fia István, Wki Beke fia Lewstad és Miklós, Zeuthywani Péter Waywod fia határosok. Továbbá Kapolchi Mihály, Nagy István és Nagy Ambrus, Kereszthesi Péter, Zentyhwani Mihály, Zentyhwani András, Zentyhwani Frank, Kapolchi Tamás Kapolchi Tamás fia, Tharyani Pál, Tharyani László Tamás fia, mint szomszédok. Ugy Naghwewlghi János Naghwewlghi László Miklós fia, Másik László István fia, Dersi prépost ur — — — László Naghwewlghi Pál, Zenthmárthoni István, Zenthmárthoni László és Pál — — — fia, Zenththamási Péter Vojwoda fia János Diák János kalocsai érsek személyesítője, Naghwewlghi András határosok; továbbá Fewldwári Mihály és János, Pordanchi István és Pál, Pyrfalvai Jakab és Miklós, Kysradi Miklós és Tamás Jakab fiai, másik Kysradi Miklós és Gergely Bács városa szomszédjai. Továbbá Kendi Imre, Kendi Jakab, Zenthkhyráli János, Kendi Mihály és Antal,

Tharyani Fülöp Benedek László fia, János Gergely fia, Sólyom János, László, Tamás, Lőrinc fiai, Gergely, János Gál fiai, István, Kendi Mihály, Kezyi János Balázs fia, Tamás, Dávid, András, Bálint, László, Albert, Dienes, Tamás, László Pál fia, János Jakab fia, Jakab Tamás fia, Berei Miklós, Zolthai László, Jakabfalwai Benc János, Kezyi Dienes, Ádám, Kewsmeni László, K Demeter, Zolthai Balázs, Tolmachi István, Jakabfalwai Benedek, Doroszlói Gergely, Chymori Mihály, Jakabfalwai Imre, Chymori Jakab Pál fia, Balase Lőrinc, Balase Mátyás, Kyrthi László, Zenthpetheri Moyses, Hathanochi Demeter, Bodoni Miklós, Zenthpetheri Gergely, Kozafalwai Péter mint Simon papnak a pétérváradi apátság igazgatójának személyesítője, Kewsmeni Demeter és Balázs János fiai, Kozafalwai Fábián, Egresi Gorthk János, Kemendi Nagy Lőrinc, Chymori János, Chymori János Gergely fia, Zolthai András János fia, Zolthai János, Zolthai Benedek, Parlagi Domonkos, Zentyhwani Imre, Zentyhwani Dénes, Kemendi László Ferenc fia, Zentyhwani Jakab, Kemendi Bor Ferenc, Tharanyai — — — Kapolczi Mihály László fia, János, Arathoi Thwrwk Mihály, Tharanyai Symon, Tharanyai Danch, Zentyhwani Miklós, Dokai György, Arathoi — — Bertalan, Mihály, Simon, Dersfalwai Bakó fia Balázs, Dersfalwai másik Balázs és Demeter, Horváthi Bálint, Simon, Miklós, Wrwsi kepes László, György Bakó fia György, Bálint, Fygedy Bálint, Zenthpetheri Albert, Miklós, Tholmachi Simon, Márton, Benedek, Rethes János, Theli András, Bodoni Balázs, Jakab, László, Parysi Bálint, Zenthmychali Mihály, Kerchmeni Mihály, Balázs, Gáspár és Balázs, Kerchmeni István, Chymori Márk, Antal, Zenthmychali János, Banchai Márk, Berekzai Imre személyében, Feldwári Nagy Symon, Bodoni Barnabás, Bodoni Miklós, Dokai Benedek Péter fia, Dokai István Márk fia, Chyli Péter, Sylwási Tamás Deák, Zolthai János, Banchai Imre és Josa, Zentyhwani Balázs, Bodoni László Posa fia, Bodoni Demeter, Banchai György, Kerchmeni Miklós Pál fia, Kerchmeni István, Zenthleleki Mihály, Zentyhwani Demeter Pál fia, Zentyhwani Miklós Deák, Zenth-

ywani László Pál fia, István fivére, Bodoni András, Bálint Gál fia, Bodoni Nekche Mihály, Alpári Gergely, Banchai Tamás, Mendei Osvald, Kereki Simon, Fülöp, Banchai János, Dokai Lukács, Zolthai János, Chymori Antal Balázs fia, Dienyesfalwai Erdélyi Benedek, Draghi Imre, Jakabfalwai Trochan Pál, Doroszlói János, Bodoni Mihály Dienes fia, Péter, László, Chygerdy Miklós, Feldwari Ferenc Balázs, Berefalwai Demeter, Mihály, Berefalwai Miklós, Kemendi Cheh György, Jakapfalwai László, Jakapfalwai Jakab, Wrsi Nagy László, Zanthói István, Kerchmeni Balázs, Kerchmeni Miklós, Chymori György, Wrsi Demeter Fábián fia, Wrsi Gergely, Bálint Tamás fia, Tharanyai Gergely, Deres Jakab, Wrsi László diák, Kezyi János, Kereki László, Balase Miklós és Mátyás, Tharonyai Mátyás, Tharonyai Pál, Chimori Demeter, Kemendi Jakab, Bodoni Balázs, Berefalwai Fábián, Wrsi vörös (rufus) Mihály, Machali Balázs, Machali Jakab, Wrsi Miklós, Zenthmichali Lőrinc, Kemendi Ferenc György fia, Kemendi György István fia, Kemendi Heres Tamás, János és Imre, Kemendi Péter Pál fia, András Mátyás fia, Zolthan Máté, Keresztes Kelemen, Ferenc Benedek fia, Mihály Tamás fia, Kemendi Ágoston, Chyli Lukács, Chyli Mihály, Lőrinc, Dersfalwai Balázs Farkasy fia, Gergely és Kwthos András mindannyi Bács-vármegyének birtokos köznemességéből. Ezen vizsgálat és bizonyítás teljesítése után, Felséged parancsa végrehajtását fogantatosítani akarván és együttesen a vármegye alispánjai- és szolgabiráival, Felséged királyi parancsa értelmében a kalocsai káptalan határdombjai helyreállítását és a kalocsai káptalannak birtokba-vezetését eszközölni óhajtván, erre már előbb hiteles bizonyságul *Péter* társ-kanonokunkat kiküldöttük, ki is onnan küldetéséből végre visszatérvén, előadta nekünk, hogy Oculi vasárnapja előtti legközelebbi hatodik napján (1432. március 21-én) mindannyian kimenvén a foglalás és a határjegyek lerombolásának színhelyére, Bács városa és Pyski belység határába, és ott a szomszédok és határosok jelenlétében, mindenekelőtt kizárván és kivetvén a birtokból János bánt és fiát Lászlót, egyszersmind a kellő határok

ismét és újból helyreállítottak, és az így kijelelt birtok a jogos birtokos kalocsai káptalannak visszaadatott. Minek teljesítése után a visszahelyezés és újbóli birtokbai iktatás második napján Felségednek küldöttje, *Kapolchi* András, Felségednek kezeinél levő parancsánál fogva, *Péter* mester hiteles bizonyságul kiküldött társ-kanonokunk jelenlétében a sokszor nevezett *Macsa* helységben lakó János bánt a jelen bácsi káptalan elleni ügyében, tetteirőli számadás végett, a folyó évi következő husvétii ünnepek nyolcadik napjára (1432. ápril 5-én) Felséged és a többi ország-nagyjai előtti megjelenésre megidézte. Kelt a birtokbavezetés és iktatás napjától számítandó tizenötödik napon Urunknak 1432-ik évében.

Ennek megtörténte után a fennevezett káptalan kanokja *Domonkos* mester azt hozta fel, hogy ily módon a jelen per le fog szállíttatni, mert János machovi bán és László fia időközben elhaltak, és birtokjogaik László fiaira *Lajos* és *Mátyásra*, úgy László özvegyére *Borbálára* szállottak át, kérvén ezen oknál fogva néhai László fiait Lajost és Mátyást, úgy özvegyét Borbálát a fenn kitűzött napra előnkbe idézni. A többször idézett káptalan által előadott ezen igazságos kérelemnek helyt adni kellett, azért is felhívlak és megkereslek benneteket, hogy hiteles bizonyságul küldjete ki a káptalan részéről magatok közül egy hiteles egyént, kinek jelenlétében *Zenthmárthoni* Pál, István vagy Balázs, vagy *Naghwölghi* Gergely, László, vagy másik László, vagy *Feldwari* Frank, vagy *Balase* Pál, mások távollétében mint királyi küldött (homo regius) által a nevezett Lajost és Mátyást, úgy özvegy Borbálát az előrebocsátottakra nézve a bácsi káptalan ellen a most következő Szent György vértanu napja utáni nyolcadik napra (octava) (1432. május 2.) előnkbe idézzétek és annak-utánna az idézetteknek névsorát nekünk barátságosan írjátok meg. Kelt Szent Mihály főangyal napja nyolcadikának (octava) harmincadik napján urunk 1453-ik évében. (nov. 5.)

Kivülről : Tisztelendő jóbarátainak, a titeli káptalannak, a tisztelendő bácsi káptalan részére.

A XIV. és XV. század Magyarhonban négy nagy királyt látott: *Károly Róbertet*, *I-ső Lajost*, *Zsigmondot* és *Mátyást*, kik Magyarországból nemcsak hatalmas államot alkottak, de azt a tudományok újra születése korának dicsőségére emelték. A két *Anjouházbóli* király kezdette meg a fejlesztést, mit a *Luxemburgi Zsigmond*, majdnem ötven évi uralkodása ideje alatt még tovább fejlesztett, míg végre Hunyady Mátyás alatt a magyar középkori hatalom és dicsőség elérte tetőpontját.

Most csak Zsigmond uralkodási idejére szorítkozom. A történelemből tudjuk, mily szomorú állapotba jött az ország azonnal Nagy Lajos halála után. Azt is tudjuk, hogy Zsigmond 1387-ik évben, mint Nagy Lajos leánya Mária királyné férje főkapitányi címen vette át Magyarország kormányát, melyet a legnagyobb viszontagságok között, mint koronás király, de egyúttal eleinte, mint a rómaiak királya, később, mint római-német császár és cseh király fél századon át egész 1437-ik évig viselt. Zsigmond irányában igazságtalan történetírásunk, mert Zsigmondnak sok hibája mellett kitűnő tulajdonságai is voltak, az akkori időhöz képest nagy műveltséggel bírt, hozzá rendkívüli tevékenységet fejtett ki, melyel beutazta nemcsak Európát, de országának minden részét, a természet felruházta őt sok tehetséggel, habár változékonysága és állhatatlansága által sok bajt is okozott önmagának, de azért egész életén át Magyarország maradt azon központ, melyből kiindult.

Nem volt a sors kedveltje, mikor az országba jött mindenki ellenszenvvel viseltetett az idegen, különben élénk fiú iránt. Hadvezér nem volt, bár egész élete hadakozás között folyt le. A *nikápolyi* vereség volt uralkodásának első szomorúsága 1396-ik évben, ezt követték a nagy belzavarok, melyek az 1401-ik évi fogságához vezettek. Onnan kiszabadulván, az egyházi zavarok vették igénybe egész tevékenységét. Ismerjük a constanzi concilium szerencsétlen egyenetlenségeit, melyek 1415. évbe *Huss Ignác* máglyájához vezették. Zsigmond jóakarata dacára sokkal gyengébb volt, hogysen az egyházi békét helyre-

állíthatta volna. Következtek a *hussiták* vakbuzgó kegyetlenségei, melyek Magyarország közbékéjét is megzavarták. *Mária* királyné már 1392-ik évben május 17-én halt el és második neje *Cilley Borbála* nemcsak nem boldogította, de botrányos életmódja által sokszor megszomorította. Nemesak a *hussiták*, de az ország déli részei is, főleg a *Horváthiak* örökös nyugtalanságai zavarták a közbékét, melyet Zsigmond minden tevékenysége alig tudott fentartani. Élte végén pedig legsújtóbb volt reá nézve, hogy nem volt fiu-örököse és méltó utódja.

Azonnal kormánya kezdetén észrevette Zsigmond, hogy az országban, főleg az akkor polcon levő nagyok között nincsen támasza, első gondoljai közé tartozott új befolyásos családokat hatalomra és tekintélyre emelni, hogy azután azokban támaszát nyerhesse. Törekvése fényesen sikerült. Alatta emelkedett a *Garay*, *Maróthy*, *Hunyady*, *Drugeth*, *Perényi*, *Rozgonyi* és számos más család, a kik rövid idő múlva hozzá híven az ország dolgaát intézhették, mert Zsigmond nemcsak a *constanci* zsinat alkalmazásával, de későbbben is sokat tartózkodott az ország határain kívül.

De nemcsak a küldolgokra fordította Zsigmond gondját, ő alakította át mindenek előtt a vármegyék rendszerét, úgy, mint az ország védelmét is. A vármegyék Zsigmond előtt, főleg védelmi célokra szolgáltak, minden vármegyének meg volt várterülete, melyen hadkötelezettjei voltak telepítve. Az által, hogy Zsigmond alatt a nemesség osztogatása (armálisok) mindig gyakoribb lett, a katonáskodás mindinkább személyes lett és a várterületeket lassan-lassan feleslegessé tette. Ez által a vármegyék az idők folyamán elvesztették hadi jelentőségüket és inkább polgári intézményekké váltak. A vármegyékben területük terjedelme szerint egy vagy több törvényszék lett felállítva, melyeknek elnöke a fő- vagy alispán, tagjai pedig a szolgál- és esküdtbírák voltak. Ezen törvényszékek voltak hivatva mindenki felett bíraskodni, kivéve a zászlós urakat, a kik felett a bíraskodást a király magának tartotta fenn. A legelső bíró volt az országban a nádor és a királyi személynök.

Senkinek sem volt megengedve az önbíráskodás vagy épp az önhatalmaskodás, sérelem esetében mindenkinek a bíróságokhoz kellett fordulni. A hatalmaskodók ellen hozatott 1435-ik évben a törvény, mely szerint az ily vétkesek ellen az összehívott vármegyei közgyűlés (proclamatae congregationes) határozott. Ha egy nemes ellen, hatalmaskodás, rablás vagy más ilynemű tett miatt panasz emeltetett, akkor a király az illető vármegye, melyben a panaszlott lakott, fő- vagy alispánjához parancsot küldött, a vármegye összes nemességét összehívni és az egybegyűlteket a mennyire tudomásuk volt eskü és kötelességszerűleg a panaszlott tett iránt kihalgatni és a jegyzőkönyvet az alispán pecsétjével megerősíteni. Az ilykép felvett vallomások, a tanúk jegyzékével a királyhoz felküldettek és a vádlott a király udvara elibe idéztetni rendeltetett. A büntetés azután a tanuságok alapján mondatott ki, mely többnyire pénzbírságból állott.*)

A jelen felmutatott két oklevél által ezen eljárás akkori fennléte igazolva van azon különbséggel, hogy az már az okmányok szerint 1431-ik évben divatozott, csak hogy a törvényben a káptalanok közbenjárása nem említettik, mert az, az akkori törvénykezési szokáson alapult.

A védelmi rendszert is Zsigmond átalakítani akarván, ezen tervezetet már 1432-ik évben *Sienában* dolgozta ki, az akkor divatozó német védtörvény alakjában. A rendszer a bandériumok alapján volt kidolgozva, de meg volt határozva, hogy nemcsak a hatóságok, de az egyesek is hány embert tartoznak a bandériumokhoz állítani, egy bandérium létszáma 500 volt.

Ezen jegyzék nekünk csak annyiban nevezetes, hogy abban Bácsvármegye 500 és a szomszéd Bodrogh vármegye csak 300 emberrel van megróva.***)

Leggyengébb oldala volt Zsigmondnak a rossz gazdálkodás, folytoni hadakozása, de leginkább féktelen pazarlása folytonos

*) Zsigmond decretumai II. III. VI.

**) Lásd Feszler Geschichte der Ungarn II. 420—430. Kovachich Suptem ad vestigia comitiorum I. 338.

pénzzavarban tartották; mindazáltal dacára ennek, egész ország-lása alatt sok gondott fordított a kereskedelem és ipar emelésére és védelmére, mindenünnen esődítette össze a sok mesterembert, kézművest és művészt, a drága építkezések napirenden voltak, ő építette francia és olasz mesterek által újból *Visegrádot* és a *budai* királyi palotát, de efelett nagy barátja volt a tudományoknak is, mit legjobban bizonyít egyik mondata, melyet a híres *Acneas Sylvius* feljegyzett: „*Egy nap alatt — úgymond — 1000 embert üthetek lovaggá, de egész éltén át egy embert sem tehetek tudóssá.*“

Egy másik nyilatkozata is jellemzi gondolkozását: „*Méltónak és jogosnak tartjuk, — úgymond — hogy minden ember szabad legyen, mert a világ kezdetében minden anya egyenlő joggal szülte gyermekét, nem a természet, de az ember hatalma kényszeríti őt a járomba!*“

Zsigmond fényes udvart tartott. Szerette a fényt és pompát, különösen a konstanci zsinat alkalmával kitett magáért, fényesen és nagyban nevelte Magyarországnak külföld előtti tekintélyét; számos vendég látogatta Budavárát, így *Palaeolog Mánuel* byzanci császár is több hétig vendége volt Zsigmondnak; ily életmód mellett nem csoda, ha a pazar császár-királynak minden lépten kifogyott a pénze. Már 1411-ik évtől, mikor Zsigmond lakását véglegesen Budára áttette, az egész művelt világ Budának tartott.

És ezen ily nemes gondolkozásu ember mégis csak erőszakkal és vérontással volt képes hatalmát megalapítani, mert számos vérpad és börtönzés jellemzi kormányának első éveit. De nem akarom Zsigmond király történetét írni, mit felhoztam, azt csak az általam bemutatott két okmány tartalmának bővebb ismertetése végett tettem, de azért ezzel még nem érhetem be, mert ezek — mint mondtam — csak közvetve érintik *Bács vármegyét*. Sokkal inkább érdekelnek bennünket megyénk szomszédjainak az ország alsó, déli részeinek viselt dolgai és a vármegyének azon időbeni állapota, valamint az akkori nagy részt

Bácsvármegyében lakó befolyásos és hatalmas birtokos családok története.

Az ország déli részei mindig sok gondot adtak a magyar királyoknak, különösen Horvátország nyugtalan lakóival; Zsigmond is drágán fizette a horvátok iránti bizalmát, a horvátok okozták a legtöbb kellemetlenséget azonnal uralkodása kezdetén.

Hogy az országnak az alsó vidékeit nyugtalan népeivel féken tartani lehessen, állíttatott fel a *machovi* bánság, mely a középkori magyar birodalomnak egyik hatalmas védbástyája volt, ezen bánság Szerbia nyugati részében, Bosznia szomszédságában feküdt, és ettől a Drina folyó által elválasztva, egész a Kolibár vizeig terjedt, nevét Machó várától vette. Alkotója IV. Béla volt. Nagy Lajos korában hatalmas eszköz volt a machoi bánság a körülötte levő népeket féken tartani. A XIV. és XV. században a horvátok kezébe került, kiktől a Garayak csak nagy nehezen nyerték vissza. 1427-ik évben Zsigmond alatt ismét a magyar koronához jött. A machoi bánok többnyire bácsi főispánok is voltak.

A nagyúri családok közé, a kik bácskai birtokosok voltak, tartoztak a Garayak, Ujlakyak, Maróthyak, Horváthyak, később a Hunyadyak.

Horváthy János, machovi bán, Nagy Lajos halála után, *Durazzói Károly* nápolyi fejedelem érdekében Zsigmond kormánya alatt évek hosszú során veszélyes zavarokat támasztott, az általa vezetett párt lázadt fel Mária királyné ellen, ő fojtatta meg Erzsébetet, Lajos özvegyét. Kis Károly megöletése után Budáról szerencsésen megmenekült és boszút forralva, szüntelen háborgatta a közbékét, míg csak 1393-ik évben Gara Miklós által legyőztetvén, Pécssett kivégeztetett.

A Garay család nem a bácsmegyei Gara falutól, de a *Valkó* vármegyében fekvő Gara helységtől nyerte nevét. A XIV. század kezdetén I-ső Istvánnak hat fia volt. A család ekkor két ágra szakadt: a nádori és báni ágra. II. Miklós és III. János néven.

Az előbbi, II. Miklós, I-ső Lajos alatt 20 évig machoi bán volt. 1376-ban nádor lett és ő játszotta a legnagyobb szerepet Zsigmond alatt, de szomorú véget ért, mert mikor lekísérte Erzsébet királynét Horvátországba, Horváthy által elfogatott és lefejeztetett. IV. János fivére erdélyi vajda volt, csak két leánya maradt. III. Miklós 1387-ben machoi bán lett és szinte nagy szerepet vitt Zsigmond alatt a velencei és lengyel dolgokban; ő kormányozta az országot Zsigmondnak konstanci tartózkodása alatt, neje a királyné nővére volt, a Cillei házból, meghalt 1440 évben.

II. László 1447-ik év óta hasonlólag nádor volt, (ő bocsátotta ki 2-ik okmányunkat) meghalt 1460-ik évben. Fia, Jobbácsi birtokos volt és vele 1482-ik évben a Garay nádor-ág sírba szállott.

A Garay báni ágon I-ső Pál 1312-ben Valkó, Bodrogh és Szerém vármegyék főispánja és machoi bán volt, Dezső fia szinte machoi bán és baranyai főispán lett, unokájával Garay Lászlóval kihalt a Garay báni-ág is.

Nagy szerepet játszott nemcsak az országban, de különösen Bácsvármegyében a Maróthy család. 1319-ik évben élt Maróthy István a Guthkeled nemből, ennek fia Mihály mester III. András-tól adományt nyert. Unokái János és Dénes Zsigmond király alatt éltek. Dénes 1396-ik évben Nikápolynál esett el, János a csatából szerencsésen megmenekült és Zsigmond király hű embere maradt, főleg a Horváthyak elleni harcokban, rendszerint győztes volt, és érdemeiért 1404-ik év körül Valkó, Szerém, Bács, Bodrogh és Pest megyékben fekvő jószág adományokat nyert. 1427-ben pedig Kőrös megyében fekvő Velike városát kapta; már 1405-ik évben machoi bán volt. A nyitrai templomban temették el, mint az 1485-ik 24. tör. c. tanúsítja. Fiai János és László voltak. Utóbbi szintén machoi bán volt 1438. évben, az Ujlaki családból származott neje, Borbálától, két fia született Lajos és Mátyás, kiket második okmányunk említ, Lajos 1464. évben aláírta a Mátyás király és Frigyes császár közt kötött

szerződést. Magdolna egyedüli leánya guthi Ország László nejével a Maróthyak családja szinte sírba szállott.*)

A mi az általunk bemutatott két okmány tartalmát illeti, az elsőnek tárgya birtokfoglalás és rövid útoni visszahelyezés, a másodiknak hatalmaskodás és pörbe idézés, az utóbbiban jellemző, hogy a tett és a vármegye törvényszéke általi vizsgálat még 1432-ik évben ment véghez, mégis a pörbe fogatás illetőleg idézés (evocatio) csak 1453-ban és így 21 év után történt, mikor a vétkesek már elhaltak. Feltűnő az is, hogy a vármegye főispánjáról, ki akkor 1428-ik évtől egész 1468-ik évig *horogh-szegi Szilágyi László* volt, említés sem tétetik. Mi a foglalási és hatalmaskodási helyet illeti, az Pyski és Bács város területén történt, de hol feküdt ezen Pyski, azt meghatározni alig lehet, azonban közel kellett neki Bács város határához feküdni, mert a határok helyreállítása mind a két helyütt egy nap történt.

A Pyski név a régi okmányokban igen ritkán fordul elő, az ismert összeírásokban pedig éppen nem. 1504-ik évben a bácsi káptalan elhatározta, hogy Bortyán, Pyski, Ded, Tatarév, Paris, Varjad, Menyő és Szent-György Bodrogh és nem Bács-vármegyéhez tartozik, ez okmányunkkal ellentétben látszik lenni és azt bizonyítja, hogy Bács és Bodrogh vármegyék közt a határ akkor sem volt biztosan megállapítva. 1536. évben I-ső Ferdinand király megerősítette Várday Borbálát, Abaffy Ferenenét, Udvard, Varjad, Paris, Tatarév, Pyski helységek birtokában.

1332—37. évben a pápai lajstromok emlékeznek Pyskiről, 1368-ik évben pedig egy Demetrius Julius Ivan de Pyski, mint Bodrogh vármegyei nemes említetik. 1400-ik évben Bács vármegyei helység volt. 1430-ik évben a kalocsai káptalan Maróthy Jánost igttatta be Barthazi András Demeter fiának birtokrészletébe és talán éppen ez azon birtokrész, melyet a bácsi káptalan okmányainkban magáénak követel.

Feltűnő a kérdéses okmányokban foglalt királyi parancsok-

*) Fejér Cod. Dipl. VIII. Vol. 11., 209., 220. Katona hist. Critica XII. 482. Teleky Hunyadiak kora XI. 131. Nagy Iván IV. rész 327.

ban, hogy a nemesség, mely a közgyűlésre összehívatott, mindig csak lakóhelye mellé helyezett keresztnévén említettik, és, hogy oly csekély a vezeték- és melléknevek száma. Így azután p. o. Keszyek majdnem negyvenen sorolhatnák fel; egy családdhoz tartoztak-e mind az egy helységtől elnevezettek vagy sem? azt most nehéz meghatározni.

A XV-ik században már általános szokás volt, hogy az egyéneket megkülönböztetés végett, főleg a nemeseket, származási helyök, kiváltkép birtokaikról nevezték el, mely különösen a latin *de* szóval történt, miből idővel a mostani családnéviek lettek, és a *de* szót *y* betű helyesítette, és így lettek több külön családbeliek is egy helységből felsorolva és csak keresztnéveikkel kitüntetve; csak később jöttek szokásba a mellék, sokszor népies nevek, mint például a Becsey családban a *tötös*, *vesszős* és *tövises* nevek. Azt sem bírjuk elhatározni jelenleg, vajon az egy családbeliek közösségben éltek-e? vagy pedig mindenkor elosztózkodtak? mert az, az illető családbeliek változó akaratától függött.

Az okmányokban említett helynevekből az is kitűnik, hogy a törvényszék tárgyalására megjelentek a körüllevő helységekből voltak és hogy a távolabb vidékekről, mint volt a Tiszamente és Titel vidéke, ki sem jelent meg.

Mint mellék vagy nemi és családi nevek a következők említettnek: Cseh, Keserew, Chazár (talán Császár?) Beke, Fywgwdy (Fügedi), Velez (és pedig a Horváthyaknál), Bebench, Magnus (Nagy), Rethez, Woyda, Horváth, Koneza, Deres, többször előfordul a litteratus (diák) melléknév is, Kwehytha? Bencz, Gorthk? Bor, Thewrewk (Török), Kepes, Boka, Berekes, Nokli, Erdélyi, Trochan, Vörös (Rufus), Trore, Zolthan, Keresztes, Solyom.

A származási vagy inkább birtokosi helynevek a következők:

Wadkert. Pestmegyében. *Pordan*, *Pordanch* sehol sem fordul elő. *Doboka*. Talán Bajsa mellett? *Gaath*. *Varjad*, *Waryad*, az 1522-ik évi összeírásban található. *Kerek*, most Kerekity pusztá. *Rypak*, sehol sem fordul elő. *Bodon*, Több volt, a bácsi

török nahieben is előfordul, most a petrováci és irmovai határban. *Wk* (Ök). Az 1522. összeírásban IV. kerület. *Paloz. Kapolch. Velez* (melléknév) a Horváthiaknál. *Raad. Horváthi*. Az 1522. összeírásban, III. kerület 26. adózója. *Ders*. A bácsi török nahieben. *Kysrad. Jakabfalva*, most a csébi határban. *Zenthmihály. Zoltha. Dersfalva*. A bácsi török nahieben, most *Tersanik* erdő Bács mellett. *Theel*. Az 1522-ik évi összeírásban előfordul. *Wrs* (Örs). A bácsi török nahieben. *Pyrfalva* (Fírfalva, Sírfa, Pürfalva) a megye alsó részében az 1522-ik évi összeírásban. *Zenth. Tharyan*. A bácsi török nahieben. *Zenthkirály. Machijal. Beze. Babazenthpethewr. Kend*. A bácsi török nahieben található. *Wedhed? Zenthmarthon*. Kamenitzel átellenben, Ujvidék mellett. *Tolmach, Tolmad*, az 1522. évi összeírás VII-ik kerületében. *Kemend*, most (Kemény erdő) Monostorszegh mellett. *Bancha*. A bácsi török nahieben összeírva, Horváthi, később Garay birtok, Paraga és Szelencse között. *Zenthpethwr*. Petrováci határban. *Kozafalva* nem található. *Zenthmichal*. A bácsi török nahieben, Szilbás mellett. *Chigerd, Chyr. Zenthgyván*, most Despot-Szent-Iván. *Kezy*. Bulkeszi, szilbási, petrováci, kulpini és despot-szent-iváni határban jelenleg, a bácsi török nahieben összeírva. *Mende*. A bácsi török nahieben. *Chomafalva*. Az 1522. évi összeírás, IV. kerület, most Doroszló és Prigl.-Szent-Iván közt. *Kerchmen, Kachmen, Kwrchmen*. 1522. évi V. kerület, úgy a bácsi török nahieben összeírva. *Rewa*. Nem jön sehoh elő. *Doroszló*, a mostani Doroszló. *Zenthmíklós. Galvegh? Sólyom? Zoltha. Zylhás*. A mostani Szilbás. *Zent-Lewrinch*. Az 1522-ik évi összeírás IV-ik kerület. *Ragadach* (Ragados?) nem fordul elő. *Doka. Parys*. Az okmányokban mint Bodrogh megyei község. *Chimor. Paragh*. A bácsi török nahieben összeírva. *Draag*. 1522. összeírás V. kerületben összeírva, most Petrovác és Futak közt. *Feldwar*. Több van, valószínűen a mostani palánkai határban. *Chereg, Cherefalva? Zenthjakab. Balase* ismeretlen. *Hathanoch* ismeretlen. *Alpár*. A bácsi török nahieben. *Monostor? Zenthlelek*. Az 1522-ik évi összeírásban található. *Keresztes?* Összeírva a bácsi török nahie-

ben. *Naghuewlgh*. Összeírva a bácsi török nahieben. *Kyrth*, Bulkeszi határban Glozsán felé. *Egres*. Bulkesz- és Kulpinhoz közel. *Aratho*. *Fyged*. *Parlagh* (Paraga?) *Chyl*. *Dienyesfalva*. *Machal*.

A felsoroltak között legszámosabbak a *Kezyiek*, a kik az egyik okmányban 16-an, a másokban szinte 16-an vannak, mint tanuskodásra megjelent nemesek, feljegyezve, azért nem felesleges *Kezy* történetét felemlíteni.

Legbiztosabb története *Kezynek* vagy *Keszinek* az illető okmányok felmutatása.

„*István* Magyarország ifjabb királya stb. Figyelembe véve, *Egid* mester pohárnok szolgálatában levő *Marcel* fiának *Kelemen* és *Mártonnak* hű szolgálatait, hű kedveltjeinknek, úgy *András* fiainak *Sándor* és *Olivier*, *Mátyás*, *Wencel*, *Tamás*, *Gergely*, *Péter*, *Jakab*, *Savol* és *Thorzol*, a *Dobra* nemzetségből, rokonaiknak és a bácsi vár jobbágynak, hű szolgálatait is stb. teljes kegyelmünkben felszabadítjuk őket a nevezett bácsi vár területe jobbágyi kötelékéből és felvesszük őket királyi nemes szolgáltaink közé stb. Kelt *Ladomér* mester udvarunk alkancellárja által urunk 1265-ik évében.“*)

2-ik „*István* Magyarország ifjabb királya stb. A királyi kegyelemhez tartozik mindenkinek érdemeit kellő figyelembe venni stb. Figyelembe véve *Marcel* fiainak *Kelemen* és *Mártonnak* hűségét és érdemeit és irányukbani kegyelmünket és hálánkat kimutatni akarván stb. *Kezy* földjét, mely a bácsi várhoz tartozik, felmentjük a vár urijoga köteléke alól és a nevezett *Kelemen* és *Mártonnak* és törvényes örököseinek adományozzuk új adomány címén, kettős pecsétünkkel megerősítve *Benedek* orodi prépost alkancellárunk által 1273-ik évben.“

Az iktatási parancs így szól: stb. kewvi egyház káptalanjának, kedves hivünknek:

„*Kezy* földjét, mely közvetlen a bácsi várhoz tartozott, *Kelemen* és *Mártonnak* adományoztuk. És minthogy a nevezett

*) Lásd: Fejes Cod. Dip. IV., V., III. 294. Nagy Iván IV. 251.

Kezy határának bejárására és annak birtokbai bevezetésükre szükségük lenne stb. Lelt Zohács mellett, Szent László király ünnepének második napján 1273.“

Az oklevél, melyből az elkülönözött nyole villának nevei is kitűnnek ez: „A Kewi egyház káptalanja, minden keresztény hívőknek stb. A mikor Kezy földje színhelyére a meghívott kürthi Halad Fülöp, Dobra Tamás, kezyi Savol Tamás és Thegefalway Vencellel stb. kimentünk és a nevezett Kezy föld határát körüljártuk volna, Kelement és Mártont királyunknak uj adományának címe alatt, minden ellenmondás nélkül birtokba vezettük stb, mely alkalommal tapasztaltuk, hogy a kérdéses területen nyole helységnek helye van; ezen helységek a következők: Szentivánkezy, Boldogasszonykezy, Sávolvezy vagy Boulkezy, Keresztényteleke, Egres, Szentpéter, Kastélteleke, Matyuka Kürth stb. Kelt a beiktatásnak 15-ik napján, 1276.“

Mátyás király megerősítő levele pedig így hangzik: „Mátyás Isten kegyelméből stb. Mindenkinek, kiket illet, tudomására akarjuk hozni, hogy hívünk Kezyi László, Mihály fia, ki Demeter fia, előttünk megjelenvén, előmutatta nekünk István ifj. Magyarország királyának kettős pecsét alatt kiadott levelét, mely szerint nyole helységnek elegendő, a bácsi vár hatósága alól felmentett Bács vármegyében fekvő Kezy földet Dobra neméből származott Kelemen és Mártonnak, Marcel fiainak és örököseinek adományozta stb. Kelt Futakon, szent Katalin szűznek ünnepén, Urunknak 1475-ik napján.*)

Van még 1559-ik évből kelt paranesa I-ső Ferdinandnak, mely szerint megparancsolja, hogy Kis Kezy, Bakaszentpéter, Egres, Egyház Dobra, Baka Nádas telekkel, Boldogasszony Kezy, Nagy Kezy, Savoly Kezy vagy Boly Kezy, Matyoka kürt és Vásáros kürt helységek Kezy Miklósnak és Szoláth Mátyásnak mint tulajdonosoknak visszaadassanak.

Mindebből kitetszik, mennyire változott Bácsvármegye területe, minekelőtte Dósa György, a törökök, vagy a fekete Iván

*) Lásd Nagy Iván IV. 253.

cár azt végkép elpusztították, nem is szólván a régibb tatárjárásról, Rákóczy hadjáratáról és a szerb zendülésekről. A bácsi várromjain és talán a bácsi ferenciek egyháza falain kívül, mely hajdan a templariusok zárdája volt, alig maradt ránk valami a mult időkből, mégis tagadhatatlan, hogy Bácsvármegyének fénykora a XV. század volt, és pedig mind vagyonra, mind műveltségre nézve. A leghatalmasabb és leggazdagabb birtokosai hazánknak ezen időben Bácsvármegyében birtokoltak, mint ilyenek voltak a Garayak, Ujlakyak, Maróthyak, a kalocsai érsek, a Horváthyak és a Hunyadyak. De ezenfelől találjuk a megye alsó részében a bácsi, kewi és titeli káptalanokat; a dersi, undontwi, titeli apátságokat és számos zárdát, mi mindenesetre a megye népének nagyobb műveltségére is mutat, megerősíti ezen feltevést a több név mellett található (litteratus) diák elnevezés, de azon tanulók névsora is, kik mint Bácsból származók a külföldi egyetemeken tanultak; ilyenek *a bécsi egyetemen*: 1430 Blasius de Baczia, 1431 Paulus de Tytulio, 1435 Laurentius de Tytulio, 1448 Jacobus de Baczia, 1451 Johannes de Futag, 1453 Georg de Baczia, 1457 Nicolaus de Aratho, 1461 Oswaldus Galambos de Baczia, 1465 Stephanus de Baczia, 1466 Michael de Bochia, 1469 Clemens de Baczia Albertus de Futag, 1472 Filipus Czapó de Sond, 1486 Georgius de Futak, 1489 Johannes de Futak, a 16. században Zayoli Mohorai János. — *A krakói egyetemen*: 1511 Gallus de Warphalwa, 1513 Antonius de Kwkeszi. — *A wittenbergi egyetemen*: 1547—48 Lucas Futag, 1549—50 Franciscus Futaginus.

Ha most az előttünk feltárt sok név és helynévre visszatekintünk, szomorodott szívvel kell elismernünk, hogy ki sínesen jelen közöttünk, ki azok között ősei nevét vagy lakhelyét feltehetné. Mindent elsepert a pusztulás angyala és nem maradt számunkra egyéb fenn, mint a pusztta emlék, melyet egy-egy ringyongy okmány vagy feljegyzés részünkre megmentett, ez az oka talán, hogy vármegyénk mostani nemzedéke oly hidegen és oly kegyelet nélkül tekint a multra és történetére.

Grosschmid Gábor.

Ujvidék művelődési történetéből.

Irta : Erdőj helyi Menyhért.

(Folytatás).

1789. évi május 6-án 6025. sz. a. kelt legfelsőbb rendelettel a szabadkai gimnázium Ujvidékre lett áthelyezve s még ugyanazon évi szeptember 1-én ünnepélyesen megnyitott. Igazgatóvá Lang Mátyás, tanárokká Mandik András, Subányi Ignác, Gregus Tamás, Jankovics József, Gemza András lett kinevezve. Az igazgató évi 500 frt, a tanárok 400 és 350 frt fizetéssel.*)

A hitoktatásra vonatkozólag az 1790. évi okt. 7-én k. m. kir. helytartótanácsi határozat akkép intézkedett, hogy a hatholikus hitoktatást két helybeli áldozó pap végezze évi 25—25 frt tiszteleldíj mellett; a görög-keletiek mindaddig, míg ez ügyben legfelsőbb helyről intézkedés nem történik, intézkedjenek saját belátásuk szerint.***) — A gimnázium tehát 1790-ben 5 osztályból állott.

Az intézet a tanulmányi alapból tartatott fön, a város csupán évi 400 frttal volt köteles hozzájárulni a fönrtartási költségekhez. Minthogy azonban ezen összeg a gimnáziumnak a tanulmányi alapból fedezett fönrtartási költségeihez arányítva, fölötte csekély volt, 1794-ik évben az igazgatói állás és a humani órák két tanszéke be lön szüntetve s az intézet kisgimnáziummá (Paedagogium) lett átalakítva.***)

Azonban az intézet, mely annyi küzdelem árán létesült, nem örvendhetett hosszú életnek. Egy mulasztás a város részéről alkalmat adott a már-már virágzásnak induló tanintézetnek 1821-ik évbeni megszüntetésére. Oka volt, mert mint fönnebb említém, Ujvidék város a tanulmányi alapból fönrtartott gimnáziuma szükségleteinek fődözéséhez évi 400 frttal volt köteles hozzájárulni. 1817-ig rendesen befizette a város ezen segély-

*) Orsz. Levéltár. Lit. Polit. Nr. 30.

**) Orsz. Levéltár. Lit. Polit. Nr. 56. 790.

***) Orsz. Levéltár. Lit. Polit. Nr. 30.

összeget a tanulmányi alapba, ezen évtől azonban évről-évre elhanyagolta ezen kötelesség teljesítését.

Ennek következtében a Helytartótanács 1821-ik évi május 15-én a hátralék azonnali lefizetését sürgette, még pedig a tanulmányi alap pénztárába. A város tanácsa a befizetést elrendelte ugyan, de csak 1819. és 1820-ik évek törlesztésére volt elegendő pénz és így a város két évre még tartozásban maradt.

Ujvidék város igyekezett jóvá tenni mulasztását, azonban már késő volt, mert a m. kir. Helytartótanács akkor már határozott az ujvidéki gimnázium megszüntetése iránt. A mint a Helytartótanácsnak tudomására jutott, hogy a város az évi segélyösszeget nem fizette be rendesen a tanulmányi alap pénztárába és hogy a város mulasztása folytán a gimnázium fentartási költségei már 58,885 frt 22 kr-ra rugnak, a megbízott kebelbeli számvevőség ebbeli jelentésére azt határozta a Helytartótanács, hogy tekintve, hogy a város a fizetést elhanyagolta, hogy a tanulmányi alap ez által túl van terhelve, továbbá, mivel 1818-ik évben egy szerb gimnázium is szerveztetett, de különösen, mint-hogy Baja és Szabadka saját költségükön tartják fent a gimnáziumot, az ujvidéki gimnázium beszüntessék. Ez történt 1822-ik évi január 2-án.

A város tanácsa sietett a tartozásban levő összeget lefizetni és pedig a kir. kincstári kamara felszólítására, de a sietség, mellyel a kifizetés történt, mind hiába volt, mert a helytartótanács felterjesztésére a királyi felség már határozott és 1822-ik évi ápril 15-én kelt legfelsőbb leirat az ujvidéki gimnázium megszüntetését elrendelte.

A Helytartótanács intézménye, mellyel a legfelsőbb királyi leirat az illető hatóságokkal tudatul adatott, következő: „A f. é. ápr. 15-én kelt legfelsőbb elhatározás folytán az ujvidéki gimnázium, mely eddig a városnak évi 400 frt segéllyel való hozzájárulásával a tanulmányi alaphól 1820. évi október hó végéig 58,885 frt 32³/₄ kr. összeggel legfőképen azon célból tartatott fenn, hogy a görög-keleti nép jól rendezett iskolázás által a

műveltség magasabb fokára emeltessék, miután a város az évi segélyösszeget 1817-ik évtől befizetni elhanyagolta és a tanulmányi alap a túlságos terheket nem képes többé viselni s különben is az intézet főcélja a görög-keletiek iskoláinak rendezése alkalmával 1818-ik évi királyi leirattal jóváhagyott görög-keleti gimnázium szervezése folytán elesett, *előbb említett gimnázium fentartásának terhétől a tanulmányi alap felmentetik*, azon hozzáadással, hogy ha a város azt saját hasznára tovább is fõntartani óhajtaná, miként ugyancsak Bácsmegyében Baja és Szabadka városok saját erejükből gimnáziumot tartanak, ez neki megengedtetik, de az évi 400 frt segélyösszeget, melyet a város 1817-től fizetni elhanyagolt, a tanulmányi alapba haladéktalanul beszolgáltatassa.“*) — Ezzel a gimnázium ügye végleg el lett intézve; hiába kérvényezett a város, a megye, a kalocsai érsek, a gimnázium visszaállítást kívívniok nem sikerült.

A fõnnebb elmondottak után már megállapíthatjuk azon okokat, melyek az ujvidéki gimnázium megszüntetésére befolytak. Első és fő ok volt a Helytartótanács által ismételten hangsúlyozott pénzhiány. A tanulmányi alap annyira meg volt terhelve, hogy csakis azon tanintézetek fõntartására lehetett szorítkozni, melyek szélesebb körű művelődési szükségleteket valának hivatva kielégíteni; a helyi érdekű gimnáziumoknak háttérbe kellett szorulniok. Második ok volt, mely különben az előbbivel szorosan összefügg, hogy Bácsmegyében már volt két gimnázium t. i. a bajai és a szabadkai, melyeket az illető városok saját erejükből tartottak fõnn s melyek a megye tanügyi szükségleteit nagy részben kielégítették, tehát általános tanügyi szempontokból nem volt égető szükség az ujvidéki gimnáziumra. Ehhez járult harmadszor az ujvidéki szerb gimnázium szervezése, mely középiskola szorosan a szerbek művelődésének előmozdítása céljából lévén szervezve, a tanulmányi alapból fõntartott ujvidéki gimnázium kulturális fontosságát azon kor fölfogása szerint szintén csökkentette. Mellesleg megjegyzem itt, hogy azon korban

*) Orsz. Levéltár. Lit. Polit. Nr. 30. 1822. 27.

a magyar állameszme nem jött figyelembe, a kormány tehát a gimnáziumok kérdésének elbírálásánál arra nem volt tekintettel. Végre ami legesekélyebb ok, de jó alkalom és ürügy volt a gimnázium megszüntetésére, Ujvidék város azon mulasztása, hogy a gimnázium szervezése alkalmával kikötött 400 frt évi összeget a tanulmányi alapba befizetni éveken át elmulasztotta. Ez szolgáltatott arra legközelebbi alkalmat s a Helytartótanács sietve ragadta meg azt, hogy a gimnázium megszüntetését Ő felségének ajánlhassa.

A gimnázium legfelsőbb rendelettel meg lett szüntetve. Ujvidék városa e fontos kulturális intézetet elvesztette s évtizedek hosszú során át kénytelen volt azt nélkülözni. Hogy a város kulturális haladását mily mérvben gátolta ez intézet hiánya, azt bővebben fejtegetni fölesleges. A gimnáziumot a város önerejéből nem volt képes föntartani. Egy időre tehát nem maradt más hátra, mint türelemmel várni a jobb időket, midőn a kormány figyelme ismét Ujvidékre irányul s azt szüntelen kérvényezésekkel ostromolni. Meg is kezdték a kérvényezést a legfelsőbb rendelet tudomásul vétele után azonnal, kérve a Helytartótanácsot, hogy a gimnáziumot állítsa vissza, ügyöket védelmébe vette a vármegye, ismételten közbenjárt a kalocsai érsek, de a gimnáziumot visszaszerezni nem sikerült.

Feltűnő e dologban azon körülmény, hogy a város, mely előbb oly állhatatosan kérvényezett a gimnázium ügyében, mintán az intézet létesítését kívívta, a kikötött évi segélydíj lefizetését elhanyagolta. E körülmény magyarázatát azon szorult pénzügyi viszonyokban kell keresnünk, melyekben a város azon időben sínylődött. A város polgárai, mint imént említém, szegény menekültek voltak, kik midőn ide költöztek, egy rengeteg romhalmazt találtak. E romok helyébe egy fejlődő várost varázsoltak az élelmes gyarmatosok csekély anyagi erővel. A sok erőfeszítéssel és csekély anyagi erővel fejlődésnek induló város a megmegújuló háborúban tetemes pénzt és katonaságot szolgáltatott a haza védelmére. Végre a folyton ismétlődő árvizek s egyéb

elemi csapások, melyek a várost meglátogatták, elegendő magyarázatát adják azon súlyos viszonyoknak, melyek a jelzett időben Ujvidékre neheztedek s nagyon könnyen érthetővé teszik azon mulasztást, mely a Helytartótanácsnak ürügyül szolgált a gimnázium megszüntetésére. Ezen ok tehát a legcsekélyebb volt, sokkal fontosabbak voltak ennél az előbb említett egyéb okok, legfőbb pedig az, hogy a tanulmányi alap túlságos kiadásokkal volt megterhelve; mint ez a Helytartótanácsi számvevőségnek fönnebb idézett 1821-ik évi november 27-én kelt véleményes jelentéséből világosan kitűnik, melyben azon okból ajánlja az intézet megszüntetését, mivel a tanulmányi alap túlságosan meg van terhelve

(Vége köv.)

Bács-Bodrogh vármegye történelmének irodalma.

(Folytatás).

V. Helységek és helynevek.

1. Bács-Bodrogh vármegye névtárához (Dautova, Tóti) Iványi István. Századok 1884. évf. 518.

2. Bács-Bodrogh vármegye földrajzi és történelmi helynévtára, Iványi Istvántól. I. köt. 1889. Ismerteti a Pesti Napló 1889. évf. 96. sz. Thim József Báeska 1889. évf. 30. sz. Dudás Gyula B.-B. vmegye tört. társ. V. 70. lap. Századok 1889. évf. 659. lap. Földrajzi Közlemények 1889. évf. 368. lap.

3. Bács-Bodrogh vármegyei régi helységek. Iványi Istvántól. Báeska 1885. évf. 24. sz.

4. Vármegyénk egy régi térképe. Iványi István. Ujvidék 1879. évf. 33—35. 37—39.

5. Vármegyénk helynévtárához. Iványi István. Ujvidék 1880. évf. 5, 8, 13. 1881. 20, 21, 26, 27. 1882. évf. 11, 12 sz. Összesen 91 hely.

6. A régi puszták. Bács-Bodrogh évnegyedes folyóirat I. 51 és 188. Szabadka és Vidéke 1880. évf. 32. sz.

7. Topografische Beschreibung der báeser Gespanschaft. Ungarischer Magazin. IV. köt. 471—484. Pressburg 1887. Az egyes községek a 3 kerület szerint.

8. A magyar Duna és melléke. Kenessey Albert. — Magyarország

képekben című folyóiratban. Szerkeszti Nagy Miklós. 1870. évf. I. köt. 261—281. lap. (Bajától—Péterváradig) képekkel.

9. Bácskai adatok a török defterekben. Stelzer Frigyes. B.-B. várm. tört. társ. évkönyve. I. 3, 4. füzet, 14—27. lap. Magyarországi török defterek, ford. Velics Antal, akadémiai kiadás. Bács-Bodrogh vármegye tört. társ. évkönyve II. évf. 45. lap.

10. Bácsvármegye összeírása 1699-ik évről. B.-B. várm. tört. társ. évkönyve. I. köt. 2. füzet.

11. Adalékok Bácska helyrajzához. Stelzer Frigyes. Bácska 1882. évf. 16. sz. és Ujvidék 1882. évf. 19, 12. sz. (kövi, kuva, Begecs, Tatárrév, Telek, Begatorok).

12. Adalékok Bácska helyrajzához. Stelzer Frigyes. Bácska 1881. évf. 36. szám. Ujvidék 1884. 30, 31. sz.

13. Bácskai helynevek. Stelzer Frigyes. Bácska 1883. évf. 32—35. sz.

14. Bodrogh vmegyei helységek története. Donoszlovits Vilmos. Bácska 1882. évf. 33—37.

15. A régi Bodrogh vármegye és a Zichy okmánytár. Grosse Schmid Gábor. B.-B. várm. tört. társ. évkönyve. III. évf.

16. Eltűnt községek (Peszés, Bátka). Dudás Gyula. Zentai Hírlap 1887. 11. sz. Zentai Híradó 6. sz.

17. Három eltűnt Bodrogh vármegyei hely. Dudás Ödön. (Bodrogh, Czobor-Szent-Mihály, Jánosi.) Századok 1871. évf. 216. lap.

18. Eltűnt helységekről. Thim József. Bácska 1886. évf. 39. sz.

19. A Bács-Bodrogh vm. helynevek restaurációja érdekében. Radics György. Bács-Bodrogh évnegyedes folyóirat. I. 155—160. lap.

20. A helynevek resttuturációjához. Dudás Ödön. Bács-Bodrogh évn. folyóirat. II. 41—44.

21. Bácskai helynevek. Stelzer Frigyes. Szabadkai Ellenőr 1880. évf. 70, 72. sz. Ujvidék 1880. évf. 37, 38. sz.

22. Bács vármegye nevérol. Auburn. Bács-Bodrogh évnegyedes folyóirat I. év, 75. lap. Ujvidék 1879. évf. 13. sz.

23. Mult századbéli községek adófizetői és vagyoni állapotuk 1743. évről. Bács-Bodrogh vármegyei tört. társ. évk. II. 61. lap.

24. Magyarország helynévtára. Pesti Frigyes. I. köt. 1888. Akadémiai kiadás. (75 Bács-Bodrogh vármegyei helység van megemlítve.)

25. Egy fordulás az alföldön. Mindszenti Antal. Tudományos gyűjtemény 1837. évi 9. és 10. füzet. (Baja, Zombor, Bodrogh, Bács, Goszpodince, Titel.)

26. Ada története. Fridrik Tamás. Bács-Bodrogh várm. földrajza. Stelzer. Szeged 1878. 226. lap.

27. Adorján történetéből. Dudás Gyula. Zentai Hirlap 1886. évf. 5. és 6. sz.

28. Apatin multja és jelenje. Scheffer József Antal. Bácska 1887. évf. 41. sz.

29. Baja város történetéhez. Iványi István. Bácska 1882. évf. 28. sz. Ujabban tört. társ. III. évi évkönyve.

30. Bajmok és Csantavér keletkezése. Iványi István. Tört. társ. évkönyve. I. évfolyam.

31. Báneza vagy Banesa, Bács vármegyei régi helység. Iványi István. Századok 1886. évf. 908. lap. Társulati Évkönyv II. évf. 164. lap. Egy régi község. Dudás Gyula. Bácskai Ellenőr 1887. évf. 8. 12.

32. Ó-Becse multjából. Szerbül írta Józsiás Mladen, ford. Branovaesky Tódor. Zentai Ellenőr 1886. évf. 10, 12. sz. Dudás Gyula írt hozzá toldalékot. Zentai Ellenőr 1886. évf. 21, 22. sz. 27—31. számokban ismét Józsiás.

33. Bodrogh város és várról. Donoszlovics Vilmos. Bácska 1881. évf. 12, 13 és 15. sz. Stelzer Frigyes 17. sz. Donoszlovics és Dudás Ödön 19. számban ismét Stelzer. 22. sz. Donoszlovics.

34. Bodrogh város és vára. Iványi István. Századok 1881. és Bácska 1881. évf. 34. sz. Helynévtár I. 83. lap.

35. Bulkesz 100 év előtti életéből. Bácska 1886. évf. 46. sz. Bulkeszről Bulkesznek. Stelzer Frigyes. Bácska 1886. évf. 47. sz. Annak ünnepélyéről 48. sz. Multja, Iványi István helynévtár I. köt. 48. l. Bulkeszi Árpádkori lelet. Archeologiai értesítő 1890. V. füzet. 1890. évf. VI. füzet. Vármegyei tört. társ. évkönyve 1890. évi II. füzet. Grosschmid Gábor.

36. Ders (Dersfalva). Iványi István. Tört. társ. évkönyve II. évf. 155. ap, úgy Dudás Gyula Bácska 1887. évf. 4. sz. a dersi prépostságról.

37. A doroszlói szent-kút rövid ismertetése H. J. Kalocsai N. 1887. évf. Bácska 1885. évf. 42. sz.

38. Gákova története. A vármegyei tört. társ. évkönyve II. évfolyam 35—45. lap. Dudás birálata Zombor és Vidéke 1886. évf. 48. sz.

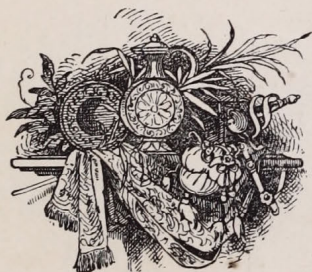
39. Ó-Kanizsa története, helyrajzi, gazdasági, népismeai és statisztikai szempontból. Appel Ede. 1886. Ismerteti Dudás Gyula Bácska 1886. évf. 80. sz. Iványi István Bács-Bodrogh várm. tört. társ. évk. II. évf. 159. lap.

40. Keresztur. Adalék Bácska multjához. Bácska 1880. évf. 46. sz.

41. Kis-Kér. Geschichtliche Darstellung der Ansiedlung und Spül von Entwicklung von Joseph Koch ev. Pfarrer.

Tartalom.

	Lap.
I. Szent Miska története Bende Józseftől	97.
II. Bácsvármegye Zsigmond király alatt. 1431—1432. Grosschmid Gábortól	113.
III. Ujvidék művelődési történetéből. Irta: Érdujhelyi Menyhért. Folytatás	138.
IV. Bács-Bodrogh vármegye történetének irodalma. Iványi István és Grosschmid Gábor. Folytatás	142.

A BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TULAJDONA.

BÁCS-BODROGH
VÁRMEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE.

SZERKESZTI:

GROSSCHMID GÁBOR

TÁRSULATI TITKÁR.

VI. ÉVFOLYAM. IV. FÜZET.

ZOMBOR.
NYOMATOTT BITTERMANN NÁNDORNÁL.
1890.

Tájékoztatásul.

A Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társulat 1883-ban alakult azon célból, hogy e vármegye történelmét egész kiterjedésében s minden ágában művelje.

E társulat **pártoló tagja** lehet minden történet- és régiségkedvelő, aki ez iránti szándékát írásban egyik elnöknél vagy a titkárnál személyesen, vagy valamely társulati tag által bejelenti és a társulat pénztárába évenként 3 frt tagdíjat fizet. A kötelezettség három évre szól. Aki ennek lefolytával a titkárnál nem jelenti be írásban kilépését, az további három évre marad e kötelezettség alatt.

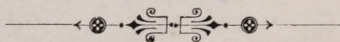
Működő tagok azok, kik **tettlegesen** elősegítik a társulatot célja elérésében, felolvasásra munkálatokat küldenek be. S e címen a tagdíjak befizetése alól felmenthetők.

Alapító tag egyszer mindenkorra legalább 50 frt alapítvánnyal járul e társulat céljai előmozdításához.

A társulat minden rendű tagjai fel vannak jogosítva az őket megillető társulati címek használatására.

A társulat elnöke Schmausz Endre vármegyei alispán Zomborban, al-elnöke Iványi István főgymn. tanár Szabadkán, titkára Grossechmid Gábor Zomborban, pénztárnoka Pozsonyi Béla Zomborban.

A társulat tagjai tisztelettel kéretnek, hogy folyó és mult évi tagdíjaikat **Pozsonyi Béla** társulati pénztáros úrhoz mielőbb beküldeni szíveskedjenek, hogy a következő füzetben nyugtáztathassanak.

Adatok

Zombor város multjához és a város régi jövedelmei.

A török uralkodás végével vármegyénk Tiszamelléki helységei, de még a Tiszától távolabb fekvő Szabadka, Palánka és Zombor is határőrvidéki katonai sáncokká lettek a Tiszán túl még megmaradt törökök ellen. Ezen helységek közül Zombor és Pétervárad (a mai Ujvidék) kettős életet folytatott, amennyiben fele részben katonai sánc volt és fele részben a kir. kincstárnak és a vármegyének polgári hatósága alá tartozott. De miután az 1741. évi országgyűlés ezen határőrséget, mint már céltalant felosztatni rendelte, Szabadka után Zombor is egészen és Palánka is visszaadattak a polgári hatóságnak, a vármegyének és a kir. kincstárnak, amely utóbbi majdnem az egész Bácskában a földesúri jogokat gyakorolta.

Zombor átadása 1745. okt. végével történt.

Ismerjük a város akkori állapotát az 1747. június 25-én hitelesített vármegyei adóösszeírásából, mely szerint itt 2102 $\frac{1}{16}$ dika vagy adóegység (3 frt 80 dénár) volt, s így egész évi hadi és vármegyei házi adója 7987 frt 83 $\frac{3}{4}$ dénárt tett. — Az adótárgyak pedig a következők valának: 723 $\frac{1}{2}$ adózó lakos (hospes, kettő tesz 1 dikát), 796 ökör (4 drb egy dika), 862 ló, 821 tehén, 35 csikó, 192 tinó, 161 hízó ökör, 588 tehén, 252 borjú, 209 ménesló, 1180 sertés, 3447 juh és kecske, 872 méhkas, 261 $\frac{1}{2}$ akó bor, 15,813 pozsonyi mérő búza, 3144 rozs, 3256 zab, 641 $\frac{1}{2}$ köles, 1409 cirok, 323 kukorica mind pozsonyi mérőben. — 13 marhakereskedő, 4 boltos, 28 mesterember, 1 száraz-malom, 1 sörfőző, 4 $\frac{1}{4}$ pálinkafőző üst és 13 görög (boltos). Ezen adatok a város akkori mezőgazdasági életére is irányadók.

1747. március 21-én kelt egy királyi határozat, a mely Zombor mezővárost 11 pusztával szabad királyi várossá tette. Ezen puszták a következők: *Bukovác, Csicsova, Gradina, Ivanovszeló, Sáponya, Bility, Nenadity, Karankoria, Rancsevo, Bra-*

*tyevity és Piperos.**) S ezen körülmény a város akkori szegénysege miatt sok évi és fájdalmas kínos vergődésnek lett okozója. Hogy t. i. a város ama kir. határozatnak eleget tehessen és a megnyert sz. kir. városi jogról *ünnepélyes kir. diplomát* (privilegiumot) is kaphasson, hogy magát a kir. kincstártól megválthassa, sok pénzre volt szüksége, itthon pedig éppen az volt a legkevesebb. Felhatalmazták tehát 1747. április 13-án Parcseties Márton bírót és egy-két tanácsnokot, hogy menjenek és kereszenek pénzt kölesön, ahol találhatnak. Ezek aztán június 1-én *Halastól* kaptak 12 ezer rh. frtot és *Szabadszállástól* 3 ezer frtot 6 % mellett. Azután Bécsben báró *Palmtól* 120 ezer frtot kértek tőle és közvetítése által másoktól 1748-ik február 23-án 61 ezer rh. frtot vesznek fel egy évre és ezért zálogul lekötik a várost és minden pusztáit és minden néven nevezendő jövedelmeit és beneficiumait, sőt a város összes lakosságát is minden vagyonával, úgy hogy egy mindnyájokért és mindnyájok egyért in solido jót áll és lekötelezi magát stb. 10 ezer frtért pedig Karankoria pusztát adták zálogba *Hersing* Baranya vármegyei alispánnak. — Azonban a város nem volt képes fizetni, sőt még a kamatokat sem iparkodott megadni. Ily körülmények közt természetesen nincsen hitele az adósnak, és a hitelező azonnal siet biztosítani veszélyeztetett tőkéjét. A zaklatott városi tanács újra házalni jár az ország gazdag embereinél s többi között 1750.

*) Ezen okiratot magam ugyan nem láttam, de az 1788. február 23-án kelt és alább említendő kötelezvényben határozottan említettik, hogy a kölesön veendő pénzt a város közönségének felhatalmazása következtében azért keresik és veszik fel, hogy „suae mattis. ssmae. dno 21. mensis martii anni proxime praeteriti 1747. clementer impertitae resolutioni, qua mediante idem oppidum Zombor cum adnexis eidem praediis . . . in numerum oliarum liberarum et regionum civitatum benigne evehere dignata est, satisfiat, diplomaque regium superinde extrahere possumus.“ Bácsvármegye valószínűleg nem tartotta ezen ügyet bevégzettnek és felterjesztésével megmásíthatni is vélte. Azért 1747. május 4-én a helytartótanács-hoz tett felterjesztésében aggodalmát fejezte ki ez iránt, s nem szeretné, ha Zombor valóban valami szabadalmat kapna vagy éppen szab. kir. várossá lenne; mert, ugymond, a szerb nép mindenfelől ide sietne, mint a vármegyének középpontjába és a kir. szolgálatra, de még talán a közbékére és bátorságra is veszedelmes kolóniát alakítana itt. — (Szabad királyi városi privilegia 1749. február 17-én kelt Bécsben.) Az országgyűlési beicikke-lyezés 1751-ben történt sok ellenkezés után.

okt. hóban idősebb gróf *Batthyáni* Ádámhoz is folyamodtak, aki végre hajlandó is volt a város nyomorán segíteni és 1751-ik februárban magára vállalta a Palmék 61 ezer frtját, mire a város főbirája *Parcsetics Miklós* a város nevében a kötelezvényt alá is írja és a Palmék minden jogait az új hitelezőre ruházza.

Csakhogy most újra nem törődtek sem a tőkével, sem a kamattal, miért is Szabadszállás és Halas városok és *Batthyáni* 1752-ben Zombort a vármegyénél bepörlik és igazságot is találnak.

1752. október 14-én volt a zombori városházban az ítélet végrehajtása; a gróf megbízottja által ama 61 ezer frt és járu-lékai biztosítására tényleg átvette zálogul a város és a polgárok minden közös és magánvagyonát s jövedelmeit, melyeket a város nemfizetés esetében a hitelezőnek lekötött. Csakhogy akkor *Gradina*, *Csicsova*, *Ivanovszeló* és *Sáponya* puszták már a kir. kinestár által voltak lefoglalva, *Karankoria* pedig *Hersing* alispán által. Így tehát gr. *Batthyáni* részére csak *Bility*, *Rancsevo*, *Nenadity*, *Sivolyának* egy része, *Mali-Militics*, *Runyáni* egy része, *Buková* és *Petesevo* puszták maradtak; továbbá a polgárok minden telkeikkel, épületeikkel, szőlőikkel és ingó vagyonukkal, névszerint marhájokkal; így (a Palm részére már lefoglalt városi korcsmák és mészárszékek kivételével) a város egyéb közjöveldelmei és hasznai. — Gróf *Batthyáni* eszerint Zombor sz. kir. városnak *tényleges földesura* lett az adósság teljes visszafizetéséig, és nemcsak a természetményekre, a földesúri adózásokra szorítókozék, hanem a városi privilegium dacára a teljes földesúri jogokat követelte az igazságszolgáltatásban is.

1753-ban gróf *Batthyáni* a városnak egy 30 ezer frtos adósságát *Eisenkolnak* visszafizetvén, a most már 93,964 frt tőke biztosítására okt. 8-án a most felszabadult *Gradina*, *Csicsova*, *Ivanovszeló* és *Sáponya* pusztákat is birtokba vette. A városi tanács azonban sok akadályt gördített még hitelezőjének útjába és jogaiból kiforgatni iparkodott, a mi mind új perekre és vizsgálatokra szolgáltatott okot. S *Batthyáni* nem igen jutott pénzéhez, úgy hogy már 1755. március 1-én 7662 frtot követelt a

várostól kamatokban, amely összeg a következő évek kifizetetlen kamataival megszorodván, Batthyáni 1760. december 31-én már 30,950 frtot követelt a várostól e címen.

1754-ben egyes nyugtalanok a magistrátus hatalmaskodásai és visszaélései ellenére gróf Batthyánihoz Pestre deputációt küldöttek; de ezeket a magistrátus elfogta és megbüntette. Emiatt a gróf a városi hatóságot a vármegyénél bevádolta, és ez a várost elmarasztalta. Emiatt az a királynőhöz fordul panaszával, hogy Batthyáni, aki csak zálogosa, hypothekarius a városnak, mint valóságos földesúr viseli magát velök szemben s a polgárságot, sőt a magistrátust is jobbágyainak tekinti; a város csak a királynőt tekintheti egyedüli földesúrnak, az ő pártfogását kéri és a vármegyei ítélet ellen ügyöket rendes vizsgálat alá kívánják vétetni. A királynő erre 1754. május 10-én kelt rendeletével felszólítja a vármegyét, hogy ítéletének végrehajtását függessze fel és az ügyet felülbírálásra küldjék fel. A vármegye július 8-án intézkedik ez iránt és december 13-án felterjeszti az iratokat.

Az 1755. évre a *földesúri adózás* végett új összeírás volt a városban. Az itteni polgárok és lakosok négy osztályba sorozva a hadiadó arányában fogják azt fizetni. T. i. 20 vagy több frt után 5 frtot, 20—15 frt után 3 frtot, 15—8 frt után 2 frt 24 kr és a 8-nál kisebb adó után 1 frt 12 krt kellett földbér címen az uradalmi pénztárba fizetni. Az 1078 számozott (házszám) és 94 számozatlan (zsellér, ház nélkül?) összesen 1172 tétel, meg 13 boltos és 22 ittlakó cigány után 1755. évre 2205 frt volt kivetve.

* * *

Zombor város 1757. január 3-án Batthyáni ellen egy törvénytelen végrehajtás miatt panaszt emelt s ennek kiigazítását kérte, mire azt a királynő március 11-én el is rendelte. A vármegye megbizottait kiküldötte a helyszínére, de azután az ítélettel egy év mulva sem készült el a vármegye; miért is a város 1758. május 17-én újra panaszkodik a királynő előtt. — Erre

1758. május 30-án kiadatott a kir. rendelet a vármegyéhez, hogy ez Zombor város birtokainak és jövedelmeinek megbecsülését szeptember hóban minden esetre végezze el.

Most (vagy talán 1760-ban? mert az okiraton évszám nincsen) készült el Zombornak *részletes becslése*, hogy alapul szolgáljon, ha a város a hitelezőnek törvényes zálog gyanánt lekötöttetik. Ezen becslést, a belőle meríthető többirányú felvilágosítás miatt, kissé részletesebben is mutatom be:

1. Zombor város összes földeivel kellemes, termékeny s igen hasznos síkságban terül el, négy mérföldnyire a bajai piactól, ahol mindennemű gabona szokott eladatni, és közel van a Dunához és a Drávához, amelyeken a gabona szükség szerint föl- és lefelé és Horvátországba szállítható.

2. A város beépített belső telkei 1253 □ öl első osztályú házhelyet foglaltak el; ezek után a végrehajtató robotváltság fejében könnyen számíthat ölenként 2 dénárt, tehát évenként összesen 25 frtot, amely 6% mellett 416 frt 50 dénár tőkének felel meg.

3. Másodosztályú házhely van 15739 □ öl, ezek után csak egy dénárt számítva, tesz 157 frt 39 dénár évi jövedelmet s ez 2456 frt 50 dénárnak felel meg.

4. Harmadosztályú beépített házhely van 27853 □ öl, ezeket $\frac{1}{2}$ dénárban számítva 1392 frt 69 dénár évi jövedelmet (és 23211 frt 50 kr. tőkét) adnak. — Az összes beépített *házhelyek* e szerint 295531 □ ölet tesznek, ezek után évi jövedelem 1575 frt 8 dénár várható (26084 frt 50 dénár tőke).

5. E város négy országos *vásárt* tart, ezek évi jövedelme (Gyümölcsoltó Boldogasszony 78.38, Áldozó esütörtök 167.80, Nagyboldogasszony 120 frt, Mindszentek 115 frt) 481 frt 19 dénár) 8019 frt 50 dénár tőke).

6. Az itteni *görögök* évi taksái 86 frt (1433 frt 25 dénár tőke).

7. A városon kívüli *csárdák* évi jövedelme (a *Lekina* hídnál 60 frt, Bezdán felé 100 frt, Sztapár felé 54 frt, Ráncsevo pusz-

tában 35 frt, Nenadics pusztában 52 frt) 301 frt (5016 frt 66 dénár tőke).

8. Az itteni *szőlők* és *csajrák* 2677416 □ ölet foglalnak el vagy $1338^{1000/2000}$ láncot, egy-egy lánc 5 pozsonyi mérő vetőmagot fogadhat be. Háromnegyed részét szőlőnek és $\frac{1}{4}$ részét csajráknak számítva, $1002\frac{2}{4}$ lánc szőlő marad, egyenkint mintegy 15 kapának vehető 10 akó terméssel, összesen 10040 akóval; ebből heted-adó címén $1434\frac{2}{7}$ akó (à 1 frt 50 dénár), tehát 2151 frt 45 dénár évi jövedelem (35857 frt 50 dénár tőke).

9. A $334\frac{2}{4}$ láncnyi *csajrák* szántóföldeknek véve, melyek minden évben bevettetnek, lánconként 12 frtra becsülhetők. Az 5 pozsonyi mérő alá való láncok után 35, sőt jobb években többet is lehet kapni; de legalább 21 keresztet számítva, a heted-adó címén rendszeren 3 kereszt jut egy láncról s így évenként összesen 240 frt 84 dénár (4014 frt tőke).

10. A belső korcsmák, a sörfőző és a mészárszék más jogához tartozván, most nem becsültenek fel.

11. A város egész területén levő szántóföldek, kaszálók és legelők az adóösszeírásban 27,182 láncban vannak feltüntetve, s pedig a kisebb (6 lábnyi) ölekben 10 öl széles és 200 öl hosszú testben. A királyi mérték szerint pedig egy öl $8\frac{1}{2}$ lábnyi és egy lánc is 12 öl széles és 72 öl hosszú terület, avagy 864 □ kir. öl 7344 láb, míg egy 2000 □ öles városi lánc 12,000 lábat foglal magában. A 27,182 városi lánc = 44,415 kir. lánc és 240 láb. Az egészet két részre osztva kapunk 6795 városi láncot vagy 11,103 kir. láncot és 5568 lábat. Az első és a második negyedét egy-egy *kalkaturának*, a harmadikat kaszálónak és a negyediket legelőnek kell vennünk. Egy kalkatura szántóföld (ha egy városi lánc = 5 pmérő) = 33,975 pmérő. Minthogy pedig egy-egy pmérő vetés jobb években 10 keresztet is ad (à 17 kévével), közönségesen pedig 2 keresztet, tehát évenként 60,995 kereszt számítható. Ezekből heted-adó címen esik $8713\frac{1}{7}$ kereszt, de a cséplő stb. munkadíj levonásával $6534\frac{1}{4}$ pmérő (à 85 dénár) számítható, ami évenként 5554 frt 32 dénár jövedelmet (92,572

frt tőke) biztosít. Egy-egy lánc évi jövedelme $81\frac{1}{3}$ dénárt hozhat a zálogosnak. — Az egyik kalkatura felváltva évenként *ugarnak* maradván, csak egy jöhet számításba.

12. A harmadik negyed *kaszáló rétnek* véve, egy láncon rendesen egy nyolcökrös szekér széna terem 2 frt értékben, de a munka 1 frt 28 dénár leszámítása után lánconként csak 72 dénár tiszta haszon marad, s így összesen 4892 frt 40 dénár ($81,540$ frt tőke).

13. A negyedik negyed *legelő*. Az adóösszeírás szerint Zomborban 12,275 drb ló és szarvasmarha van, 15,931 birka és kecske, 2388 disznó és 2564 méhkas. Minthogy a hetedadó csak a birkák, kecskék és méhek után szokott szedetni, az említett összegnek egy negyedét leszámítva, $11,948\frac{1}{4}$ drb tenyésző juh marad, ehez adván éppen annyi bárányt s ebből a hetedet kiszámítván, a zálogos $1706\frac{6}{7}$ drbot (à 70 dénár) kap, tehát évenként 1194 frt 80 dénárt (19,913 frt 33 dén.)

14. Rendes állapotot véve csak 6000 lovat és szarvasmarhát darabonként 20 dénárral számítva, összesen 1200 frt évi tiszta jövedelem (20 ezer frt tőke).

15. A Gradinában levő kaszáló, mint közös, még nem lévén soha felmérve, így az adómentes papi földek is, tehát itt nem számíttathatnak be.

16. Hasonlóan nincsenek felmérve és adó alá megbecsülve a földek, kaszálók és erdők a Bukovac és Mali-Milicies pusztákban, mint a melyek a város közhasználatára egy testben osztatlanul maradtak. Ezek is szép értéket képviselnek.

17. Van itt még három szérű vagy nyomtatóhely, a hová a heted-gabona összehordatik.

18. Így van a városnak még egy háza is és két kaszárnyája is téglából; amabban egy vármegyei tisztviselő lakik, ezeket pedig Batthyáni gabonaraktárakul használja. Ezek is szép értékkel bírnak.

19. Adóösszeírás szerint van itt 2564 méhkas; egyre csak

3 rajt számítva, ennek hetedrésze $1098\frac{6}{7}$ rajt tesz 1 frtjával
 $= 1098$ frt 86 dénár évi jövedelem (18314 frt tőke).

20. Húsz kereszt egy öl szalmát adván, 8713 kereszt után
 $435\frac{13}{20}$ öl szalmát számítva évenként a 1 frtjával; de ez a
 pandúrok, munkások stb. díja gyanánt nem számíttatik.

21. *Petosevo* és *Mali-Militicsben* nád is terem házfödésre,
 tüzelőre, évenként 60 frt jövedelem (1000 frt tőke).

Ha tehát a város minden földje (*Karankoria* pusztá kivételével), melyet Batthyányi végrehajtás útján már el is foglalt, rendesen felméretik és megbecsültetik, kitűnik, hogy annak évi haszna vagy jövedelme könnyen *háromszor* is annyit biztosít, mint a mennyit Batthyányi egész kölesőne után 6% mellett követelhet. Az összes évi jövedelem t. i. 18835 frt 94 dénárt tesz, amely 313764 frt 75 dénár tőkének felelne meg.

A szántóföldekről más becslésünk is van, melyet 1761. május 25—30-ig a két érdekelt fél megkeresésére a Bácsvármegye, Ujvidék és Szabadka városok részéről kiküldött bizottság végzett Zomborban. — Ezek a városhoz tartozó pusztákat felmérvén, 29057 láncot találnak s e terület egy harmadát 9684 láncot őszi és tavaszi vetésre, a másodikat kaszálónak és a harmadikat a jövő évi vetésre ugarnak és szabad legelőnek vették. Egy lánc szántóföld után 10 keresztet számítanak, 1 kereszt átlag $= 1$ bajai mérő $= 45$ dénár. E szerint heted címen $13830\frac{3}{4}$ kereszt 6223 frt $83\frac{3}{4}$ dénár évi jövedelmet hoz. Egy lánc kaszáló gyengébb években is 2 nagyobb boglya szénát ad, a 25 dénár, tehát az egész kaszáló évi jövedelme 4840 frt. Mindkét összeg 11065 frt $83\frac{3}{4}$ dénár évi jövedelmet mutat ki. — Az ugar és legelő nem jövedelmez.

A felmért puszták területe a következő: *Csicsova* 2897 lánc, *Gradina* 6878 lánc, *Ivanovoszelo* 2204 lánc, *Sáponya* 2052 lánc, *Bility* 4590 lánc, *Ráncsevo* 3515 lánc, *Nenadity* 2864 lánc, *Mali-Milicity* 1506 lánc, *Petoseva* 1627 lánc, *Bu-*

kovác fele 924 láné, a másik fele erdőnek hagyatott, összesen 29057 láné.

Befejezésül közlöm még a Zombor város határrészeit alkoto pusztákról egy 1746. évi becslés alkalmával összeírt adatokat is. E szerint:

Bukováé pusztán a zombori határőri militárisok szállásai vannak, 50 parasztnak elég nagy terület, egy régi templom nyomát is látni itt; 16 évvel azelőtt $\frac{1}{3}$ részét Prigl.-Szt.-Iván kamarai faluhoz csatolták, de felül *Rujnáé* kamarai pusztából egy arányos részszel ismét pótolták. Évi haszna 405 frt.

Píperos, igen kicsiny, csak 15 gazda élhetne rajta; az évi haszon belőle 133 frt, militárisok használják.

Nenadity pusztá, egy templom romjával, 50 gazdának is elég volna; a militárisok szállásai *Stolisitynak* neveztetnek. Évi jövedelmet hoz 403 frtot.

Csicsova, egy templom nyomaival, 55 gazdának elég, sok militáris szállás van rajta. Évi haszna 463 frt.

Gradina, 3 szállással, templom nyomával, 100 parasztnak is elég. Évi jövedelme 729 frt.

Ráncsevo, militáris pusztá, egy templom nyomával, 50 gazda megélhetne rajta. Évi jövedelme 433 frt.

Bility, sok militáris szállással, egy templom romjával, 60 parasztnak elegendő. Évi jövedelme 498 frt.

Ivanovoszelo a zombori militárisoké, templom nyomával, 50 parasztnak elegendő. Évi jövedelme 509 frt.

Sáponya, militáris pusztá, templom nyomával, 50 parasztnak is elegendő. Évi jövedelme 509 frt.

Zombor város területének egy harmadrésze házakkal van beépítve, körülötte vannak szőlők és kertek. A helység két részből áll: a kamarai alattvalók csak házakkal és kevés szőlővel bírnak; a militáris részben a határőrök laknak, ezek bírnák a földeket, itt van sörfőzőház, mészárszék, malom, görögök (boltosok) stb. Évi haszon 5608 frt.

Zombor város és a hitelező gróf Batthyáni Ádám között e sok viszály megszüntetése céljából 1763. március 1-én Pesten a két fél végre egyességet kötött, mely szerint 1-ör a gróf a város ellen a vármegye előtt megindított több rendbeli pörét visszavonja, így a város is egyet, melyet a gróf ellen indított volt. 2. A gróf által a várostól követelt 93,964 frt tőke és a város ellen erőszakoskodás miatt indított pörökre tett 9035 frtnyi költségével összesen 103 ezer frtot tesz. Ezen összeggel tartozik a város a grófnak, s annak biztosítására leköti és átadja illetőleg a régibb szerződések értelmében továbbra is a hitelező gróf kezében hagyja teljes földesúri joggal élvezhető ezen városi pusztákat: Gradina, Csicsova, Ivanovoszelo, Sáponya, Bility, Ráncsevo, Nenadity, Mala-Milisity Rudnyával és Sivolyével, Petosevo, így Bukovác is, kivéven az ebben levő kis erdőcskét, mindaddig, míg az egész adósság ki nem lesz fizetve. 3. A város jólétének és emelkedésének céljából a gróf beleegyezik, hogy ha a város egy vagy több év múlva annyi adósságot törleszthet, amennyi a Péchy Ferenc alispán által végzett hivatalos becslés szerint ama 103 ezer frt arányában egyik-másik pusztá megér, akkor ezen pusztát a gróf a városnak birtokába visszavonja. 4. A gróf továbbra is használhatja a városban elfoglalt épületeket, azokat javíthatja és a szükséghez képest újakat is építhet; ezeket a város a végleges megváltás alkalmával hivatalos becsár szerint a gróftól megfogyja váltani.

Ez alkalommal tehát Zombor a városi tíz pusztát átengedvén, a város területét és a bukováci kis erdőt a gróf földesúri hatósága alól kimentette. Csakhogy most a hitelező aziránt emelt panaszt, hogy a városi tanács a város területével érintkező puszták határdombjait elmozdítván, jó darab földet esatolt jogtalanul ama pusztákból a városhoz; s emiatt ismét új határigazítás kellett. — 1763. év végén pedig a város panaszkodott a gróf tisztartójának túlkapásai miatt.

(Bácsvármegye levéltárában levő eredeti okmányokból.)

Közlő: *Iványi István.*

Eladásra szánt kamarai birtokok becslése.

A következő sorokban Szabadka város levéltárából érdekes okmányt közlünk, amely Bécsből került ide és a m. kir. kincstárnak vagy kamarának Szabadkáról és több vármegyei helységről és pusztáról összeállított becslést tartalmaz azon célból, hogy örökáron való eladás esetében a vételárt megállapíthassa. Alapul a kamarának az illető birtok után járó évi földesúri jövedelme, mint *kamat* vétetett és az ennek 6 százalék mellett megfelelő *tőkét* vették fel becsárnak. — A keltezés éve nincsen megemlítve, de az okmány belső indokait tekintve, az 1749-nél nem volt korábbi.

I. *Szent Mária*. Ezen szab. mezőváros évenként fizet 7000 frtot. Termése után ad $2884\frac{6}{8}$ mérő kevert búzát, mérőjét 45 pengőkrajcárba számítva, tesz 2163 frt 55 dénárt. Árpát ad $414\frac{4}{8}$ mérőt 30 krba számítva 207 frt 50 dénár. Zabot ad 2045 mérőt 24 krba számítva 818 frt. Bort ad 524 akót 1 frt 30 krba számítva 786 frt. A kamara összes jövedelme tehát 10975 frtot tesz, amely 6% kamatban számítva 182916 frt 68 dénár tőkének felel meg.

II. *Jankovác*. E falu után jár földesúri adó (census dominalis) 265 frt. *Szent Kata* pusztáért a termés hetedével együtt 75 frt. *Hergyancza* pusztáért a heteden kívül 275 frt. A kis kilenced és tized (dézsmá) 6 frt, meszárszék-jog 5 frt, = 11 frt. A görögök (boltosok) adója 24 frt, a cigányok taksája 4 frt 20 dénár, = 28 frt 20 dénár. 266 mérő kevert búza után (à 45 kr.) levonva a tizedet 199 frt 50 dénár. 238 mérő árpa után (à 30 kr.) a tized levonásával 199 frt. 210 mérő zab, mérőnkint 24 krjával 84 frt. 26 méhkas 1 frtjával 26 frt. 102 mérő köles (à 36 kr.) 61 frt 20 dénár. 6 mérő cirok (zea) (à 18 kr.) 1 frt 80 dénár. $10\frac{1}{4}$ akó bor (à 1 frt 30 kr.) 35 frt 37 dénár. A kimért italok után 549 frt 20 dénár. A bárányok és gödöllyék után járó kilenced tesz 95 frt 90 dénárt. Tehát a kamara összes évi jövedelme 1806 frt 17 dénár, amely 30100 frt 67 dénár tőkének felel meg.

III. *Dautova* falu census dominalis címén fizet 250 frtot. A mészárszék 4 frt, a kis kilenced és tized 14 frt, = 18 frt. A tó-halászatért 12 frt, a görögök adója 18 frt, = 30 frt. Egy lakónak adója 12 frt, bárányok és gödölyék 22 frt 4 dénár = 34 frt 04 dénár. Tiszta búza $28\frac{3}{8}$ mérő (à 1 frt) 28 frt 20 dénár. Kevert búza $455\frac{4}{8}$ mérő (à 45 kr.) 341 frt 62 dénár. Árpa $138\frac{6}{8}$ mérő (à 30 kr.) 69 frt $22\frac{1}{2}$ dénár, zab $137\frac{7}{8}$ mérő (à 24 kr.) 55 frt dénár, = 124 frt $32\frac{1}{2}$ dénár. Méhkasok 19 frt, kukorica (*fagopyrum*) $51\frac{5}{8}$ mérő (à 36 kr.) 30 frt 78 dénár, = 49 frt 78 dénár. Cirok (*zea*) $4\frac{1}{8}$ mérő (à 18 kr.) 1 frt 23 dénár, a kilenced bor 3 akó 4 frt 50 dénár, = 5 frt 73 dénár. A kimért italok után egy félévre 216 frt 80 dénár. Tehát az összes évi jövedelem 1107 frt $47\frac{1}{2}$ dénár, egy 18450 frt 4 dénár tőkének felel meg.

IV. *Almás* falu census dominalis címén fizet 220 frtot. *Radovity* és *Petlekovity* pusztákért a 9-ed és a 10-edén kívül 220 frtot. A kis kilenced és tized fejében 12 frtot. A mészárszékért 5 frtot, a görögök adója 12 frt, = 17 frt. Egy nemesnek adója 50 frt, a cigányok taksája 4 frt 20 dénár, = 54 frt 20 dénár. Kevert buza 362 mérő (à 45 kr.) 271 frt 50 dénár, árpa 119 m. (à 30 kr.) 59 frt 50 dénár, = 331 frt. Zab $73\frac{4}{8}$ m. (à 24 kr.) 29 frt 40 dénár, köles $91\frac{5}{8}$ m. (à 36 kr.) 54 frt $97\frac{1}{2}$ dénár, = 84 frt $37\frac{1}{2}$ dénár. Bárányokért 54 frt 80 dénár, bor 4 akó 6 frt, = 60 frt 80 dénár. A kimért italok után 298 frt 85 dénárt. Az évi összes jövedelem 1298 frt $22\frac{1}{2}$ dénár, egy 21633 frt 34 dénár tőkének felel meg.

V. *Gákova* pusztának hasznobére 200 frt. A termés hetedének címén 120 frt, a koresmáért 100 frt, = 220 frt. A 420 frtnyi évi jövedelem 7000 frt tőkének felel meg.

VI. *Bratyevity* pusztának földbére 230 frt, a heted címén 140 frt, a koresmáért 80 frt. A 450 frt évi jövedelem 7500 frt tőkének felel meg.

VII. *Preradity* pusztának földbére 400 frt, a heted címén

130 frt, a koresmáért 100 frt. A 630 frt évi jövedelem 10500 frt tőkének felel meg.

VIII. *Ómorovica* pusztának földbére 320 frt, a heted címén 100 frt, a koresmáért 100 frt. Az 520 frt évi jövedelem 8666 frt tőkének felel meg.

IX. *Baracska* falunak évi jövedelme *Gyurics* nevű földrészszel 1343 frt 40 dénárt tesz, ami 22383 frt 33 dénár tőkének felel meg.

X. *Csataalja* falunak jövedelme 1078 frt 23 dénárt tesz s ez 17966 frt 68 dénár tőkének felel meg.

Közli: *Iványi István.*

Keresztúr községének archaeológiája.

Ha a geologus szemével vizsgáljuk Bács-Bodrogh vármegyének plyoceni alapokon nyugvó talaját, lépten-nyomon negyedkori agyagképződményt fedezünk fel, melyben itt-ott a gerinces fauna maradványaira is akadunk.

A telecskai dombok is diluvialis képződmények s mint ilyenek — megyénk első szárazföldét képezték.

A keresztúri őstelep, melyről szólni akarok, csak a vízkorszaki inundációk apadása folytán vált lakhatóvá, következésképpen őskori leletei is újabb eredetűek, mint azok, melyek a dombok lejtőit gazdagítják. Alig hihető, hogy vidékünk alacsony niveau-ja képes lett volna szilárd talajt szolgáltatni a neolith-korszak emberének; hanem sokkal valószínűbb, hogy midőn hazánk magasabb vidékein a bronz-kori kultúra zenitjét élte, a keresztúri telepek egykorú lakója ugyanakkor az átmeneti korszak primitív csont- és kőeszközeivel tengette életét. Vidékünk mély fekvése a vízkorszak végefelé alakult szárazföldre, de száradok kellettek még ahhoz, hogy az újonnan képződött rétek dús vegetációja ide csalja a legelők faunáját. Már pedig természeti tény, hogy a faunák meghonosodása mindenütt megelőzte az ember megjelenését, eo ipso az ember csakis ama kérődzők ezreinek nyomdokain jutott el hozzánk.

Hogy a jégkorszak lezajlása után klimatikus viszonyaink arktikus flórája előbb az őzek és szarvasok fajait honosította meg nálunk, azt helyesen következtethetjük, de megyénk ezen időben még tengernyi tavat képezett, melyet a Nymphaeaceák milliónyi tömege burkolt zöld palástba. Legfeljebb a telecskai dombok plateau-ján díszlettek az Irideák és Cyperaceák ezrei, a melyeknek első sorban köszönhetjük mai jólétünk forrását, a termékeny humust. Új idők, új századok kellettek ahhoz, hogy a tenger körülbelül mai határai közé vonuljon. Ekkor történt megyénk genezise; ekkor keletkezett a Duna és Tisza mesopotamiája.

Megyénknek ez időbeli lakóját azonban nem szabad a troglodyták közé soroznunk, miután szárazföldi viszonyaink alakulása inkább a cölöp-építmények létezését teszi valószínűvé. Fluvialis lerakódásaink szorgos átkutatója aligha végezne meddő munkát e tekintetben. A keresztúri őstelepek az irlandi cranoge-ok s az olasz terra-marek mintájára mocsáros helyeken, részint alluvialis, részint mesterséges úton felhordott halom szigetek. Ilyenekből sok jutott e megyének s avatott szemmel ma is könnyen fölismerhetők, dacára annak, hogy az agrikultura nivelláló vasa századok óta tompítja rajtok életét. Ezen halmokban rejlik az autochthonok történetének alphabettája csont, kő, cserép és érc alakjában, s vajjon ki merné tagadni, hogy ez igénytelen maradványok révén idővel nem-e sikerül az itt élt ősök ethnografiai jellegét, ethnologiai sajátságait, sőt magát az időbeliséget is megállapítani. Igaz, hogy a geo- és zoologiai érvek, különösen a kor meghatározásánál, nem mindig vezetnek helyes tantételre, de az anthropologok erős argumentumait nem szabad szem elől téveszteni. Az anatomia nem csak nemi és életkori megkülönböztetésre, de fajjeleg és fajegységi meghatározásra is kompetens. A koponya az, mely az élőfaj sajátságait s faji jellegét századok múltán is híven tolmácsolja.

Históriai följegyzésekből tudjuk, hogy a Duna-Tisza között a szarmata-jazyg nép lakta, de vajjon voltak-e? és kik voltak

a jazygok elődei? azt nem tudjuk. A jazygok kelet felől jöttek, a szarmata nép vándorlása kezdetén, tehát aligha voltak atlanti-dák, a kik már ezred évek előtt lakták az Alpok és Kárpátok hegységeit s utóbb a Kárpátok és Mons-Almus közötti rónát. Talajunk szorgos átkutatása adhat erre választ s noha ily nagy dimenzióju munka keresztülvitelére évtizedek, de sőt évszázadok kellenek, annak első fejezete már is tőlünk várja a munkás kezét. A praehistoria nálunk oly homályos tudomány, hogy annak tüneteit egyedül a felmerülendő leletek által vagyunk képesek részleteiben kimagyarázni, illetőleg megállapítani.

*

Évek óta foglalkozom a numizmatikával, a nélkül, hogy a praehistoria némileg is fölkellette volna érdeklődésemet. 1888-ik évnek tavaszán történt, hogy egy keresztúri gazda, gyümölcsfa ültetés alkalmával, szőlőjében számos edénytöredékre s szénnel és hamuval vegyes csonthulladéokra akadt. Iskolás fia által értesülvén a dologról, alkalom adtán kirándultam a helyszínére, a hol a nyomban megejtett turkálás, mert a szőlőtőkével sűrűn beültetett területen rendszeres ásatásról szó sem lehetett, egy vörösré égetett 10—15 cméter vastagságú tűzpad gerincét érte. Áttörve a tűzpad falát, cserép és hamuval vegyes csonttöredékekre bukkantam. A helynek szűk volta miatt munkám alig egy négyzet lábnyi területre szorult, de rézsutosan kifelé haladó irányban vágkálva, a tűzpad alól számos cserepet, néhány szarvasagancsot s egy fenkövet hoztam napvilágra. Ehhez járult még a szőlőbarázdákban összegyűjtögetett nagy mennyiségű cserép, állati zápfog, orsógomb s egy őrlőkőnek töredéke. Mindez vajmi csekély eredménynek látszott, de arra elég nagynak bizonyult, hogy az ősrégészet tanulmányozására serkentsen. Tanulmányaim zömét a svéd és dán tudósok által fölállított hármass korfelosztási theoria képezte, de leleteimet sem a neolith, sem pedig az ére-korszak keretébe nem tudtam beilleszteni, mert a bizonyító kellékeknek, kő és bronz tárgyaknak teljes hiányát kelle éreznem. Lindenschmidt és Lippről akkoriban még keveset tudtam, de

azért kétkedő gyanu ébredt föl bennem is az iránt, hogy ama leletek nagy része, melyeket sok túlbuzgó kutató a történelem előtti idők szövétnekei gyanánt becsül, nem-e egy történeti, sőt nem is igen régmúlt korszak maradványait képezik. Eleinte hunok és avarok pusztításai elől ide — mint lápos-ingoványos vadonba — menekült népnek, utóbb a honfoglalási kor szlávjainak tulajdonítottam a telepet. Egy éven át váltakoztak bennem a vélemények s egy éven át nőttön-nőtt vágygyal néztem egy újabb és rendszeresebb helyszíni kutatás elé. Az ősrégészet igézete fogott rajtam; minden szabad időmet ez vette igénybe. Szemleutakat jártam, kérdezősködtem, felvilágosításokat, útbaigazításokat osztogattam s e mellett gyűjtöttem is oly hévvel, oly kitartással, hogy ha még kezdő vagyok is, ma már valószínű tanítványokkal dicsekedhetem. Hogy e dilletánsok sokszor igen prozaikus mesterségük mellett üzik tudományos ábrándozásaikat, az ne vonjon le semmit se érdemeikből, mert ha nem is tagjai a megyei történelmi társulatnak, de a javán fáradoztak, a midőn egyenkint és együttesen egy község archaeológiájának skeletjét ime összehordták.*) Csekély becsértékű, jobbára elszórva, imitt-amott lelt tárgyak ezek, melyeknek rendszernélkülisége nagyban nehezíti a megítélés és osztályozás munkáját; de legalább reményt nyújtanak az iránt, hogy ott, ahol felmerültek, tanulmányozásukra is lehet kilátás.

A gyűjtemény túlnyomó része keramikai produktum. Van benne néhány ép hamvveder, s egy hatalmas, kőkeménységű fazék. Továbbá ezüst ékszerek: karperec és gyűrű, érmek, bronz gyűrűk, bronz és vaseszközök. Persze mi sem lenne könnyebb, mint a durva gyártmányú, szabad kézzel formázott edényeket önkénnyel jellemezve, chronologizálni. Ámde a tapasztalat másra tanít. Az edények technikája vajmi keveset bizonyít a prae-historikum mellett, ha tekintetbe vesszük, hogy az Appeninek egyes vidékein s Risztovác és Üszküb környékén, Makedoniában

*) Neveik : Schoblocher Lőrinc, Nyárádi János, Dzsunya János és Nyirjak Miklós.

a lakósok manapság is korong nélkül készítik edényeiket. Ime intő példa arra nézve, hogy a kifejlett műiparnak dacára az agyagművesség durva példányokat is produkál. Ebből önként következik, hogy a korong nyomait nélkülöző primitív agyagipar nem lehet kizárólag a történelem előtti idők speciálitása.

Jelen értekezésemben, tartózkodva az előre bocsátottak miatt a kor meghatározás hypothetikus munkájától, szorosán véve a tárgyak ismertetését adom részletekig kiható, pontos leírás kíséretében. Kezdem pedig a saját magam által föltárt „jaruha“-i ősteleppel.

* * *

Mult év tavaszán az egy évvel előbb megvizsgált telep gazdája értesített, hogy néhány szőlőtőke kiszáradása folytán, több helyen kártétel nélkül tehetek ásatást. Két munkást vevén magam mellé, örömmel siettem a helyszínére, mely a községtől nyugatra, a Fülöpfalvára vezető országút melletti kápolna mögött két dűlőnyi távolban fekszik. Először is szemlét tartottam a hely és környéke fölött, amihez az áprilisi tar mező igen kedvezett. A hely topographiai és geologiai fekvése egész meztelenségében tárult elém. A lelő hely 2—3 méternyi magaslat déli lejtőjét uralja; e lejtővel szemben, dél irányban, 8—10 méternyi távolnyira újabb magaslat s a kettő közt ölnyi mélységű völgykatlan vagy helyesebben szólva völgyteknő. E két magaslat kanyarulatos, de mindig parallel irányban és oly szembetűnő folytatólágossággal vonul a falu felé, hogy 3 kilométernyi távolságban csak az öntöző-csatorna vágja el útját. De sőt túl ezen a falut is keresztezi s csak a pusztá Pékla lápos tómedre nyeli el végleg keleti nyujtványait. Az egész formáció a mellett bizonyít, hogy e völgy-teknő valaha folyóvíznek medrét képezte. E medernek északi magaslata terjedelmes plateauval bir s a tapasztalat eléggé bizonyítja, hogy az ős telepek legtöbb esetben a déli nap hevét élvező halmok lejtőit dominálják. E hely pedig, geologiai alakulásánál fogva igen alkalmas lehetett őskori településekre s eltekintve az eddig átkutatott cse-

kély területet, túlzás nélkül állíthatom, hogy itt egy nagy kiterjedésű őskori telepnek kell elterülnie.

Farkasveremnek is nevezik e határrészt, noha e név tulajdonképen egy innét észak-nyugatra eső völgykatlant illet. Megnéztem az egy kilométernyi távolságra eső barát. Viz nincs benne, de 4—500 négyzet ölnyi terület tele van sás- és káka-val. Hogy e katlant a nép baptisteriuma miért nevezte el Farkasveremnek, annak megfejtéséhez kevés logikai kombináció kell. Valószínűleg nagymennyiségű csont — talán még az őskorból — lehetett benne, amit a falu népe ott tanyázó ordasok falánkságának róhatott fel.

A jaruhai magaslat gerincén haladva, a földszínen szerte-széjjel szórt apró cserép-töredéket lehetett látni, amely cserepek mű és anyag sajátsága egymáshoz hasonlított. Csupán a kiégetésben és törési vastagságban volt szembetűnő eltérés. Kémlelő árkot vonni a szőlőben nem lehetett, mert csak itt-ott, a kiszáradt tőkék környékén mutatkozott egy-egy □ ölnyi üres terület. Két ilyen kopár területet szemeltem ki 18 méternyi távolságban egymástól s mindegyik mellé egy munkást rendelve — egyszerre kezdtük meg az ásást. Húsz centiméternyi mélységben a föld színétől hamuval és edénydarabokkal, valamint számos csont-hulladékkal megrakott kulturréteg tárult elénk. A kiszedett edény töredékek felülete a paille-sárgától kezdve a téglavörösre, a hamvas-szürkétől a korom-feketéig minden színárnyalatot variált és — ami rögtön feltűnt — cífrázat nélküli. Kimerülván a kulturréteg, az ásó begye, tompa hangzások kíséretében, kemény rétegbe ütdődött; a humus között pedig diónyi, sőt ökölnyi, könnyen szétmáló, vörösre kiégetett agyag rögök kezdtek mutatkozni. Azonnal tisztában voltam, hogy t. i. a tavalyihoz hasonló u. n. tűzpaddal van dolgom. Ide rendelve a másik napszámost, kettőzött erővel folytattuk a munkát. Céлом vala az egész tűzpadot a maga eredetiségében föltárni, ami csak utóbb, még pedig az iderendelt másik munkás ásatási terrenumán sikerülhetett.

Ásóink csakhamar a televény-réteg alapját érték, sőt hely-lyel-közel a sárga agyagba is behatoltak már, amidőn sajnálat-tal kelle tapasztalnom, hogy a tűzpad ásatási területünk-ből $\frac{3}{4}$ részben kívül esik éppen ez egészséges tökéek alatt. Öt lábnyi mélységre haladva, a gödör déli fala nyitott. könnyként vált szemlélhetővé, hogy kryptographikus jelekben számot adjon a telep őstörténelméről. A munka további folyamát beszüntetve, sietve jegyzém papírra a méreteket. A humus talaj vastagsága a föld színétől 62 cméternyire terjedt, de ugyancsak a föld színétől 35 cméternyi mélységben kezdetét vette már a cserép-pel, hamuval és állati csontokkal bőven megrakott kulturréteg, melynek legalsó vagyis 62 cméteren aluli részén vörösre ki-égetett s 6—8 cméter vastagságú tűzpad-kéreg képezett határ-falat a televény-réteg és a sárga-agyag között.

A mily lehangoló volt rám nézve a tűzpad föltárását célózó meddő munka, ép oly mértékben éreztem magamat kárpótolva a tiszta kép által, melyet a gödör falazata elem tárt. A hori-zontális irányban haladó, hogy úgy nevezzem csákányos munka, könnyebbnek és jutalmazóbbnak, eszerint tanulságosabbnak is bizonyult, mint a központ felé „behaladó“ függőleges turkálás, mely a mellett, hogy rombol, a tárgyak situációját is csak egy-oldalulag teszi szemlélhetővé. Most már az sem hangolt le annyira, hogy ép edényekhez kötött reményeim meg nem valósultak, mert ha nem is sikerült teljesen ép edényt kiemelnem, de a töredékek közvetlen egymás melletti fekvése az együvé tartozás mellett bizonyított. Sikerült is néhány edény eredeti alakját ily úton visszaadnom, hol egész, hol tört alakban, mint teszem a társulat gyűjteményében levő edényét, melynél az $\frac{1}{3}$ -ad résznyi hiányosság dacára a köbtartalom és forma, mint lényeges részei az ismér-veknek, hajszálnyi pontossággal megállapíthatók. Legnagyobb edénytöredékeket a tűzpadok alatti agyag szolgáltatott, mert megjegyzendő, hogy 10—15 cméter vastagságnyra e réteg is kulturrétegnek bizonyult, sőt többféle tárgyat tartalmazott, mint a föltötte lévő televény-réteg. A szarvas-agancsok, köszörülők,

örlő- és homokkövek, valamint a háló nehezekül használt agyag-rögök s átlukasztott cserepek nagyobbára e rétegből kerültek napvilágra. Az állati csonthulladékok mellett nem kevésbé fontos szerepet játszik e telepen a szén, melynek törési lapja ma is tiszta képét adja az akkori idők flórájának. Az e részbeni meghatározás nehéz dolog, de azért gondom lesz reá, hogy szakemberek ítélete elé bocsássam ez objektumot, a kik azután meghatározhatják a salak és a szén oxydjaiból a fának fáját.

Kimérítve a lelhelyet, míg munkásaim a gödör behantolásán fáradoztak, addig én a kosár számra felszedett edény-töredékek fölött tartottam szemlét. Egy gondolat bántott: hogy a leggondosabb kutatás dacára bronz avagy vörösréz tárgyra nem akadunk; de még így is megrögzött hittel tagadtam a telepnek érekor előttiségét. Különösen egy festett cserép vonta magára figyelmemet. A szemese nélküli, finom gyurmájú fehér anyag, talán földspát, a korong ügyes alkalmazása, de főleg a halvány-sárga alapon ecsettel gondosan odavetett 11 mméter szélességű körszallag, valamint a 15 mméternyi egyenoldalúsággal alakított fűrész-fog alakú, vörösbarna csipkedísz, római befolyásra vallott. E cserép egymaga elegendő arra, hogy a Jahura telepeinek korát a vaskorszaknál messzebb ne vigye. Kár, hogy elkerülte figyelmemet a cserépnek tűzpad felüli vagy tűzpad alóli előkerülése, mely esetben a későbbi odakerülés eshetősége lenne megvilágítva. Az ilyen festett edények eddigelé a katlansírokból kerültek elő s a legszebb példányok a nagy-enyedi muzeumban őriztetnek; de míg ezeknek kiégetése vöröses színű, addig a keresztúrié piszkos-fehér.

A többi, színben, minőségben és kiégetésben variáló cserepek és egyéb tárgyak leírását szobai studiumnak hagyva, a már megkezdett, de ismét abban hagyott hely fölásatásának munkáját vétettem folyamatba. Megakadályozandó a rombolást, a porhanyó föld s a benne lévő tárgyak kiszedését magam eszközöltem. Alig néhány percnyi munka után látható lett a tűzpad vöröses rétege, melynek határszéleit két, egymást derékszögben metsző csatorna-

vonás által sikerült elérnem. Elfelezve a két hosszvonalat a felezési pontoktól, az előbbeni csatornákkal parallel irányban, újabb csatornákat vonattam. Ezeknek érintési szöge mutatta meg a tűzhely középpontját, mely középpont körül két, egymástól 65 cméternyire eső koncentrikus kört rajzoltam, kijelölve ez által a kiásandó körgyűrűs árok helyét. Az ásatás ilyenformán 4·7 □ méternyi területet vett igénybe s oly pompásan sikerült, hogy a tűzhely ősi állapotának korrekt képét adá. Nem birom eléggé sajnálni, hogy e képnek lefényképezését meg nem valósíthattam, noha a telep terjedelme e mulasztás pótlását még többszörösen kilátásba helyezi.

A mi különösen feltűnt, az a tűzpad lapjának a vízszintes iránytól elütő kidomborodása volt. E domborodás hajlási ívét véve alapul, az a kérdés merül föl, vajjon nem-e edényégető kemencével állunk szemben? A téglavörösre égetett, likacsos réteg alsó részén homoru benyomások láthatók, melyek a boltívezetnek nád vagy vesszőkön lett építését argumentálják. E boltívezet alatt, a puszta földön, lehettek elhelyezve a kiégetendő edények, olyképpen, hogy az égési anyaggal máglyaszerűen körülrakott kemence oldalról és felülről nyerte az égés melegét. Ilyen kezelési módszer egyenetlen égetést eredményez: a jaruhai cserepek pedig éppen az ilyen egyenetlen égetés skáláját mutatják. Utána jártam a dolognak s a fazekasok foruma szintén a máglyaszerű szabadégetés nyomait olvasta le edénytöredékeimről. Csupán a hamvasszínűre át meg át égetett edények felől hangzott másképpen az ítéletük. Ezeknek sötétes színét a beljük fojtott füsttel okadatolták, a mi a légmentesen elzárt és alulról fűtött égetést föltételezi. Manapság is így készülnek azok a máz nélküli fekete kanták, melyek a mellett hogy olcsók s hűsítők, még elég tartósak is. Feltűnő, hogy az e fajtájú edénytöredékek külső felületén semmi nyoma sincs a tűz hatásának, mint teszem azokon, melyeknek bekormozott, füstös felülete tűzbeni használatra vall. A nagyobb töredékekből, különösen azokból, melyek az edények pereméjét képezték, a geometrikus szabályosságú

kihajlási ív meghosszabbítása által hozzávetőleg az öblösséget is meg lehet állapítani.

Gyűjteményem számára több ilyen kiegészítő rajzot készítettem; egyet-kettőt be is mutatok. Ilyen például egy antik-hydrát utánzó vízcsupor. Öblének legnagyobb kerülete 81, magassága pedig 35—40 cméter. A 12 cméter átmérőjű szájnyílást tetszetősen hajlított peremre szegélyzi, mi az edény formájának nem csekély elegantiát kölcsönöz.

Egy másik cserép darab a mi lavoraink mintájára készült szűrő edény töredéke, melynek egyik lyuka a 8 mméter vastagságú törési lapra esik. A cserépnek alig észrevehető hajlási ívezete nagyméretű edényre enged következtetni; pereméje sarló módjára hajlított s mint ilyen, a fülek létezését teszi fölöslegessé. Mindkét edénynek külső felülete grafittal pollirozott, mely jelenség telepünk agyagcikkeinek 30—40 százalékán szembetűnő.

A grafitnak illetén alkalmazása már az őskorban divott, de hogy e korszak keramikusa grafitot gyurjon az agyag közé, ahhoz elkerülhetlenül nagyobb mennyiségű grafitra volt szüksége. A keresztúri telep edénygyárosa a steier- és csehországi grafitbányák távolsága miatt, e luxust meg nem valósíthatá, de leleményességének magas fokára vall az a körülmény, hogy edényeiben az irla tűzállóságát szénporral pótolta. Szalerno környékén s több helyen Itáliában láttam agyag-iparosokat, a kik szénport keverve a gyurma közé, belőle palakeménységű, feketeszínű edényeket készítenek. Az ilyen edények nemcsak hogy tartósabbak, s mint ilyenek — úgy látszik — már az őskorban ércolvasztási tégelekül használtattak. A gyűjteményemben levő e nemű cserépek hasonló célra készült edénykékből származhatnak, amennyiben alaki szempontból is egy szortimentet, azaz egytől-egyig kis méretű, olvasztó-tégléinknek megfelelő, tálacskákat és csészéket képeznek s én hiszem róluk, hogy nem grafit; de szénporral vannak gyúrva. Bármint legyen a dolog, ez edénykéek keménysége, tűzállósága újabb ok arra nézve, hogy telepünket az érekorszaknál messzebb ne vigyük.

A bronznak, mint döntő bizonyítéknak, eddigi hiánya még nem abszolút, mert a mit a tűzpadok környéke nélkülöz, kérdés, vajjon a sírok nem-e fogják azt többszörösen nyújtani. Ha majd sikerül a jaruhai telep őslakóinak temetkezési helyét feltalálni: elenyésznek a kormeghatározás mostani nehézségei, mert hisz köztudomású tény, hogy a kereszténység előtti idők halottjával egész kis gyűjteménye a fegyvereknek, ékszereknek és házi-eszközöknek jutott a föld alá.

Súlyt fektetve e körülményre, még akkor tavasszal szemeltem ki egy búza táblát, a déli magaslat gerincén, 300 lépésnyire a leírt tűzhelytől, azzal a szándékkal, hogy majd aratás után az ott gyanított sírmező fölásatását veszem folyamatba. Szándékomat folyó évi július hó 22. napján valósíthattam, de a föld birtokosa oly szűk helyet bocsátott rendelkezésemre, hogy egy igénytelen próba-árok nál egyebet nem áshattunk. A kihányt árok hossza 15, szélessége 4 lépés, mélysége pedig 140—160 cméter közt váltakozott. Próba-ároknak elég nagy lett volna, ha a szerencse is vele párosul, de a keresett síroknak nem mutatkozott semmi nyoma. Az az egy darab Licinuis-féle bronz-érem pedig, mely a behantolás alkalmával előkerült, semmikép sem jutalmazható a munka fáradságát.

Hogy e sikertelen kísérlet után újabb helyett szemeltem ki ásóink alá, azt mondanom is felesleges. A hely egy dűlőnyi távolságra esik, nyugatra a szőlőtől; de mert kukoricával van beültetve, ősznél előbb nem kerülhet bolygatás alá. E körülmény azonban nem szabad hogy késleltesse az eddigi leletek publikációját, mert legyen bár fragmentális a munka, megyei régésztünk így is nyerni fog vele.

Csak, hol vizsgálatom vagy összehasonlításom meggyőződésre vezetett, csak ott mondtam biztos ítéletet.

A jahurai tűzpad leleteit összehasonlítottam a többi ilyenmű leletekkel. Ilyenek többi közt Szentés és Liptó-Szent-Miklós leletei, de mert ezen telepek mindegyike csak hiányos töredékét adja ama kor kulturájának, mert fölásatásuk, főleg pedig ismertetésük

sokkal hiányosabb a mienknél: analogiájuk a hasonlóságnál egyéb támpontot nem nyújtván — eredményhez nem vezetett.

A Szentés vidéki őstelepről, legalább mondva van, hogy tűzpadjai 15—20 méter távolságnyira bizonyos rendszerességgel építvék. Ugyanez áll a keresztúri telepre nézve is, a hol a tűzpadok távolságát 14—18 méterben sikerült megállapítanom, a nélkül, hogy háromnál többet föltártam volna. Hogyan? Mikképpen? Segítségemre volt e munkában maga a szőlő, melynek filloxera általi végelpusztulását annyira óhajtottam. Ugyanis, már a tavasszal észrevettem, hogy a szőlőben bizonyos helyek mutatkoznak, melyeken a még alig nyolc esztendőös szőlőtőkék feltűnő sárgulásnak indultak. Eleinte a vétkesen óhajtott filloxerának tulajdonítám e pusztítást, míg nem július hó 22-én kitűnt, hogy a lombsárgulást és kiszáradást a tűzpadok okozzák, mivel gátot vetve a gyökér terjedése ellen, megvonják attól a kellő táplálékot. Ezen kiszáradt foltokról mértem meg a tűzpadok egymástóli távolságát.

E hó 14-én két munkással újra hozzáláttam az ásatáshoz. Rövid félnapos munka után csekély lett az eredmény is. Több mint tíz helyen ástam 2—3 láb mélységű gödröket, de csontnál és cserépnél egyebet nem nyertünk. Hanem aztán lett nagy öröm idehaza, mikor a cserepeket szemle alá vettem; mert hogy díszített is legyen közte, azt ott kinn a telepen nem tudtam. Valószínű, hogy egyik munkás ép akkor rakta zsákba, a mikor ott nem valék.

Három érdekes darab volt a gyűjteményben: kettő díszítve, egy pedig fehér színűre égetve, de festés nélkül. Csodálkoztam, hogy annyi ásatás után ezek lettek az első díszített példányok. Azonnal ama cifra cserepek jutottak eszembe, melyek ma a társulat birtokában vannak. Emlékszem, hogy tavaly jutottak hozzám, de ki által? s honnét? azt nem tudom. Meglehet, hogy tavaly, ásatásom alkalmával ugyancsak észrevétlen kerültek zsákba. Bármint lett legyen a dolog, a most előkerült példá-

nyokon okulva, hiszem, hogy amazok is innét, e helyről erednek; azért leírásukat is ezekkel kapcsolatban fogom adni.

Ezzel a tűzhely-telep leírása be lenne fejezve, következne már most a talált tárgyaknak különválasztása, csoportok szerinti rendezése és szakszerű ismertetése. A rendezésnél három csoportba való elkülönítés vált szükségessé. Az első (I.) kisebb csoportot képezik az eszközök, a másodikat (II.) edénytöredékek s a harmadikat (III.) konyhai hulladékok.

I. Eszközök dolgában a Jaruha tűzhelytelepe vajmi szegény. A fémeszközök eddig teljesen hiányoznak, de előfordul benne a kőszerszámnak egy neme — a fenkő. Ezek rendesen át vannak lyukasztva; van olyan is, melyen két lyuk látszik. Feltűnő e köszörűkövek kopottsága, mely kopottság rendszerint két átellenes lapra esik oly formán, hogy a fenkőnek lyukas végétől kezdődván, véső mintájára vékonyodva, élben végződik. Az anyag törékenysége s a nyél beillesztésére szolgáló kicsiny terjedelmű lyukaeska azonban sehogy sem győződött meg a felől, mintha vésővel vagy szekercével lenne dolgunk.

A köszörűkövek mellé sorakozik néhány őrlőkő töredék. Ezen simított aljú töredékek anyaga likaesos, borszínű — talán homokkő. Végül ide sorozom az agyagból formált s égetetlen orsó-gombokat, melyeknek néhány átlukasztott vagy az átlukasztás kísérletének nyomait mutató példánya szintén e helyről került gyűjteményembe.

A kőtárgyaknak ezen szegénysége s a fémnek teljes hiánya azt a föltevést érleli meg bennünk, hogy telepünk őslakója ezek helyett talán a csontot használta. Találunk is erre nézve támpontot ama egyetlen csontszilánkban, mely az egyik tűzpad környékéről felszedetett. Tudva van, hogy a csontszilánk különösen szűrő fegyverzetül alkalmas. Mint nyilván a kőszilánkokat messze fölülmulja, előállítás pedig igen egyszerű, a lábszárcsontok összezúzódnása által úgy szólván magától keletkezik. Hogy mind ezen előnyeit a csontnak telepünk őslakója is jól ismerhette, azt alig lehet kétségbe vonni. Hogy gyűjteményem számára csak

egyetlen egy példányt sikerült beszereznem, annak oka talán talajunk rossz konzerváló képességében rejlik. A petrifikációnak ritka esélye szükségeltetnék ahhoz, hogy talajunk nedvessége annyi századokon keresztül épségben megőrizzen egy igénytelen, gyufaszálnyi szerves hulladékot.

Másképp áll a dolog az agancsokkal. Ezeknek szarvnemű anyaga majdnem teljesen megóvatott az enyészettől. Az előkerült példányok azonban eszközül kidolgozva nincsenek; egyetlen egyen sem látszik meg a szándékos lyukasztásnak vagy faragásnak nyoma. E rövidke, belül odvas s csekély súlyú agancsoknak praktikus értéke különben sem nagy, kalapácsul vagy csákányul pedig egyáltalán nem alkalmasak.

Ezt azért említem fel itt, mert több hazai leletünkben igenis előfordul az agancsok ilyenén alkalmazása, sőt tudomásom van arról, hogy évek előtt Keresztúron is előkerült egy tömör, fél öl hosszúságú agancs-csákány. Mélyen a humus alatt lelték, a sárga agyagban és — mint nálunk rendszeren — ez is elkallódott. Persze, ezen agancs nagysága és tömörsége kellő súlylyal is párosult s mint ilyen — a természet emberének önként kínálkozott szerszámul.

Csontokról lévén szó, meg kell emlékeznem azon fogakról, koponya- és lábszárcsontokról, melyek itt-ott elszórva szintén e helyről szedettek fel. Kisebb ragadozók, teszem azt róka, farkas álcápcái könnyen fölismerhetők, de akadni olyan csontokra is, a melyekről ítéletet mondani, kellő szakismeret nélkül, teljes lehetlenség. Hogy csak példaképpen említsek egy comb- és egy lábszárcsontot. Hogy mindkettő együvé tartozik, annyi bizonyos, de míg vastagságuk ellene szól az ismert kisebb állatok csontvázméreteinek, addig rövidségük a szarvasmarhától való származás lehetőségét is megingatja. Ha nagyobb mélységből kerülnek felszínre, rájok sütöm az Elephas Falconeri bélyegét, melyre, mint a negyedkori Pachydermaták legkisebbjére, méltán rá illene a törpe jelző. De mert alig feküdtek egy lábnyi mélyen a humusban, oda kerülésük újabb időkre eshetett. Élt abban a korban

a lónak egy faja, kisebb a mainál, de csontosabb; lehet, hogy ettől valók a kérdéses csontok.

II. A „Jaruba“-telep keramikája egymaga is elegendő nagy studium. Annyira változatos materiában, kiégetésben és alakításban annyira variál, hogy annak registrálása egymagában kötetnyi terjedelmet igényelne. Én csak a legszükségesebb ismérvekre szorítkozik itt, értve ez alatt a jellemzési különbségeket úgy anyagi, mint technikai vagy plasztikai tekintetben. Megkönnyítve érzem munkámat azzal, hogy már leírásom folyamán ott, hol az ásatás menetéről szólok, egyet-mást már elmondottam belőle. Ott egyedekkel, itt egy egész halmaz általános periphrázisával lesz dolgom.

Agyagtárgyainkon első tekintetre a technika ötlik szemünkbe. A durvaságtól, mint egyik szélsőségtől kezdve — a finom plasztikáig, lépcsőzetesen képviselve van itt minden. Jónak tartom e miatt a három csoportba való újabb elkülönítést; mert azzal, hogy e csoportok mindegyikéről külön-külön szólok, hihetőleg könnyebb s érthetőbb áttekintést fogok nyújtani.

Az első (a) csoportba veszem azokat az agyag-műveket, melyek szabadkézzel lettek idomítva; a másodikba (b) azokat, melyek korongon készültek és végre a harmadikba (c) azokat, melyek szintén korongon készültek, de már a díszítésnek nyomait mutatják s mint ilyenek, némi műfejlettségről tesznek tanúságot.

a) E csoportnak egyik ismertető jele: az edényfalak túlságos vastagsága, mely sok esetben 25—30 mméternek felel meg. Belső és külső felületük érdes és egyenetlen; kiégetésük rossz, vagy egyáltalán semmilyen. Likaesos anyaguk, melynek törése darabosan elporló, mészke szemcséket, sőt apró kagylókat is tartalmaz. Édes vizi konchyliaék ezek a diluvium-kor lösz rétegeiből. Kettőt sikerült felismernem: a lapos kagylójú *Helix hispidát* s az elnyújtott, fúró-alakú *Succinea oblongát*. Az égetett cserépdarabok törési lapján kétféle szint lehet megkülönböztetni: a széleken, 3 mméter vastagságban, téglavöröset, a középén pedig limonit-szint. Ha tudjuk azt, hogy a limonitnak egyik

főalkatrésze a vasoxyd, cserepeink agyag-gyurmájában is befoglaltatik: tudni fogjuk a hasonlóság okát is.

Ami ezen edények alakját illeti, arra nézve egyedül okoskodásunk lehet irányadó, mert e porhanyó töredékek oly kicsinyek, hajlásuk oly észrevehetlen, hogy azokról a folytatólágosságot megközelítőleg sem lehet lemérni. Szűk nyílású urnák, vagy éppen korsó formájú csuprok, korong nélkül alig készíthetők; telepünknek szabadkézzel formált edényei eszerint egyenes falazatú, tág nyílású fazekak és tálak lehettek; talán a mai virágcserepek mintájára.

b) A korongon készített edények legszembetűnőbb sajátága az, hogy kiégetésük sokféle színeket mutat. Leggyakoribb a hamvas-szürke szín, melyről eleinte azt hittem, hogy talán a hamunak származéka; de a törési lapokon mutatkozó mikroszkopikus csillám-szemcsék most már kétségtelenné teszik a gneisznak jelenlétét. Sok van azután sárga és fekete színű s ezek mellé sorakoznak, kisebb-nagyobb mennyiségben, a vörös, barna és fehér színűek — mindmégannyi különféle árnyalatban.

A finomabb edények törési lapja szemcsés nélküli barna színt mutat. Ezek nemcsak hogy kívül-belül grafitlalt lettek fényesre csiszolva, de sőt disztítés által is ki vannak tűntetve. Igaz, hogy ornamentikájuk gyarló, de akadni olyanokra is, melyektől nem tagadhatjuk meg a plasztikai izlést. Ilyen például egy tálaeskának töredéke*), három egymástól 27 mméternyire eleső körkörös dudorral. Az abrinsszerűen trébelt, 8 mm. szélességű pántok, már is tetszetősek a szemnek; de hogy készítőjük a középső dudort homorú vonal-disszel is ellátta, ahhoz művészi fantáziának is közre kellett működni.

Hasonló izlést árul el egy grafitlalt kevert, finom szemcséjű bögre-töredék.***) A torokból kiszökkelő öblösség két, párhuzamosan futó vonallal van disztítve, az ezek közti — 10 mm. szé-

*) Társulatunk muzeumában.

**) Ugyanott.

lességű — tért pedig egymásmellé rakott függőleges vonalak töltik be. Mindannyi bemélyítés által lett létrehozva.

A fentiekhez hasonló anyagból vannak a csuprok és urnák. Ezek nagy terjedelmű, de többnyire szűk szájnyílású s rövid nyakú, fületlen edények; kigömbölyödésük majdnem félkörű, de csak nagyon ritkán diszitett. Egy fazék karimáján újj benyomások zig-zeg disz látható.

A konyhai edények, nagyobbára fazekak, homokkal kevert anyagból lettek gyúrva, mert még jelenleg is érdes, homokos felületűek. Színük piszkos-sárga, belül barna s kvarc szemecékkel teli. Nagyságban, úgy látszik, mindannyi megegyezett; az összeilleszthető cserepekből ítélve, öblösségük két liternyi lehetett. Egészen egy sem került ki; a legteljesebbet társulatunk muzeuma bírja, de ennek is egyharmada hiányzik s nincsen rajta semmi-nemű diszítés.

Tűzbeni használatra készülhettek ama téglaszinűre kiégetett vaskos edények is, melyek fülek nélkül soha sem jelennek meg. Anyaguk durvasága vetekedik a szabadkézzel gyártott edények durvaságával. Legalább több bennük a kvarc- és mészpátszemese, mint amazokéban; némely kova darab éppen borsónyi nagyságú. Ezen edények fazéknak soha sincsenek idomitva, aljuk pedig egy újjnyi vastagságnyra kiejebb terjed a falazatuknál. A nálunk használatban lévő pot de chambre, úgy látszik, identikus velük; különbség e kettő közül csak az, hogy míg ennek füle karimán alul, az edény falához van tapasztva, addig őstelepünk példányain a fül magából a karimából szökel kifelé, miként azt manapság fazekainkon láthatjuk. Akadtam kivételesen olyan példányokra is, melyeknek füle kidudorodó bütyöknél nem egyéb s ez vagy a pereméhez, vagy pedig a nyílás és fenék közti kidomborodás falához van erősítve.

A miről már jóval előbb szólottam, arra újlag visszatérek Gyűjteményemnek koromfeketére kiégetett apró, esésze alakú edénykeit értem, melyeknek gyurmájuk grafitral vagy szénporral

vegyes. Ha valóban grafitot tartalmaznak, úgy az a kérdés merül fel, hogy vajjon hol szerezhették? a passau grafit-bányák messze vannak; diluvialis rétegeinkben pedig hiába keresnők. Csakis importáció esete foroghat fenn, de ezzel a praehistorikum nagyhangzású jelzői ködként elenyésznek. Én az importáció lehetőségét a vaskorszakba helyezem s ezzel a „Jaruha“-telep körára nézve első napi véleményemet látom beigazolva. Épp ezért nem igen szívesen bocsátom világgá e sorokat, mert még most is megrögzötten hiszem, hogy a föld alól érenek, vasércnek elő kell kerülnie. Hogy mikor? nem tudom, de én kutatok és — várok.

A festett cserepekről már szintén szólottam. Tulajdonképpen csak egy van, de én a napokban lelt darabocskát is ide sorozom, mert anyaga tökéletesen egy a tavaly lelt példány anyagával. Mint számot tevő argumentumait a vaskornak, nagy becsben tartom mindkettőt.

Legvégül hagytam a jaruhai agyagipar „rara avis“-át, a korsót. Hogy ilyennek is kellett lenni, azt mindjárt az első darabról*) sejtettem; most, hogy duplikátuma akadt, most már tudom is. Augusztus hó 14-én két munkással ásattam s ekkor került elő a második korsó fül. Szája a korsónak hiányzik ugyan, de megvan az egész fül s rajta az elipszis hajlású csöcs. Színe sötét-barna, grafitnal fényezett, de alakja elüt a mai korsófülek alakjától. Nem ívezetes hajlású, hanem inkább szegletes s a 90 fokú szegletből dudorodik ki az ivó-bütyök. Diszítve is van; a csöcs feletti törzs platója, ahova a kéznek fogása jó, bevésve rovátkolt vonalakkal van ékítve.

III. A harmadik csoport tárgyaival, az u. n. konyhai hulladékokkal, hamar végezőnk. Hamu nagyon sok van a tűzpadok környékén, de szénnel és korommal ritkán találkozunk. Csontot nem minden tűzpad szolgáltat; ahol van, ott rendszeren töredékes állapotban kerül elő. Vannak köztük nagyobbak is, de átlag véve hüvely-újjnyi vastagságú lábszár-csontok, keverve itt-ott

*) A megyei tört. társ. muzeumában őriztetik.

halak, madarak s kisebb emlősök borda csontjaival. A kiásott fogak legtöbbjének szerkezete növényevő állatokra vall, de azért a kisebb ragadozók álkapcái sem hiányoznak.

(Folyt. köv.)

Kuzmiák Sándor.

Történeti nyomok.

Egyveleg.

Kíváncsinos volna, hogy a vármegyénkben talált történeti tárgyak időről-időre följegyeztessenek az „Évkönyv“ lapjain. Ezuttal néhány leletről akarunk tenni rövid említést.

Néhány év előtt Monostorszegen, a beomlott Dunaparton egy nagy római hamvvedret találtak a halászok. Ezen urna Vass Ferenc szöntai lakós útján a nemzeti muzeumba került.

Gräber Gyula szöntai rétföldjén e nyáron egy órási patkó és egy korsó került felszínre. A korsó égetett könnyű fekete agyag, mely hasonlít a márványhoz; rendkívül kecses alakja római illetve etruszk eredetre vall.

Az apatini „eigánymezőn“ — Zigeunerhaide — mely egy, Lánckzy mérnök birtokában levő, régi mappán „Türkenabschied“ néven szerepel, óriási csontokat találtak a plébánia szőlőjében.

Csontvázakat, patkókat, sarkantyúkat találtak a szöntai Bubja szálláson is; mi arra mutat, hogy itt hajdan ütközet lehetett.

Ha meggondoljuk, hogy 1526. év őszén, a mohácsi vész után, a török szultán, mielőtt az országot elhagyta volna, mily sok ezer embert hányatott kardélre vármegyénkben, a Duna és a Mosztonga közötti téreken: úgy nem meglepő, ha Apatintól Plávnáig, lépten-nyomon csatában elhullott harcosok csontjaira akadunk.

Gräber Pál, plávnai lakós, az ottani környéken talált régiségekből szép gyűjteményt hozott össze, mely nagyobb részben a nemzeti muzeum tulajdonába ment át. E gyűjteményben voltak arany, ezüst, rézpénzek, török ékszerek, két ezüst csésze, egy

ezüst gyűrű, ismeretlen értékű nagy vörös kővel és egy csatabuzogány.*)

Említésre méltó, hogy Priglovica-Szentivánon a vályogvetők az ottani „római sánc“ lehordásakor több nagy esontvázat találtak a sánc oldalában; egyet pláne, mely állóhelyzetben volt abba beletemetve.

A római sánc mentében és pedig annak észak-keleti részén, tehát nem a dunai, hanem a vármegye benseje felé néző oldalon, mértföldenkint egy-egy, árokkal körülvett, állandó sátorhely — taberna — nyomai látszanak. Ily sátorhely van a priglovica-szentiváni erdőben, az alföldi vasúttól északra. A doroszlói erdőben állítólag szintén van ily taberna.

A szóntai habárban, a Mosztingához közel fekvő „popovác“ nevű dűlőn, a római sánc közelében, egy régi épület tégláit szántották ki. A nép hite szerint templom állott itt hajdanában, mire a popovác név — papföld — látszik utalni. Lehet, hogy e romokon valami egyházi épület állt; de lehet, hogy e maradványok a római sáncok mentében mutatkozó sátorhelyek egyikét képezte. Az ásatás bővebb felvilágosítást adhatna e hely múltjára nézve.

Dr. Boroszký Samu, a m. akadémia irattárnoka, a jelen év szeptember havában, a priglovica-szentiváni erdőben levő sátorhelyen ásatást kísérelt meg, s ez alkalommal talált a föld alatt főzőedények után maradt cserépdarabokat, hamut s korhadt fát. Miből az következne, hogy e sátorhelyek tetővel bírtak s tűzhelyül szolgáltak.

E körülmény megerősíti azon véleményt, hogy a római

*) A történetből tudjuk, hogy a mohácsi ütközet után szeptember havában tért vissza Soliman szultán és pedig Bács-Bódogh vármegyén keresztül a Duna balpartján. A bácsi váracs egy napig sem birt ellenállani, a várba menekültek mind leölettek, ezek nagyobb részt a vármegye nemessége volt.

A föld népe a plávnai erdőség mocsarai közé menekült és itt elsáncolta magát, de a törökök vaderejének nem birt ellenállani, noha oly hőiesen védte magát, hogy az akkori írók szerint a janicsároknak három legfőbb vezérük elesett és a törökök vesztesége nagyobb volt, mint a mohácsi csatában, ezen okból nagyon természetes, hogy Plávna vidékén sok érem, fegyver és más értéktárgyak találtaknak. Lásd Steltzer Geschichte der Bácska 38. lap.

sánc védelmi mű volt; s hogy a Szerémben és Slavoniában, valamint a bácskai Dunaparton létezett római telepeknek katonai előőrsei e sátorhelyeken — tabernae — vonták meg magukat az idő viszontagságai ellen.

E sánc védelmi rendeltetését bizonyítani látszik azon új felfedezés is, hogy e helyen a sánc árkaitól egy hosszú vízvezető árok vezet a Duna felé, s hogy ott, hol az árok a sánc-hoz ér, ez utóbbi ketté szakad. Miből az következtethető, hogy a római sánc mindkét oldalán levő mély árkokba víz volt bocsátható a Duna kiöntéseiből; mi a sáncot védképessé tette, különösen lovas népek támadásai ellen.*)

Megjegyzem, hogy a Gräber Pál-féle plávnai történeti gyűjteményben foglalt régi pénzek többnyire római eredetűek. Volt köztük pápai és velencei érem is.

Husvéth István és Frey Imre zombori lakosok birtokában szintén vannak becses régi éremgyűjtemények, kik bizonyára hajlandók azokat ismertetni a jelen évkönyv hasábjain. Ő-Sztapáron a mult években gazdag leletre akadtak, melyről az utóbbinak bővebb tudomása van.

Bízva meg a történelmi társulat egyik munkatársát, hogy jegyezze föl a nemzeti muzeumban levő mindazon tárgyakat, melyek Bács-Bodrogh vármegyéből származtak oda. De ily feljegyzésnél nemcsak a történeti tárgy minősége fontos, de fontos maga a lelhely is, a hol az találtatott.

Az apatini cigánymezei erdőben három „török halom” emelkedik, mely egy ott történt ütközetre látszik vallani.

Az ó-sztapári régi érmeek Sztankovits Lázár szérűskertjében találtattak. Volt köztük Nagy Sándor korabeli ezüst érem is.

Római hamvvedrek találtattak Doroszlón is, a Mosztonga

*) Pár évvel ezelőtt jelentést tett Schwerer János tagtársunk hasonló maradványokról a Kolluth határrendéségében, közel a Dunához. A helyiség kissé magasabb, köralku és kettős árokkal van körülvéve, egyszersmind egy másik a Dunához vezető árok is látható. Hasonló maradványok találhatók — mint mondják — a szomszédos bezdáni és szöntai határokon is. Különben ezen egész vidék a Duna folyó ártere és többnyire víz alatt van.

közelében, a Szent János szobra melletti partos oldalon. Egyike Hermann Ottó birtokába került, az ottani jegyző szívesége folytán.

Rónay István,

Zenta az Árpádok korában.

Valamint a csermely akkor vonja magára figyelmünket, midőn számtalan kis társával egyesülve leoson a szirtek magas ormairól s szélesen terül el a lapályok síkján; úgy a városok is csak akkor merülnek fel a történetben, midőn már meglehetősen nagygyá növekedtek. Ez az oka, hogy sem amannak, sem emennek eredetét megállapítani nem lehet. Nem lehet konstatálni, mikor vált a néhány ember által lakott kunyhók tömege községgé, mikor a község várossá. A fejlődés minden pházisát — főleg a városok történeténél — rendszerint nem lehet sem megfigyelni, sem megállapítani. Nem különösen ott, hol az erre szükséges adatok hiányoznak. Szerencsés város, melynek történeti becsű levéltára van, melyből a késő kor biztos adatokat gyűjthet, a melyek alapján ama város korábbi viszonyait, a fejlődést, mely a jelent a multtal összekapcsolja, rajzolni képes. Városunk, fájdalom, nincs e kedvező helyzetben. A korábbi eseményekre vonatkozó levéltárunk nem létezik s azon adatok, melyek egyebütt találhatók, oly ritkák, hogy azokból nemcsak e város rendszeres fejlődése, hanem annak csak vázlata is alig-alig állítható össze. Főleg áll ez az Árpádok korára nézve, már csak azért is, mert e kor a legrégibb városunk történetének korszakai között.

Hogy azon adat-hiány dacára is, mely e kort per excellenciam jellemzi, e sorok írója Zenta város Árpád-korabeli viszonyaival kíván foglalkozni, ezt részint azért teszi, mivel e legrégibb kor legkevésbé ismeretes az olvasó előtt, részint pedig, mivel az általa felhozandó adatok Zenta városának éppen azon ügyét illetik, mely ügynek rendbehozatala s végleges elintézése legújabbán majdnem egy teljes félszázadot vett igénybe. A város birtokügyeit értjük.

Mielőtt azonban az ide vonatkozó adatok ismertetésével s ezek alapján e kor rajzolásával foglalkoznánk, legyen szabad azon mindig egyformán megfejtethlen, de mégis minden város multjának fejtegetésénél felmerülő kérdést feleleveníteni, mely a város eredete és keletkezése körül fenforog.

A régi kor sajátságosan járt el e kérdés fejtegetésében s rendszerint tendentiosus irányt követett. Tendentiosust annyiban, mert minden egyes város emberei városuk korát a ködös multba minél messzebb s minél előbbre iparkodtak vinni, mert a nagy kor minden időben a tisztesség s a tekintély motivuma volt. A régi görögök és rómaiak legszabadabban járhattak el e tekintetben s éppen azért nem is mulasztotta egy-egy Athen vagy Róma alapítási korát a képzelhető legrégibb időbe s az istenekhez felvinni. A középkorban — bár némi mérséklettel — szintén meg volt e divat annyiban, hogy némely város legalább a mesés trójai háború korától származtatta jómagát, így a többi között — hogy csak egy esetre hivatkozzunk — Franciaország fővárosa Priamos fiát, a trójai Párist szerette tartani sokáig alapítójául.

Nálunk is találunk ezzel analog esetet és pedig az Attilától való eredeztetés szokásában. Buda illetőleg Ó-Budától a legújabb időkig senki sem birta volna elvitatni azt, hogy nem volt Attila városa. Szeged, Kecskemét, Debrecen, Temesvár szintén valószínűnek tartja azt, hogy a történészek által nyomozott kúnn főtábor, vagyis Attila székhelye saját territoriumán terült el. Többi városaink — nehogy messze bátramaradjanak régiség dolgában — leginkább a honfoglalással egykorúnak szokták tartani eredetöket s jaj annak a sokac vagy sváb falunak, melyről okmányilag ki birjuk mutatni, hogy pl. II. József császár által ennyi meg ennyedik évben allapíttatott. Az ilyen újdonsült községet — ha még akkora lenne is, mint három község — fitymáló szemekkel szokták nézni társai, mert nem lebeg felette az a csodás dicsfény, melyet már a régiek „sacra vetustas“-nak neveztek.

Aki valaha Zenta történetét megirandja, örömmel fogja jelezhetni, hogy Zentának is jutott ebből a „sacra vetustas“-ból. Ha ugyanis hiteles adatok alapján nem is birjuk eredetét a honfoglalás koráig felvinni, annyit mégis kimutathatunk, hogy első királyaink korában már fenállott, s hogy e vidéken egyike a legrégibb helységeknak.

Városunk eredetére nézve eleddig kettős hypothezissel találkozunk. Az egyik az, mely szerint Zenta az egykor tekintélyes Szenté-Mágócs család által alapítottatott volna még a honfoglalás táján; a másik szerint pedig városunk kún eredettel birna.**) Előre is meg kell jegyeznünk, hogy ezen hypothezisek egyike sincs okmányilag legkevesbbé is igazolva. Még eddig nem mutatott fel senki oly oklevelet, melyből az kitűnt volna, hogy a híres Szenté-Mágócs család valaha birta e várost vagy annak valamely részét; valamint olyat sem láttunk, melyből a kún eredetet olvasni lehetett volna. Ily körülmények között, vagyis a határozott adatok hiányában, csak a valószínűség az, melyet szem előtt tarthatunk s melynek alapján a fentebbi nézetek valamelyikéhez saját magunk is esetleg hozzájárulunk. — Nézzük tehát a valószínűség melyik hypothezis mellett szól. Azok, kik a Szenté-Mágócs-féle — ha úgy tetszik — elméletet felállították,**) fel kell tennünk, hogy miután oklevelekre nem támaszkodhattak, csakis azon rokonhangzást vehették alapul, mely a Szent és Szenté, a Mágócs és Mákos szavak között létezik. Erre azonban keveset építhetni, ha csak úgy nem akarunk járni, mint a nagy tévedései mellett is geniális tudósunk, Horváth István, ki tudvalevőleg Cadixből Kádközt, Ilionból Husvárt stb. olvasott. Szenté és Szempthe nevű helységek a felső megyékben is vannak s főleg miután városunk legrégibb neve sem Szenté, sem Szenté, hanem Szinta volt, így azt hisszük, valamely más, esetleg éppen a Nógrád megyei Szempthe helységre kellene alkalmazni a Szenté-Mágócs-féle hypothezist.

*) Dudás Endre emlékirata Zenta történetéről a tiszai állóhíd alapkövének letétele alkalmára. Megjelent a szabadkai „Bácska“ 1872. évfolyamában.

**) Iványi István: Adatok Zenta történetéhez. „Zentai Figyelő“ 1879. 9—10. sz.

Ami a kún eredetét illeti, említők, hogy okmányilag eddig még ezt sem lehet beigazolni. Azonban minthogy Jerney szerint a Szinta név kún szó, mely pusztai földet jelent, már a név eredete is valószínűbbé teszi a kún eredetről szóló nézet jogosultságát. Ha ehhez még hozzáadjuk, hogy az első királyok által hazánkban letelepített kún (v. besenyő) néptörzsek rendszere szerint a Tisza-Duna és a Tisza-Maros közötti vidékeken nyertek lakhelyet; ha tudjuk azt, hogy a jászkúnok történetének kitűnő bűvára, Gyárfás szerint, a Tisza-Duna közti kún telepek jóval lejjebb terjedtek délnek a nemrég feloszlott kis- és nagykunsági kerület territoriumától; ha tudjuk továbbá, hogy hiteles adataink vannak arra nézve, miszerint a szomszédos Adorjánt, valamint Becsét kúnok lakták: úgy be kell látnunk, hogy a valószínűség mérlege városunk kún eredetének elmélete felé hajlik. A hiteles adatok hiánya kizárja azt, hogy ma már Zenta eredetére nézve az itt említett nézetek bármelyikének helyes- vagy helytelenségét határozottan hangoztathassuk, miután tehát e kettős nézetet röviden ismertettük, a város eredetének kérdését e helyt tovább is fejtegetni feleslegesnek tartjuk.

Ezek előrebocsátása után nézzük tehát, mikor merül fel Zenta neve legelőször a történetben s miként jelenik meg. Városunk a XIII. század elején, 1216-ban említetik először, midőn bizonyos Saul gróf özvegye a király, II. Endre, jóváhagyásával némi birtokot a zentai klastromnak ajándékozott.*) Csak egy későbbi, 1247. évi oklevél alapján tudjuk, hogy az idézett Csanád vármegyéhez tartozott városunk s hogy a hatalmas Csanád nemzetség birtoka volt s úgylátszik nemcsak jogilag, de természetes fekvése által is el volt szakítva a bácskai részektől. Nem valószínűtlen ugyanis, hogy a Tisza egyik ága Adorjántól egyenes irányban az oromi magaslatok alján haladt délnek s a mai Osztrova éren folyt le Ada mellett. Erre mutat e vonal mély fekvése, továbbá azon körülmény, hogy az ma is vízzel

*) Fejér: Codex Dipl. VII. 3. 287—288. lap.

van helyenkint borítva s mielőtt a réti védtöltések fel nem épültek, a Tisza árja e részeket is elborította. 1216-ban történt, hogy II. Endre király a szathmárnémeti Mese grófnak érdemei elismerésül bizonyos Nichola nevű földbirtokot adományozott, mely valószínűleg Szathmár vármegyében feküdt. E birtok azonban az előbb már említett Saul gróf özvegyéé volt, kit a király egy a csanádi várhoz tartozó földdel kárpótolt. Saul gróf özvegye ezen cserében nyert birtokát a zentai klastromnak ajándékozta. Fel kell tehát tennünk, hogy e föld városunk közelében terült el, vagy talán éppen ennek határában feküdt. Ama bizonyos Saul gróf nemzetiségéről nem tudhatjuk, mily intenciók fűzték e városhoz, lehet azonban, hogy e nemzetség a Csanádiakéval azonos, kik e század elején nemesak városunkat, hanem az itteni Tiszántúli egész vidéket bírták.*)

Minthogy a Csanád nemzetség őse és alapítója azon Csanád vezér volt, ki Szent István korában a kereszténység ellen fegyverre kelt, Otom hadait Temes vidékén leverte s kit a király ezen érdemének jutalmául a nevéről nevezett vár és vármegye birtokosává tett, majdnem minden kétséget kizár az, hogy Zenta már ezidétt került a csanádiak birtokába. Hogy itt e korban klastrom létezett volna, egyéb adatok nem bizonyítják, azonban meglehet, hogy a budai káptalannak létezett e helyen fiókegyháza, annál is inkább, mivel a mai zentai határ egy része ezen káptalan birtoka volt. E század elején, tehát ugyanakkor, midőn a város a csanádiak birtoka volt, azt halljuk, hogy a budai káptalannak Zentánál egy halászó helye van, melyet az okmányok rendszeren Chechto-nak neveznek. Ez a mai Csésztó. Honnan került Csésztó a nevezett káptalan birtokába, eddig nem tudjuk, de annyi bizonyos, hogy 1224-ben már ahhoz tartozott. Ez évről ugyanis birunk egy oklevelet, mely szerint Gyula nádor a káptalan eme halastavánál bizonyos Sebestyén pap által határjárást tartat s a birtokot új határjelekkel láttatja el.**)

*) Árpádkori Uj-Okmánytár VII. 230. lap.

**) Árpádkori Uj-Okmánytár VI. köt. 426. l.

járás a káptalan egyenes kérésére történt. Ha valamikor, úgy ekkoriban a földesurak távoli birtokai sok háborgatásnak voltak kitéve. Nem tudhatjuk Gyula nádor okleveléből, vajon ki ellen volt panasza a káptalannak határsértés tárgyában, tény azonban, hogy a határok újból pontosan bejárattak s megállapítottak, melyre vonatkozó hiteles levelét a nádor a káptalannak nem is késett kiadni.*)

A budai káptalannak vidékünkön a Csésztón kívül sokáig nem volt más birtoka s midőn 1247-ben a Csanád nemzetség kérelmére IV. Béla király meghagyja a csanádi és aradi káptalanoknak, hogy a Csanád nemzetségbeli Kelemen gróf fiának: Pongrácnak Arad, Csanád, Temes és Szerém vármegyei birtokain határjárást tartsanak, Zenta község, Szanád, Csóka, Tömörkény, Szent-Miklós stb. helységekkel együtt a Csanádiak birtoka gyanánt szerepel.***) Az ide vonatkozó két rendbeli oklevelél, — melyek közül az egyik a királyi meghagyást, a másik e meghagyás végrehajtásáról szóló jelentést foglalja magában, — Zentát Szintarév (Zyntharew) néven említi és a „cum tributo“ kifejezés azt mutatja, hogy itt csakugyan állandó révje lehetett a nevezett családnak, melynek vámjövedelme szintén Pongrác grófot illette.

Minthogy a Tisza akkori folyásának iránya folytán városunk oly helyzetben volt, melyek alapján az 1247. évi oklevelél azt a Tisza bal partjára fekvőnek mondotta s minthogy ekkoriban a szintén régóta fennálló Csókán, Szanádon és Szt.-Miklóson vám nem szedetett, fel kell tennünk, hogy Zenta egyelőre mint a Csanádi család vámszedési helye állott fenn s talán eleinte községet nem is képezett, hanem csak mint pusztát és a vámszedésre alkalmas rév szerepelt, amint ezt az egykorú oklevelekben előforduló „Szintarév“ kifejezés is igazolni látszik. Hasonló véleményben vagyunk a Tisza jobb partján fekvő azon

*) Lásd erről bővebben Dudás Gyula: A Csésztó régi határai. „Zentai Ellenőr“ 1885. évf. 31. sz.

**) Árpádkori Uj-Okmánytár VII. köt. 242. l.

pádnak, III. Endre királynak ez évben kelt oklevele bizonyítja, mely által a csésztói birtokra vonatkozó s általunk már fentebb ismertetett 1224. és 1264. évi intézkedéseket megerősíti s így Csésztó jogos tulajdonosaiul a budai káptalant ő is elismeri.*)"

Mialatt a budai káptalan Zenta város mai határa egy részének — mint láttuk — talán a mongol dúlást követő pár év kivételével állandó birtokában volt, addig az ide vonatkozó adatok hiánya folytán csupán sejtelem alapján állíthatjuk, hogy a Csanádi nemzetség legalább az utolsó Árpád koráig magát a várost szintén állandóan birta. Minthogy azonban már ezután mintegy fél század multával Zenta községe is a budai káptalan birtoka gyanánt szerepel, kétségtelen, hogy ezen időköz alatt a Csanádiak azt vagy adás-vevés, vagy ajándékozás útján a nevezett káptalannak adták át.***) Ámbátor az évet nem tudhatjuk, melytől fogva vált — s miképen vált — birtokává Csésztón kívül e város is a budai káptalannak, az azonban tény, hogy 1367. évben már kezökben volt s ettől fogva századokon át az ő birtokukat képezte egész Zenta, sőt utóbb a Tiszán túl fekvő szomszéd községek egy része is.

Csak ennyi és nem több adat merült eddig felszínre városunk Árpádkori multjára vonatkozólag s ez kétségtől — tekintve e korszak terjedelmét — felette kevés. Egyebek hiányában azonban e néhány adat is megbecsülhetetlen s a gondviselés, mely ezen pár oklevelet megőrizte számunkra, eléggé nem is áldható azért, hogy a késő kornak alkalmat nyújtott ezek által a város legrégibb s így legsötétebb multjába betekinthesni. Csak pislogó mécsek, igaz, ez adatok abban a nagy, setét labirintusban, mely városunk multját takarja; de e mécsek világánál is bizton kivehetjük a város ezen kori történetének legfőbb momentumait.

A város belső és külső viszonyairól ezekből kevés tájéko-

*) Fejér: Codex dipl. VI. köt. I. r. 115—116. l.

**) Kamarai levéltár Monial. fasc. 28. Nr. 22.

zást nyerünk, bár örülnünk kell, hogy ennyit is nyerhetünk. Megnyugtathat továbbá bennünket azon tudat, hogy nemcsak a szomszédos helységek, hanem általán véve egész vármegyénk épp úgy szűkölködnek az ezen távoli korra vonatkozó adatokban, mint városunk. Maga a nagy Szeged alig bir ezen korból kétszer annyi hasonló okmányt produkálni, mint a kis Zenta vagy Ó-Kanizsa, élő tanubizonyság erre nézve Varga Ferencnek Szeged történetéről írt pályanyertes munkája.

A mi városunk ezen kori belviszonyait illeti, láttuk fentebb, hogy maga a község a Csanádiak birtokát képezvén, itt állandó uradalmi tisztek laktak, kik egyrészt a földbirtokot kezelték, másrészt a révet gondozták s annak jövedelmeivel számoltak. Hogy a jobbágyság mily számú s az általok művelt földtelkek mily terjedelműek voltak, nem tudjuk. Azon körülmény azonban, hogy Szanád-, Csóka- és Szt.-Miklósnak városunkkal együtt egy földesura volt s a rév mégis éppen Zentán állíttatott fel, bizonyára arra mutat, hogy ez volt a szomszédos birtokok között a legnagyobb s legtekintélyesebb. Klastromról is hallunk, melynek egy grófi özvegy birtokot adományozott s mely tehát vagyonos lehetett, de hogy ez hol állott s mely szerzet lakta, még csak nem is sejthetjük. Valószínű pedig, hogy a budai káptalannak volt filiálisa.

A város mai határ területe, mint a fentebbi okmányok alapján szintén láttuk, legalább is két, de lehet, hogy több földesúr között oszlott meg. A Csanádi családot s a budai káptalant ezek közül ismerjük, de minthogy a szomszéd Adorján ekkoriban két tekintélyes helységet u. n. Alsó- és Felső-Adorjánt képezett s így határterülete a mainál sokkal nagyobb volt, kétségtelen, hogy ez egyrészt, másrészt pedig a peszéri dominium, mely a mai zentai határ déli és az egész adai határt foglalta magában s mely Petrovoszellóval együtt királyi birtok volt, ekkoriban nagyban megnyírbálták azt a határt, mely ma városunkhoz tartozik.

Maga a község nemcsak a Csanádiak birtoka, hanem állan-

dóan Csanád vármegyéhez tartozó volt az Árpádok korában, midőn Torontál vármegye mai territoriumának csak legdélibb részét foglalta magában. Midőn azonban a Csanádiak megszűntek birni Zentát s midőn a háttérbe szorult Csanád vármegye mindinkább veszté Torontál növekedése folytán a tiszai községek; attól fogva városunk is megszűnt Csanád vármegyéhez tartozni s a XIV-ik században már mint Csongrád megyei helység szerepel. S ettől fogva a XVII. század végeig, vagyis a tiszai határőrvidék felállítása koráig, állandóan ezen megyéhez tartozott e város. A budai káptalan, mint földesúr, egészen atyailag bánhatott Zentával, legalább a későbbi következmények ezt igazolták. Nemcsak gondosan őrizték jobbágyaik érdekeit, mint ezt Zsigmond királynak egynémely okmánya igazolja, hanem azon magas kitüntetést, mely szerint e község II. Ulászló által már 1506-ban városi rangra emeltetett, szintén a földesúr, vagyis a káptalan egyenes kérésére nyerte.

De e tények felemlítésével — most vesszük észre — már átléptük azon határt, melyet ez értekezés megírásával magunk elé szabtuk; Zenta városnak itt vázolt legrégibb története is, habár lassú mérvű, de mégis a haladás képét tárja elénk, s a haladás már magában véve kiérdemli az utókor figyelmét. A jelen, a mult s a jövő a jelen fejleménye lévén, nekünk zentaiaknak is vissza kell olykor-olykor tekinteni a multba, mert a mult nemcsak veteményes ágya a jelen virágainak, hanem magyarázója a jelen és irányadója a jövő eseményeknek. Ily szempontból tekintve városunk Árpádkori történetét, — minden hiányossága dacára is, — azon hosszú fejlődés egyik tekintélyes korszakául kell tartanunk, melyen városunk hat százados multja folyamán a mai napig átesett. A ködös régiség s az a „sacra vetustas“ lengi át e kort, melyre e város minden fia nemcsak kegyelettel, de büszkeséggel tekinthet vissza.

Dudás Gyula.

Bács-Bodrogh vármegye történelmi irodalma.

Helységek és helynevek.

(Folytatás.)

42. Kiszács története. Stelzer Frigyes. Bács-Bodrogh vármegye tört. társ. évkönyve I. évf. 1. füzet.

43. Kolluth. Monografia Grosschmid Gábortól. Bács-Bodrogh várm. tört. társ. évkönyve III. évf. 1—14. lap.

44. Kulpin története. Stelzer Frigyes. Ujvidék 1886. évf. 26. szám. Bács-Bodrogh várm. tört. társ. évk. VI. évf. 40. lap.

45. Petrovoszelló nevének magyarosítása. Paulus. Bácska 1880. évf. 37. szám.

46. Szeghegy im ersten Jahrhundert seines Bestandes. Joh. Jausz Kula 1886. 400 lap. Ismerteti Iványi István Bácska 1886. 16. sz. Dudás Gyula 20 és 22. szám.

47. Szent-Tamás. Bácska 1887. 27., 12. sz. Hazánk 1886. VI. köt. 568. lap.

48. Az uj-soóvei ev. ref. egyház multja és jelene. Erdős József, Petri Károly. Ismertette Iványi István. Bács-Bodrogh várm. tört. társ. évkönyve. II. 158. Pesti Hírlap 1886. 168. sz.

49. Uj-Szivac keletkezése. Eiman. Der Deutsche Kolonist in Ungarn.

50. Torzsa und seine Ansiedlung. Famler Gusztáv Ujvidék 1884-ik május 15. 133. l. Kivonata: Bácska 1884. évf. 39. sz.

51. Torzsa 100 éves fenállásának ünnepe, Trischler Károly. Bácska 1884. évf. 39. sz.

52. Tanulmányok Titel, Sóvár (Szalánkemen) és Zimony magyar ör-helyek felállítása és elnevezéséről Balla Pál. Bács-Bodrogh tört. társulat évkönyve III. évf. 67. l. Errre kritika Dudás Gyula Bács-Bodrogh várm. tört. társ. IV. évf. 14. l.

53. Szabadka sz. kir. város története. Iványi István. Szabadka 1886. Ismertette Egyetértés 1886. 218. sz. Pester Lloyd 1886. 230. sz. Bpesti Szemle 1887. 52. köt. Századok 1886. 728. lap. Pesti Napló 1886. 260. sz. Nemzet 237. sz. Bírálta Dudás Gyula Bácska 1886. 38, 44, 74. sz. Szabadkai Hírlap 1886. 8, 14, 21. sz.

54. Szabadka város gymnasiuma 1779. évben. Iványi István. Szabadka és Vidéke 1877. 12, 18, 28. sz.

55. Szent-Mária és a kamara. Szabadka és Vidéke 1878. évf. 76, 78. sz.

56. Szabadka és az előfogatok története. Iványi István. Szabadkai Ellenőr 1880. évf. 4, 6, 10, 15. sz.

57. Szabadka és vidéke népessége. Iványi István. Szabadkai Ellenőr 1879. évf. 53. sz. Szabadkai Közlöny 1879. évf. 39. sz.

58. Szabadka neve és címere. Iványi István. Szabadka és Vidéke 1878. évf. 4, 5. sz. Századok 1882. évf. 493. lap. Szabadkai Közlöny 1876. évf. 46. sz.

59. Szabadka száz év előtt. Iványi István. Szabadkai Közlöny 1879. évf. 1, 2, 4. sz.

60. Szabadka város privilégiuma 1779. évről. Iványi István. Szabadka és Vidéke 1877. évf. 12, 18, 23. sz.

61. Szabadka sz. kir. város századja. Farkas Bertalan. A barátoknak 1779. év előtti feljegyzéseiből.

62. Szabadka multjából. Radics György. A szabadkai főgymnasium értesítője 1870—71. évre.

63. Szeged és Szabadka közti határpör. Iványi István. Szabadkai Közlöny 1879. évf. 14, 15. sz.

64. Határjárás a Szent-Mária mvároshoz tartozó Györgyén és Bajmok puszták és Paesér között 1758. Dudás Ödön Bács-Bodrogh évnegyedes folyóirat II. évf. 22. l.

65. Szabadka telepítéséről és a szerbek viszonyairól. Iványi István. Bácskai Ellenőr 1881. évf. 3, 4, 7. sz. (Tanulm. 1776. évről.)

66. Szabadka, két képpel. Gözmalom és a barátok temploma. Ország-tükre 1865. évf. 18. sz.

67. Szabadka története. Dr. Wiener Salamon. Hölgyfutár 1864-ik évf. 20—21. sz.

68. Szabadka történetéből. Dudás Ödön. Szabadkai Közlöny 1877-ik évf. 27. sz.

69. Szabadka rövid leírása az 1847. évi Bittermann-féle naptárban.

70. Szabadka multjából. Történeti vázlat. Pesti Hirlap tárcájában 1879. évf. szept. 1-én. Nem megbízható.

71. Szabadka város hatósága 1743. évtől 1800. évig. Iványi István. Szabadkai Közlöny 1879. évf. 24—28. sz.

72. Szabadka történetéből: A fekete ember. Dudás Ödön. B.-Bodrogh évnegyedes folyóirat II. köt. 64. l.

73. Szabadka. Fekete Iván. Szmolka Szaniszló. Századok 1883. évf. 1—31. lap.

74. Szabadka város királyi várossá emeltetésének százados évfordulója alkalmából 1879. szept. 1-én tartott rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyve. Szabadka 1879.

75. Ugyanott Szabadka multjából. Zomboresevic Vince. Szabadkai Ellenőr 1879. évf. 54, 55. sz.

76. Maria-Theresienstadt (rövid leírás.) Szepesházi: Merkwürdigkeiten I. köt. 168. lap. Fridrik Tamás 141. lap.

77. A jó öreg Józics Péter (1771—1797.) Iványi István. Bácskai Ellenőr 1884. évf. 17. sz. Szabadság 1884. évf. 14. sz. Bács-Bodrogh vm. tört. társ. évkönyve II. évf. 88. lap.

78. Szabadka leírása 1801. Irta Dudás Ödön. Bácska 1880. évfolyam 29. szám.

79. A szabadkai róm. kath. főplébánia története. Szabadkán Tormásy Gábor 1883.

80. Szabadka története. Pájó. Bácska 1889. évf. 40. sz.

81. A zsidók Szabadkán. Iványi István. Szabadkai Ellenőr 1879-ik évf. 9. sz.

82. Szabadka társadalmi életéről. Molnár György. Világostól-Világosig 1881. Cáfolata Bácska 1881. évf. 41. sz.

83. Az első szabadkai irodalmi társulat. Pájó. 1840—46. Bácska 1881. évf. 31. sz.

84. A szabadka-palicsi tófürdő. Dr. Wiener Salamon. Szabadka 1869.

85. Palicsról ungarischer Magaren Windisch 1781. I. 236. Fridrik Tamás Földleírása. Szeged 1878. 150 lapon.

86. Vázlatos töredékek Ujvidék történetéből. Érdujhelyi Menyhért. Ujvikék 1890. évf. 7, 11, 13. sz.

87. Die könig. Freistadt Neusatz nebst einer kurz gefassten Geschichte der hiesigen ewangelischen Kirchengemeinde und ihres Kirchenbaues. Belohorszky Gábor. Ujvidék 1886. Ismerteti Iványi István. Bács-Bodrogh vm. tört. társ. évkönyve II. 158. lap.

88. Ujvidék birtokba veszi a hídfokot 1883. decemberben. Bácska 1883. évf. 87. sz.

89. Zenta város történetének vázlata (a tiszai állóhid 1872. év nov. 10-én történt ünnepélyes alapletétele alkalmával.) Bácska 1872. évfolyam 46—49. sz.

90. A zombori park keletkezése és leírása. Grosschmid Gábor. Bácska 1889. évf.

91. Zombor sz. kir. város szabadságlevele. Dr. Molnár István Lajos. Bácska 1881. évf. 5—7. sz.

92. Zombor a régi Czobor Szent Mihály. Iványi István. Helynévtár I. kötet.

93. Zombor. Szepesházi és Thiele Merkwürdigkeiten stb. II. 210—213. lap. Donoszlovics Bácska 1882. évfolyam 37. sz. Ugyanott 1883. évfolyam 47—49. szám.

94. A zombori római katolikus templom keletkezése és leírása. Grosschmid Gábor 1889.

Történelmi munkák és cikkek.

1. Bácsi várispánság, Bodrogh várispánság. Lásd Pesty Frigyes a magyarországi várispánságok története 1882. 177—187.

2. Vármegyénk hajdana. Iványi István. Szabadka 1778. 71. sz. átdolgozva Szabadka történetében I. köt. 19. lap.

3. Bácsvármegyei címerek. Grosschmid Gábor. Bácska 1890. évf. Tört. társ. évk. 1890. évf. I. füz.

4. A Szemző szállási érem-lelet a keresztes hadak idejéből. Grosschmid Gábor. Tört. társ. évkönyv 1887. évf. 3. füz.

5. Adalék Bácsvármegye multjához. Bácska 1880. évf. 47. sz.

6. Magyarhon népesítésének története, figyelemmel Bács-Bodrogh vármegye történelmére. Grosschmid Gábor. Bács-Bodrogh várm. tört. társ. évkönyve 1888. évf. 3, 4. füz. Külön lenyomat Zombor 1888.

7. A magyar alföldről. Grosschmid Gábor. Bácska 1887. 19. sz.

8. Dósa György és forradalma Marki Sándortól. Ismerteti Stelzer Frigyes. Társ. évk. I. évf. 1. füz.

9. Szerémi György emlékirata. Történelmi kúttői tanulmány. Irta Dudás Gyula. Ismerteti Thim József. Bácska 1887. évf. 1. sz. Századok 1887. évf. 85. lap.

10. Bodrogh vármegye története. Donoszlovics Vilmos. Bácska 1882. 6—15. sz.

11. A régi Bodrogh vármegye és a Zichy grófok okmánytára. Grosschmid Gábor. Tört. társ. évk. IV. évf. 49. lap.

12. Az új Bodrogh vármegye. Iványi István. Bpest 1887. Hazánk 1887. évf. VII. köt. Tört. társ. évkönyve I. köt. 2. füzet. Szabadka 1887. évf. 26. sz.

13. Bács és Bodrogh vmegyék határviszonyai a multban. Dudás Ödön. Bácska 1872. évf. 12, 13. sz. Az 1525. előtti időből.

14. Feldzüge des prinzen Eugen von Savoyen. Moritz v. Angeli II. köt. 1697 és 98. évről. 1876. Közli kivonatban Stelzer Frigyes.

15. Az 1697. évi bácskai hadjárat. Stelzer Frigyes. Bácska 1881. évf. 42. szám.

Tartalom.

	Lap.
I. Adatok Zombor város multjához és a város régi jövedelmei. Iványi Istvántól	145.
II. Eladásra szánt kamarai birtokok becslése. Iványi Istvántól . . .	155.
III. Keresztúr községének archeológiája. Kuzmiák Sándortól . . .	157.
IV. Történeti nyomok. Rónay Istvántól	175.
V. Zenta az Árpádok alatt. Dr. Dudás Gyulától	178.
VI. Bács-Bodrogh vármegye történeti irodalma. Összeállította Iványi István és Grossechmid Gábor. (Folytatás.)	189.

A BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TULAJDONA.